

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЗАСТУЛКА ІЛЛЯ-ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ

УДК 332.1:332.363:332.145

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД:
ПАРАМЕТРАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

051 «Економіка»
05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело

І.-О. Ю. Застулка

Науковий керівник
Дорош Ольга Степанівна,
доктор економічних наук,
професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Застулка І.-О. Ю. Еколого-економічний розвиток територіальних громад: параметральне забезпечення. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023.

У пропонованому дисертаційному дослідженні представлено авторське бачення до вирішення актуального науково-прикладного завдання щодо осучаснення підходів пов'язаних із розвитком територіальних громад в Україні у рамках концепту планування їх простору із зосередженням уваги на соціо-еколого-економічній складових. Принципове питання, яке підлягало дослідженню у роботі, пов'язане з визначенням і науковим обґрунтуванням параметрів для досягнення високоефективності та екологічної безпеки у землекористуванні у межах територій територіальних громад як базису їх розвитку. Із такого погляду територіально-просторове планування розвитку громад набуває особливого значення, як основа системного розвитку громади для досягнення передбачених стратегічних цілей.

В роботі наведено авторське трактування теоретичних і методологічних підходів до управління просторовим розвитком територіальних громад на співставленні досвіду зарубіжних країн із вітчизняним. Зокрема, акцентовано увагу на питанні співвідношення інклюзивного (інтегрованого) європейського підходу до планування розвитку територій із формуванням регіональної політики в умовах децентралізації влади в Україні, яка має відбуватися у рамках розвитку інклюзивної економіки й забезпечувати синергію спільного процвітання регіонів (громад), держави у своєму майбутньому та прогнозованістю результатів власних економічних рішень, поступовим зростанням економічного та соціального капіталу, в чому й закладена сутність показника інклюзивності економічного розвитку. Через

цю призму висвітлено проблеми, які потребують вирішення з формуванням національно орієнтованого просторового розвитку з урахуванням кращих практик зарубіжних країн.

В дисертаційному дослідженні зосереджено увагу на інституційному підході до управління землекористуванням територій територіальних громад передусім для створення єдиного інституційного середовища, як базової цінності збереження громади та її системного розвитку, що дозволить ефективно реалізувати ресурсний потенціал на локальному рівні. У цьому зв'язку інституційна досконалість локальних громад досягається завдяки добре організованим, належно функціонуючим інститутам, як: інститут землеустрою, інститут Державного земельного кадастру, інститут оцінки земель, інститут моніторингу земель, інститут державного контролю за використанням та охороною земель та інститут місцевого самоврядування. Це принципове питання для системного розвитку землекористування територіальних громад, позаяк сформовані й належним чином діючі інститути характеризують суспільні потреби і є базисом розвитку владних структур.

Грунтовно розкрито авторський підхід щодо теоретико-методологічного обґрунтування територіально-просторового планування землекористування у територіальних громадах для забезпечення соціальних, економічних і екологічних вигод цих спільнот й доведено, що цей процес має бути прогнозованим. Для обґрунтування авторських поглядів зокрема запропонована організаційно-інституційна модель забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади, якою органічно поєднуються ті види прогнозно-планувальної документації, в яких закладена передусім екологічна складова, стратегічна екологічна оцінка і класифікатор землекористувань, які мають безпосереднє відношення до Комплексного плану просторового розвитку територій територіальних громад.

Доведено, що раціональне використання ресурсів громади та їх охорона є не стихійним, а організованим явищем, в основі якого закладене свідоме

врахування наразі чинних законів економіки та природи, яке визначає майбутнє громади в довгостроковій перспективі. Під раціональним використанням ресурсів громади розуміємо отримання найкращого економічного, екологічного та соціального ефекту від використання ресурсів громади. Інструментом реалізації заходів у цьому контексті має стати Програма раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади, засобом якої відбувається фінансування заходів з ідентифікації, інвентаризації, оцінки та використання власних ресурсів громади. До того ж цей інструмент є джерелом достовірної інформації щодо ресурсного потенціалу громади, яка слугуватиме наповненню бюджету спільноти, а значить стане засобом її самодостатності.

Для подолання наявних диспропорцій між системами державного й муніципального управління на виконання вимог сталого (збалансованого) розвитку землекористування в територіальних громадах необхідно віднайти баланс між базисом територіального планування розвитку населених пунктів та планування розвитку землеволодінь та землекористувань поза їх межами. Якщо для поселень базисом реалізації цього процесу є затверджена містобудівна документація, то землепорядне забезпечення планування розвитку за їх межами є недостатнім. Для обґрунтування авторських поглядів, запропоновано запровадити землепорядні регламенти як обов'язкові вимоги, що встановлюються документацією із землеустрою у межах відповідної зони функціонального призначення території, категорії земель і визначають дозволені види використання, граничні розміри, а також обмеження у використанні земель (земельних ділянок) та заходи з їх охорони. З метою реалізації запропонованого в системі Держгеокадастру існує потреба у створенні наукового центру зі стандартизації й нормування щодо використання та охорони земель.

В роботі сконцентовано увагу на параметральному забезпеченні розвитку територій територіальних громад, яке забезпечує їх економічне зростання й екологічну безпеку. Зокрема, йдеться про параметри функцій

території як індикаторів поточного розвитку громади в економічному, екологічному та соціальному аспектах і як засіб відображення їх ефективності, на яку зокрема впливають і заплановані документацією із землеустрою заходи. Визначення соціально-економічних параметрів функцій території дозволило на прикладі Чинадіївської селищної територіальної громади в Закарпатській області віднайти ризики, які б потенційно стали стримуючим фактором розвитку спільноти.

З авторських позицій запропонований також і перелік екологічних параметрів функцій території територіальної громади, який дозволить коректно оцінити поточний стан та перспективи розвитку територіальної громади в екологічному аспекті, що обґрунтовано з наукового погляду. Здійснено оцінку оптимальності фактичних значень цих параметрів шляхом порівняння фактичних та оптимальних параметрів встановлених національними чи європейськими нормативно-правовими актами або ж на основі результатів досліджень науково-дослідних установ. Оцінювання проводилося із урахуванням усього переліку екологічних параметрів водночас, що дозволило віднайти ті параметри, що перебувають поза нормативними значеннями. На наше переконання відсутність місцевої екологічної програми є стримуючим фактором розвитку громади, зокрема в екологічному аспекті, адже не сприяє цілеспрямованому еколого-безпечному та ефективному використанню ресурсів громади.

Дисертаційне дослідження спрямоване й на розв'язання проблем законодавчого, економічного та політичного спрямування, пов'язаних із використанням самосійних лісів на землях сільськогосподарського призначення приватної власності. Підняте до розгляду питання передусім пов'язане зі збереженням цих насаджень, що вплине на збільшення частки земель лісового фонду, зростання рівня показника лісистості, а також пов'язано зі збільшенням площ техногенно забруднених сільськогосподарських земель внаслідок ведення бойових дій на теренах нашої держави, які в найближчій перспективі використовувати у сільськогосподарському обробітку стане

неможливим. Дослідження апробовувались на прикладі Вінницької міської територіальної громади та Чинадіївської селищної територіальної громади в Закарпатській області щодо виявлення самозалісених земель шляхом аналізу та класифікації супутникових знімків Sentinel-2, що дозволило сформулювати пропозиції з приводу доцільності чи не доцільності їх збереження.

У роботі запропоновано визначити нормативи параметру лісистості, при досягненні яких на території громади варто уникати самозалісення сільськогосподарських земель, незважаючи на те, що самозалісення є природним процесом, яке сприяє підвищенню екологічної стабільності території. Обчислення цього параметру здійснено зокрема для кожної із природних зон. Для цього в кожній природній зоні сформували умовну середньостатистичну громаду, співвідношення площ угідь на території якої відповідає їх співвідношенню в середньому по природній зоні, а загальна площа приведена до 10 000 га. Визначено, що норматив лісистості території в розмірі 60,40 % дозволить досягнути значення коефіцієнту екологічної стабільності 0,71 у Карпатській гірській області. Для інших природних зон ці значення відповідно складатимуть: Полісся – 0,67 та 54,50 % відповідно, Лісостепу – 0,59 та 45,35 % та Степу – 0,51 та 33,85 %. Зазначимо, що дані нормативи слугують саме орієнтиром, а не вимогою до значення параметру лісистості території громади.

В роботі доведено, що залісення території громади окрім екологічного ефекту несе в собі й економічні втрати та збитки, навіть, якщо воно відбувається природним шляхом. Регулювання процесу залісення необхідно здійснювати з урахуванням нормативного значення параметра лісистості території, що потребує пошуку балансу між екологічною стабільністю території та економічною діяльністю, що провадиться на ній. Позаяк процес самозалісення відбувається стихійно, то таке поширення не завжди є раціональним із екологічного та економічного погляду й свідчить про неефективне використання земельних ресурсів громади. Обґрунтовано важливість оцінювання втрат та збитків, що настають внаслідок вилучення

сільськогосподарських земель з обробітку. Обчислення втрат здійснювали від вилучення одного гектару сільськогосподарських земель умовної середньостатистичної територіальної громади в розрізі природньо-сільськогосподарських районів Закарпатської області. Обчислено недоотримані доходи землекористувачів, землевласників та працівників сільського господарства та місцевого бюджету внаслідок такого вилучення. Позитивний екологічний ефект має компенсувати економічні втрати та збитки, щоб заходи із заліснення території громади бути виправдані.

Ключові слова: територіальна громада, просторовий розвиток, параметральне забезпечення, параметри функцій території, економічний розвиток, землевпорядний регламент, інституційне забезпечення планування землекористування, самозаліснення сільськогосподарських земель, дистанційне зондування Землі, моделювання, лісові землі, землеустрій, управління земельними ресурсами.

SUMMARY

Zastulka I.-O. Yu. Parameters of ecological and economic development of territorial communities. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on acquisition of a Doctor of Philosophy scientific degree of a specialty 051 «Economy». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2022.

The proposed dissertation study presents the author's vision for solving the current scientific and applied task of modernizing approaches to the development of territorial communities in Ukraine within the framework of the concept of spatial planning of these communities with a focus on socio-ecological and economic components. The fundamental research issue is related to the definition and scientific substantiation of parameters for achieving high efficiency and ecological safety in land use within the territories of territorial communities as a basis for their development. From this point of view, territorial and spatial planning of community development acquires special importance as the basis of systemic development of the community to achieve the envisaged strategic goals.

Research presents the author's interpretation of theoretical and methodological approaches to managing the spatial development of territorial communities by comparing the experience of foreign countries with the domestic experience. In particular, attention is focused on the issue of the relationship between the inclusive (integrated) European approach to planning the development of territories and the formation of regional policy in the conditions of decentralization of power in Ukraine, which should take place within the framework of the development of an inclusive economy and ensure the synergy of joint prosperity of regions (communities), the state in its future (investments) and the predictability of the results of one's own economic decisions, the gradual growth of economic and social capital, which is the essence of the index of inclusiveness of economic development. Through this prism, the problems that need to be solved with the formation of nationally

oriented spatial development, taking into account the best practices of foreign countries, are highlighted.

Research focuses on the institutional approach to land use management of the territories of territorial communities primarily to create a single institutional environment as the basic value of community preservation and its systemic development, which will allow effective realization of resource potential at the local level. In this regard, the institutional perfection of local communities is achieved thanks to well-organized, properly functioning institutions, such as: the institute of land management, the institute of the state land cadastre, the institute of land evaluation, the institute of state monitoring of lands, the institute of state control over the use and protection of land, and the institute of local self-government. This is a fundamental issue for the systematic development of land use in territorial communities, since formed and properly functioning institutions characterize public needs and are the basis for the development of power structures.

The author's approach to the theoretical and methodological substantiation of spatial planning of land use in territorial communities to ensure the social, economic and ecological benefits of these communities is thoroughly disclosed, and it is proved that this process should be predictable. In order to substantiate the author's views, in particular, an organizational and institutional model for ensuring territorial and spatial planning of land use in the context of ecological security within the territory of a territorial community is proposed, which organically combines those types of forecasting and planning documentation in which an ecological component, a strategic ecological assessment and a land use classifier are laid down, which are directly related to the Comprehensive Plan for the Spatial Development of the Territories of Territorial Communities.

It has been proven that the rational use of the community's resources and their protection is not spontaneous, but an organized phenomenon based on the conscious consideration of the currently active laws of the economy and nature, which determines the future of the community in the long term. By the rational use of community resources, we understand obtaining the best economic, ecological

and social effect from the use of community resources. The program of rational use and protection of land, natural and other resources of the community should be a tool for the implementation of measures in this context, which will finance measures for identification, inventory, assessment and use of the community's own resources. In addition, this tool is a source of reliable information about the community's resource potential, which will serve to fill the community's budget, which means it will become a means of its self-sufficiency.

To overcome existing disparities between state and municipal management systems to meet the requirements of sustainable (balanced) land use development in territorial communities, it is necessary to find a balance between the basis of territorial planning for the development of settlements and planning for the development of land ownership and land use outside their boundaries. If for the settlements the basis for the implementation of this process is the approved urban planning documentation, then the land management support for development planning outside their boundaries is insufficient. To substantiate the author's views, it is proposed to introduce land management regulations as mandatory requirements established by land management documentation within the relevant zone of functional purpose of the territory, categories of land and determine the permitted types of use, limit sizes, as well as restrictions on the use of land (land plots) and measures for their protection. In order to implement the proposal in the State Geocadaastre system, there is a need to create a scientific center for standardization and regulation of land use and protection.

Research focuses on the parametric provision of the development of the territories of territorial communities, which ensures their economic growth and environmental safety. In particular, it is about the parameters of the territory's functions as indicators of the current development of the community in economic, ecological and social aspects and as a means of reflecting their effectiveness, which is particularly affected by the measures planned by the land management documentation. Determining the socio-economic parameters of the territory's functions made it possible, using the example of the Chynadiivska settlement

territorial community, to find risks that could potentially become a restraining factor in the development of the community.

From the author's point of view, a list of ecological parameters of the functions of the territory of the territorial community is also proposed, which will allow to correctly assess the current state and prospects for the development of the territorial community in the ecological aspect, which is substantiated from a scientific point of view. An assessment of the optimality of the actual values of these parameters was made by comparing the actual and optimal parameters established by national or European legal acts or on the basis of research results of scientific research institutions. The assessment was carried out taking into account the entire list of environmental parameters at the same time, which made it possible to find those parameters that are outside the normative values. In our opinion, the lack of a local environmental program is a restraining factor in the development of the community, in particular in the ecological aspect, because it does not contribute to the purposeful, ecologically safe and effective use of the community's resources.

The dissertation study is also aimed at solving the problems of legislative, economic and political direction related to the use of self-seeding forests on privately owned agricultural lands. The issue brought up for consideration is primarily related to the preservation of these plantations, which will affect the increase in the share of forest land, the growth of the forest cover level, and is also related to the increase in the area of technogenically polluted agricultural land due to the conduct of hostilities on the territory of our state, which in the near future will not be eligible for agricultural use. The research was tested on the example of the Vinnytsia urban territorial community and the Chynadiivska settlement territorial community in Zakarpattia regarding the detection of self-forested lands through the classification of Sentinel-2 satellite images, which made it possible to clarify the circumstances regarding the expediency or non-expediency of their preservation.

Research determines the normative value of the forest cover parameter, according to which self-afforestation of agricultural lands should be avoided in the territory of the community, despite the fact that self-afforestation is a natural process

that contributes to the improvement of the ecological stability of the territory. The calculation of this parameter was carried out for each natural zone in particular. For this purpose, in each natural zone, an average statistical community was formed, the ratio of land areas on the territory of which corresponds to their ratio on average in the natural zone, and the total area was reduced to 10,000 hectares. It was determined that for the Carpathian Mountain Region, the value of the ecological stability coefficient of 0.71 will be allowed by the normative value of forest cover of the territory in the amount of 60.40 %. For other natural zones, these values will be: Polissia – 0.67 and 54.50 %, respectively, Forest-steppe – 0.59 and 45.35 %, and Steppe – 0.51 and 33.85 %. It should be noted that these standards serve as a guideline, and not as a requirement for the value of the community's forest cover parameter.

Research proves that afforestation of the community territory, in addition to the ecological effect, also entails economic losses, even if it occurs naturally. The regulation of the afforestation process belongs to the normative value of the territory's forest cover parameter, which requires finding a balance between the ecological stability of the territory and the economic activities carried out on it. Since the process of self-afforestation occurs spontaneously, its spatial distribution is not always rational from an ecological and economic point of view and indicates an inefficient use of the community's land resources. The importance of assessing losses resulting from the removal of agricultural land from cultivation is substantiated. Losses from the extraction of one hectare of agricultural land of an average territorial community in the section of natural-agricultural regions of Zakarpattia were calculated. The unearned incomes of land users, landowners and employees of agriculture and the local budget because of such extraction were also calculated. The positive ecological effect must compensate for the economic losses and damages so that measures to afforest the territory of the community are justified.

Key words: territorial community, spatial development, parametric support, parameters of territory functions, economic development, land management regulations, institutional support for land use planning, self-afforestation

of agricultural lands, remote sensing, modelling, forest lands, land management, land resources management.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Стаття у науковому виданні,
включеному до міжнародних наукометричних баз даних**

Web of Science Core Collection та/або Scopus

1. Dorosh I., Dorosh O., Barvinskyi A., Kravchenko O., **Zastulka I.** Ecological and economic aspects of organization of crop rotations in market type agricultural enterprises. Scientific Papers. Series A. Agronomy. 2020. Vol. LXIII. No. 1. P. 263–270. *(Здобувачем обґрунтовано, що економічна ефективність використання ріллі залежить від створення відповідних організаційно-територіальних умов).*

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Дорош Й. М., Дорош О. С., Харитоненко Р. А., Дорош А. Й., **Застулка І.-О. Ю.** Науково-методичні засади розподілу (перерозподілу) земель за цільовим призначенням та видами використання. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2019. № 4. С. 30–38. *(Здобувачем запропоновано доповнити зміст розділу проєкту землеустрою, що забезпечує еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, «наукове обґрунтування зміни виду використання земель», що дозволить розподіляти (перерозподіляти) землі за видами використання з відповідним для цього науковим обґрунтуванням).*

3. Дорош О. С., Фоменко В. А., **Застулка І.-О. Ю.**, Третяченко Д. М. Економічне стимулювання застосування природоохоронних заходів суб'єктами аграрного землекористування. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2021. № 1. С. 103–113. *(Здобувачем запропоновано ввести зміни до законодавства із чітким визначенням джерел, підстав, порядку виплати компенсаційних виплат та їх розміру при запровадженні суб'єктами аграрного землекористування природоохоронних заходів).*

4. Дорош О. С., Дорош Й. М., **Застулка І.-О. Ю.** Роль управлінських процесів, що ґрунтуються на інституціональному підході у формуванні

екологічнобезпечного та високоефективного сільськогосподарського землекористування. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2022. № 1. С. 18–29. *(Здобувачем доведено потребу в продукуванні суспільно-необхідних чітко визначених вимог, норм, правил та регламентів в якості інструментів досягнення високоефективного й екологічнобезпечного сільськогосподарського землекористування та наведено визначення поняття «землевпорядний регламент»).*

5. Дорош О. С., Дорош А. Й., **Застулка І.-О. Ю.** Соціально-економічні параметри функцій території територіальних громад у контексті просторового планування. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2022. № 2. С. 43–53. *(Здобувачем запропоновано використовувати параметри функцій території як індикатори розвитку територіальних громад та наведено визначення поняття «функції території»).*

6. Дорош О. С., **Застулка І.-О. Ю.** Наукові підходи до використання самосійних лісів на землях сільськогосподарського призначення приватної власності в територіальних громадах. Збалансоване природокористування. 2022. № 3. С. 13–22. *(Здобувачем здійснено класифікацію супутникових знімків Sentinel-2 на території Вінницької міської та Чинадіївської селищної територіальних громад, за результатами якої здійснено ідентифікацію самосійних лісів).*

7. Дорош Й. М., Барвінський А. В., Дорош О. С., **Застулка І.-О. Ю.**, Смоленський В. Є. Екологічні критерії та показники для оцінки оптимальності параметрів системи сільськогосподарського землекористування. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2022. № 3. С. 70–82. *(Здобувачем запропоновано перелік параметрів щодо оптимального співвідношення земельних угідь).*

Стаття в іншому науковому виданні

8. Аврамчук Б. О., Кравченко О. М., **Застулка І.-О. Ю.**, Третяченко Д. В. Особливості законодавчого забезпечення земельних відносин при плануванні просторового розвитку територіальних громад. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2020. № 2–3. С. 18–26. *(Здобувачем запропоновано*

удосконалити чинні нормативно-правові акти пов'язані з плануванням просторового розвитку територіальних громад у частині повноважень щодо розпорядження землями державної та комунальної власності для узгодженого прийняття рішень).

Тези наукових доповідей

9. Застулка І.-О. Ю. Значимість землеустрою в системі просторового розвитку територій територіальних громад. Вплив біоекономіки на просторовий розвиток територій: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 2018 року: тези доповіді. К., 2018. С. 169–171.

10. Дорош О. С., Салюта В. А., **Застулка І.-О. Ю.** Законодавче врегулювання проблем управління землекористуванням у межах територій територіальних громад. Сучасні технології землеустрою, кадастру та управління земельними ресурсами: V Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Київ, 14–15 березня 2019 року: тези доповіді. К., 2019. С. 118–122. *(Здобувачем запропоновано розробити схему формування земель комунальної власності в розрізі громад).*

11. Дорош А. Й., Салюта В. А., **Застулка І.-О. Ю.** Сільськогосподарські кооперативи як інструмент колективної дії управління спільними земельними ресурсами. Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 7–8 липня 2020 року: тези доповіді. К., 2020. С. 65–69. *(Здобувачем обґрунтовано, що для збереження класичного фермерства, якому в умовах глобального ринку конкурувати із крупними товаровиробниками дедалі складніше існує потреба об'єднуватися в інститути колективної дії (сільськогосподарські обслуговуючі та виробничі кооперативи)).*

12. Дорош О. С., Дорош Б. Й., **Застулка І.-О. Ю.** Вплив інституційних факторів на інклюзивний розвиток громад. Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи: II Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 11–12 листопада 2021 року: тези доповіді. К., 2021. С. 63–66. *(Здобувачем доведено, що в аграрному секторі економіки*

мають привалювати інклюзивні політичні та економічні інститути спрямовані на економічне зростання та сприятимуть розвитку усіх форм господарювання на землі в частині правового врегулювання та інституційного забезпечення).

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ	
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....	33
1.1. Децентралізація в рамках розвитку інклюзивної економіки	33
1.2. Роль управлінських процесів, що ґрунтуються на інституціональному підході у досягненні екологобезпечного та високоефективного землекористування територіальних громад	48
1.3. Просторовий підхід в управлінні розвитком територій територіальних громад.....	67
Висновки до розділу 1.	82
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ	
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ	85
2.1. Інституціоналізація раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади	85
2.2. Соціально-економічні параметри функцій території територіальних громад у контексті просторового планування	102
2.3. Екологічні параметри функцій території територіальних громад у контексті просторового планування формування сприятливого (якісного) навколишнього середовища.....	116
Висновки до 2 розділу.	131
РОЗДІЛ 3. ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ЕКОЛОГО-	
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ	135
3.1. Наукові підходи до використання самосійних лісів на землях сільськогосподарського призначення приватної власності у територіальних громадах	135
3.2. Обґрунтування нормативів щодо лісистості територій громад.....	149

3.3. Економічне обґрунтування доцільності обмеження процесу заліснення території громади, в тому числі природного	170
Висновки до 3 розділу.	187
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	197
ДОДАТКИ.....	218

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі визначальною ціллю для будь-якої держави є винайдення ідеального компромісу (суспільного договору) між нею, суспільством і бізнесом, інструментом якого є інклюзивна економіка спрямована на розширення можливостей спільного процвітання всіх за такими напрямками, як: залученість, рівність, зростання, стабільність і стійкість. Попри економічні інтереси розвитку держави, регіону, територіальної громади суттєвого значення набувають екологічні інтереси як засіб людських потреб у безпечному і здоровому довкіллі. З огляду на це пріоритетним завданням державних органів управління має стати розроблення стратегії просторового розвитку держави та регіонів, бо її цілі підлягають постійному оновленню та модифікації, позаяк вважаються одним з визначальних аспектів розвитку суспільства. Інклюзивний (інтегрований) розвиток територій – це європейський підхід до планування розвитку територій і розглядається як процес, що координує такі ключові аспекти, як: просторові, галузеві та часові. То ж інклюзивний розвиток територіальних громад має базуватись на системному поєднанні значної кількості теорій розвитку – це просторові теорії і теорії розміщення, інституціональні теорії, нові теорії економічного зростання та економічної географії, теорії соціального добробуту тощо.

Нішу відповідальності за планування розвитку територій територіальних громад за нинішніх децентралізаційних процесів, що відбуваються в країні покладено на органи влади та місцевого самоврядування. То ж на рівні громад мають прийматись конкретні планувальні рішення інструментом досягнення яких має стати просторове планування засноване на таких важливих підходах, як: територіальність і комплексність. У цій відповідності ґрунтовному дослідженню підлягає просторова система територій територіальних громад як просторова взаємодія елементів природного, соціального, виробничого, інституційного та інфраструктурного характерів. Адже громада розглядається двояко: 1) по-перше, як складова соціально-економічного комплексу країни; 2) по-друге, як відносно відокремлена його частина із завершеним циклом

відтворення й специфічними особливостями як соціальних, так і економічних процесів.

Зважаючи на те, що на виборі напрямів використання простору територій територіальних громад суттєво позначається рівень соціальної, економічної й екологічної складових їх просторового розвитку існує потреба в наявності відповідного параметрального забезпечення їх соціально-економічного та екологічного розвитку, що дозволило б громадам об'єктивно оцінювати власний просторовий розвиток і здійснювати його моніторинг.

Недостатньо дієвою наразі залишається система еколого-економічного та нормативно-правового регулювання просторового розвитку громад, що в поєднанні з недостовірною діагностикою негативно позначається на результативності системи забезпечення екологічної безпеки у цих спільнотах.

Вище зазначені обставини підтверджують актуальність вибору обраного напрямку досліджень.

Принциповим питанням розвитку територій територіальних громад є забезпечення екосистемної цілісності природного середовища яке значною мірою залежить від ефективності використання напрямів і методів планування їх розвитку й відповідного параметрального забезпечення. У цьому контексті представляють інтерес сформовані позиції вітчизняних і зарубіжних учених відображені у наукових працях.

Чимало праць вітчизняних учених присвячені дослідженню інклюзивного розвитку країни, регіонів та громад, серед яких чільне місце посідають наукові доробки О. Бородіної, О. Бервено, С. Дідуха, А. Кожина, І. Прокопи, В. Решетило та інших, у сутність якого вкладають багатовимірний соціально-економічний розвиток, спрямований на забезпечення економічного зростання, гарантування рівних прав, підтримки інклюзивної інфраструктури, політичних свобод та забезпечення соціального захисту при дотриманні принципів довіри, залученості, справедливості та людиноцентризму заснований на взаємодії усіх суб'єктів економічної системи. Акцентують увагу на тому, що інклюзивний сталий розвиток – це тип економічного зростання, результати якого здатен

відчути кожен член суспільства, охоплюючи різні сфери його життя. А. Гуторов стверджує, що інклюзивний розвиток поєднує процеси економічного зростання та розвитку, враховує антропогенне навантаження на екосистему та реляційний характер соціально-економічних трансформацій. Із методологічного погляду інклюзивний розвиток має базуватися на низці принципів, як: справедливості, сталості, стабільності, спільної участі, зростання в довгостроковій перспективі.

Більшість зарубіжних учених у сфері інклюзивного розвитку зазвичай зосереджуються на таких аспектах, як наявність ефективно діючих інститутів (політичних та економічних) у відповідній країні, які можуть бути як інклюзивними (стимулювати економічне зростання), так і екстрактивними (стримуючими економічний розвиток). Портер і Д. Крейг, К. Бос і Дж. Гупта, Д. Асемоглу, Дж. Робинсон, О. Вільямсон, Д. Норд, Дж. Маклін та інші вважають, що інклюзивний інституційний режим є визначальною тенденцією розвитку, позаяк інклюзивні інститути створюють вільний доступ до всіх ресурсів, залучення усіх членів суспільства до самореалізації на відміну від екстрактивних. Rockfeller Foundation акцентує увагу на розкритті сутності поняття «інклюзивна економіка» й розкриває його з погляду розширення можливостей спільного процвітання передусім для тих, хто зіштовхується з багатьма перепонами на цьому шляху за такими напрямками: 1) залученість; 2) рівність; 3) зростання; 4) стабільність; 5) стійкість.

З метою забезпечення відповідного рівня екологічної безпеки та високоефективності землекористування, зокрема сільськогосподарського, в працях українських учених, як О. Гаражі, Д. Добряка, Й. Дороша, О. Дорош, О. Ковалишин, Р. Курильців, О. Сакаль, Н. Мединської, А. Третьяка та інших зосереджена увага на потребі застосування комплексного підходу, що має реалізовуватись за наявності концепції, програми, відповідних нормативно-правових актів, норм, стандартів, документації із землеустрою, які мають стати загальнообов'язковими вимогами, правилами регламентації функціонування інституту земельних відносин.

Розкриттю методології вивчення просторових систем, їх організації з орієнтацією на саморозвиток присвячені праці І. Бистрякова, М. Габреля, В. Голяна, Б. Данилишина, О. Дорош, Ш. Ібатулліна, А. Мартина, Л. Левковської, Н. Мединської, А. Третьяка, М. Хвесика та інших. Цими вченими поняття простору достатньо глибоко інтерпретується з позицій різних наукових напрямів, як: економічний, соціальний, геополітичний, інформаційний, географічний, культурний, містобудівний та інших. Стверджують, що просторовий підхід в управлінні розвитком територій територіальних громад має бути прогнозованим і вмотивованим, а просторова система має розглядатися як процес глобального контексту, що реалізується локально.

С. Дорогунцов, І. Комар, К. Коценко, А. Мартин, О. Мінц, М. Реймерс, М. Хвесик та інші вчені і фахівці зосереджують увагу на дослідженні сутнісних ознак категорії «природні ресурси» й вважають, що їм притаманна соціальна значущість природи, її корисність, здатність задовольняти потреби людини, позаяк поєднують значну кількість матеріальних елементів і процесів, які постійно розвиваються у часі та просторі, бо перебувають на стику природи й людського суспільства та сфери прикладання його розуму і сил. Зокрема, С. Дорогунцов, К. Коценко, М. Хвесик зазначають, що процес взаємодії людини з довкіллям за своєю суттю двоєдиний, який із одного боку проявляється як використання природних ресурсів, а з іншого – як вплив на довкілля з урахуванням природоохоронних процесів.

Питання параметрального забезпечення розвитку територіальних громад досліджували ряд вчених та дослідників, а саме Бобровська О.Ю., Хвесик М.А., Ільїна М.В., Гринчишин І.М., Опенько І.А., Остапенко П.О. та інші. Проте вони здебільшого досліджують та пропонують параметри, призначені для фундаментальної оцінки спроможності громад без диференціації за соціальними, економічними та екологічними аспектами. В окремих дослідженнях, зокрема в дослідженні Хвесика М.А. та Ільїної М.В., наявна така диференціація, проте їй бракує аналітичної глибини та деталізації. Відповідно

є необхідність у напрацюванні такого переліку параметрів оцінки поточного стану та перспектив розвитку територіальних громад, який дозволяв би комплексно здійснювати таку оцінку в соціальному, економічному та екологічному аспектах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Наукові результати дисертаційної роботи пов'язані з тематикою науково-дослідних робіт Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» й використані при виконанні таких тем: ІІІ-10-14(14) «Засади формування господарських систем на базі природно-ресурсних комплексів» (номер державної реєстрації 0113U005670) та ІІІ-10-14(15) «Організаційно-економічний механізм забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій» (номер державної реєстрації 0113U007882) у межах яких автором запропоновані цілі сільського розвитку у різних сферах суспільного життя у рамках розвитку інклюзивної економіки, яка забезпечує синергію спільного процвітання регіонів (територіальних громад), держави у перспективі (вкладення інвестицій) та прогнозованістю результатів власних економічних рішень, поступовим зростанням економічного та соціального капіталу для забезпечення підтримки добробуту поколінь (витяг із протоколу № 7 від 29 липня 2022 р. засідання відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів (довідка № 05-11/196 від 19.09. 2022 р.)).

Результати дисертації увійшли в якості складової тематики науково-дослідної роботи «38.00.01.02.Ф Теоретико-методологічні засади удосконалення системи землеустрою територій об'єднаних територіальних громад» (номер державної реєстрації 0121U108433), що виконувалась в Інституті землекористування Національної академії аграрних наук України, де автором запропоновано соціально-економічні та екологічні параметри функцій території, які є важливими індикаторами поточного стану розвитку громади в екологічному, економічному та соціальному аспектах, які громада здатна

реалізовувати у межах власних повноважень та можливостей (довідка № 56 від 15.09. 2022 р.).

Мета та завдання дослідження. Задум обраного напрямку дослідження спрямований на розроблення й обґрунтування теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад.

Для досягнення встановленої мети визначено й розв'язано такі завдання:

- обґрунтувати парадигму інклюзивного розвитку територіальних громад спрямовану на системне зростання рівня життя;
- дослідити стан інституційного забезпечення формування землекористування в територіальних громадах;
- поглибити сутність поняття землевпорядного регламенту в контексті виконання вимог сталого (збалансованого) розвитку землекористування в територіальних громадах;
- обґрунтувати параметральне забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад;
- сформувати організаційно-інституційну модель забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади;
- визначити складові комплексної оцінки ресурсів територіальних громад у контексті формування Програми раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади;
- розробити модель комплексної параметризації оцінки реалізації функцій території територіальними громадами в економічному, екологічному та соціальному аспектах;
- дослідити підходи щодо використання та захисту самосійних лісів на сільськогосподарських землях;
- обґрунтувати нормативні параметри доцільного (само)заліснення території територіальної громади з екологічної та економічної точок зору.

Робоча гіпотеза – комплексна параметризація оцінки фактичного стану та процесу розвитку територіальних громад, зокрема в контексті реалізації ними функцій території в економічному, екологічному та соціальному аспектах є ефективним інструментом територіально-просторового розвитку громади.

Об'єктом дослідження є процес формування просторового розвитку в територіальних громадах в екологічному та економічному аспектах.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методологічних, науково-методичних і практичних основ еколого-економічного розвитку територіальних громад та параметри цього розвитку.

Методи дослідження. В якості методологічної основи виконання дисертаційного дослідження використано положення економічної теорії, її закони, гіпотези й поняття, а також фундаментальні положення і основні принципи економіки природокористування, наукові доробки вітчизняних і зарубіжних учених. У дисертаційному дослідженні як методологічна основа застосовувалися наукові методи пізнання, що ґрунтуються на системному підході до розв'язання окреслених проблем.

На виконання завдань і досягнення мети дисертаційної роботи застосовано різні методи дослідження, вибір яких визначався прагматичними міркуваннями, оскільки розвиток територіальних громад є предметом дослідження різноманітних наук – екології, економіки, права, географії, соціології та ін. Це методи загальнонаукового та спеціального характеру, зокрема: *наукового аналізу* – з метою обґрунтування теоретико-методологічних підходів еколого-економічного розвитку територіальних громад; *монографічного аналізу* – у процесі науково-літературного пошуку засад нормативно-правового регулювання розвитку територіальних громад; *сучасних гіпотез* – при формуванні переліку соціально-економічних та екологічних параметрів функцій території територіальної громади; *порівняльного та статистичного аналізу* – при визначенні нормативів параметра лісистості територій територіальних громад; *аналогій і порівнянь* – при опрацюванні світового досвіду формування інклюзивного економічного простору;

абстрактно-логічний – для уточнення сутності основних понять, визначень і категорій за обраним напрямом досліджень, а також при узагальненні і формуванні висновків; *експериментальний* – при ідентифікації самосійних лісів за допомогою супутникових знімків Sentinel-2; *економічного аналізу* – для визначення значень соціально-економічних параметрів функцій території для території Чинадіївської селищної територіальної громади Мукачівського району Закарпатської області. У рамках дослідження скористалися й картографічним та розрахунково-математичним методами. Загалом різноманітність застосованих методів сприяла виконанню поставлених завдань.

Також у процесі дослідження застосовувалися комп'ютерні технології, дані дистанційного зондування Землі, космічні знімки земель, програмне забезпечення Sentinel Toolbox та QGIS, а також MS Excel для економіко-математичного моделювання.

Інформаційною базою ведення досліджень слугували: фондові та статистичні дані Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, офіційні матеріали Державної служби статистики України за обраним напрямом досліджень; законодавчі та нормативно-правові акти України; періодичні видання та інтернет-ресурси; фундаментальні положення і теоретико-методологічні напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених у сфері економіки природокористування; матеріали наукових конференцій, симпозіумів; статистичні дані й документи органів виконавчої влади; картографічні матеріали та дані супутникового моніторингу Програми ЄС Copernicus; матеріали землевпорядних організацій; фінансово-господарська документація по об'єкту дослідження і результати власних розробок.

Наукова новизна. Подані до захисту результати дослідження розв'язують важливу науково-прикладну проблему стосовно параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад. Ступінь та характер новизни головних результатів дисертаційної роботи полягають в наступному:

у перше:

- обґрунтовано поняття параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад, яке полягає у аналізі, встановленні та імплементації ключових кількісних та якісних параметрів функціонування еколого-економічної системи цих спільнот на основі показників, індикаторів та нормативів, що забезпечують оптимальні співвідношення та гармонійний розвиток усіх еколого-економічних складових процесу просторового розвитку територіальної громади;

- обґрунтовано нормативи параметру лісистості, при досягненні яких на території громади варто уникати самозалісення сільськогосподарських земель, значення яких вказує на те, що подальше зростання лісистості території громади не має значного впливу на підвищення рівня екологічної стабільності території, проте вилучення залісених сільськогосподарських земель призводить до втрат та збитків як землевласників і землекористувачів, так і бюджету територіальної громади;

удосконалено:

- визначення поняття землевпорядного регламенту, як елементу параметрального забезпечення, включаючи сукупність обов'язкових вимог до використання та охорони земель (земельних ділянок), що встановлюються на підставі документації із землеустрою у межах відповідної зони функціонального призначення території, категорії земель і визначають дозволені види використання, граничні розміри, а також обмеження у використанні земель (земельних ділянок) та заходи з їх охорони;

- організаційно-інституційну модель забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади в тому, що обґрунтовано її ієрархічну структуру в відповідності до чинного законодавства та логічно поєднано між собою програму використання і охорони земельних та інших природних ресурсів на територію територіальної громади з комплексним планом просторового розвитку територіальних громад та його складовими;

набули подальшого розвитку:

- сутнісно-змістовна основа поняття «інклюзивного розвитку територіальних громад» у тому, що має закладатися можливість доступу жителям громади як до результатів економічної діяльності, так і до ресурсів необхідних для її ведення та забезпечуватися справедливий розподіл результатів ведення економічної діяльності, адже системне зростання рівня життя має стати справжнім наміром розвитку територіальних громад;
- концептуальна модель комплексної параметризації оцінки реалізації функцій території територіальними громадами, що враховує економічну, екологічну та соціальну складові їх просторового розвитку та базується на даних та показниках, що є об'єктивними та доступними громадам для оцінки та моніторингу власного просторового розвитку, зокрема планувальних рішень запропонованих у документації із землеустрою;
- науково обґрунтовані з економічного погляду пропозиції щодо збереження та охорони не лише самосійних лісових насаджень, а й у окремих випадках сільськогосподарських земель від самозалісення в громадах з домінуванням лісових земель у земельному фонді громади, обчислено втрати від вилучення сільськогосподарських земель та обґрунтовано доцільність планування заходів із залісення деградованих та малопродуктивних земель, уникаючи самозалісення сільськогосподарських земель.

Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність досліджень визначається тим, що положення дисертаційної роботи зокрема рекомендації з використання параметрів функцій території як індикаторів розвитку територіальних громад із урахуванням екологічної, економічної та соціальної складових, а також методику їх визначення запропоновано використовувати при просторовому плануванні та розвитку громад. Запропонована методика апробована на територію Чинадіївської селищної територіальної громади Мукачівського району Закарпатської області, яка дозволяє при просторовому плануванні її території максимально ефективно виконувати функції в межах відповідних повноважень та можливостей та сприяє розвитку спільноти. Параметри функцій території для цієї громади

слугуватимуть індикаторами розвитку й для інших територіальних громад (довідка № 02-15/904 від 15.09.2022 р.).

Запропоновані цілі сільського розвитку у різних сферах суспільного життя у рамках розвитку інклюзивної економіки, яка забезпечує синергію спільного процвітання регіонів (територіальних громад), держави у перспективі (вкладення інвестицій) та прогнозованістю результатів власних економічних рішень, поступовим зростанням економічного та соціального капіталу для забезпечення підтримки добробуту поколінь використані в діяльності Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» (довідка № 05-11/196 від 19.09.2022 р.).

Одержані наукові результати, де автором запропоновано соціально-економічні та екологічні параметри функцій території, які є важливими індикаторами поточного стану розвитку громади в екологічному, економічному та соціальному аспектах, які громада здатна реалізовувати у межах власних повноважень та можливостей знайшли своє практичне застосування в діяльності Інституту землекористування НААН (довідка №56 від 15.09.2022 р.).

Запропоновану в дисертаційному дослідженні організаційно-інституційну модель забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади, як центральної функції управління її територіальним, просторовим та соціально-економічним розвитком в інтеграції з містобудівним плануванням, яка поєднує ті види планувальної документації в які закладена екологічна складова, стратегічна екологічна оцінка і класифікатор землекористувань, які мають безпосереднє відношення до Комплексного плану просторового розвитку територій територіальних громад використано при виконанні практичних робіт із дисциплін «Землевпорядне проектування», бакалаврів за напрямом підготовки 193 «Геодезія та землеустрій» у Відокремленому структурному підрозділі «Мукачівський фаховий коледж

Національного університету біоресурсів і природокористування України» (акт №371/1/09/С від 09.09.2022).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій обґрунтовано авторський підхід щодо вирішення наявної наукової проблеми – розробки параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад, що дозволило автору з нового погляду розкрити теоретичні та методологічні положення, висновки і пропозиції, які повною мірою відображають вирішення передбачених завдань роботи згідно з поставленою метою. Із наукових праць, які є спільним доробком учених, в дисертації використано лише власні дослідження.

Апробація результатів дисертації. Апробація результатів наукових досліджень здобувача відбулася й одержала позитивну оцінку на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, як: *Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив біоекономіки на просторовий розвиток територій»*, (м. Київ, 2018 р.); *V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні технології землеустрою, кадастру та управління земельними ресурсами»*, (м. Київ, 2019 р.); *Міжнародній науково-практичній конференції «Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві»*, (м. Київ, 2020 р.); *Міжнародній науково-практичній конференції «Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи»*, (м. Київ, 2021 р.)

Публікації результатів дослідження. Основні наукові положення та результати дисертації опубліковано в 12 наукових працях, одна з яких опублікована у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу (Румунія), 6 статей надруковано у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 1 – в інших виданнях та 4 тези наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та

додатків. Загальний обсяг дисертації становить 239 сторінок комп'ютерного тексту. Робота містить 27 таблиць, 15 рисунків, 8 формул і 18 додатків. Список використаних джерел налічує 180 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

1.1. Децентралізація в рамках розвитку інклюзивної економіки

Нині інклюзивність стала новим глобальним стратегічним пріоритетом міжнародних інституцій, позаяк концепцією інклюзивного розвитку визначено, що кожний суб'єкт економіки унікальний, цінний для суспільства та здатен задовольнити свої потреби. Відомий економіст Р. Хаусман «інклюзивність» оцінює як індикатор людської цивілізації та прогресу і вважає, що стратегія інклюзивного зростання здатна підняти рівень життя людини [1].

У доповіді представлений ООН «Людський розвиток для всіх і кожного» (Human Development Report 2016 «Human Development for Everyone») заявлено: «...для того, щоб людський розвиток охоплював усіх і кожного, зростання має бути інклюзивним...». А осередками інклюзивності мають стати: інвестування у пріоритетні напрями розвитку людини; зростання, що веде до збільшення робочих місць; посилення фінансової інклюзії; здійснення ефективних різноспрямованих (безпрограшних) заходів із втручання [2].

Інклюзивність, як зазначають Бородіна О.М. та Прокопа І.В., має забезпечити противагу неоліберальній парадигмі розвитку, позаяк спрямована на удосконалення суспільної системи для «...досягнення таких результатів: – цілей сталого розвитку; – норм, прийнятних з точки зору гідності людини; – дотримання основних прав людини; – сприйняття та легалізації національних традицій і звичаїв» [3, с. 76].

С. М. Дідух під інклюзивним розвитком розуміє соціально-економічний розвиток, у сутність якого закладено взаємовигідну взаємодію усіх суб'єктів економічної системи для покращення добробуту країни загалом, регіонів, громад у довгостроковій перспективі з дотриманням принципів довіри, рівності, залученості, справедливості та людиноцентризму. Водночас, виокремлює принцип сутність якого полягає в трансформації ролі особистості в суспільстві з пасивного члена на активного учасника економічної діяльності, як пріоритетний [4].

У сучасному світі визначальною ціллю для будь-якої держави є винайдення ідеального компромісу між нею, суспільством і бізнесовими структурами, інструментом якого є інклюзивна економіка, особливістю якої є економічна стабільність, гнучкість розподілу ресурсів, інвестицій. Для інклюзивної економіки спорідненими поняттями є «...інтернет-економіка, неоекономіки, фінансова економіка, інформаційна економіка». Інклюзивність, заснована на принципах ринковості та демократії «...стає пріоритетною тенденцією в механізмі економічного підйому і веде до становлення «інклюзивної цивілізації» [5, с. 46].

Як зазначає В.П. Решетило, інклюзивний сталий розвиток - це тип економічного зростання, результати якого здатен відчувати кожен член суспільства, охоплюючи різні сфери його життя. Обґрунтовує, що таке зростання «...має бути інтелектуальним, сталим та інклюзивним, базуватися на залученні до відповідних процесів усіх секторів економіки, усіх верств суспільства для досягнення високого рівня зайнятості, продуктивності та соціальної єдності» [6].

Інклюзія – «...це насамперед шляхи комунікації: як ми шукаємо канали спілкування, щоб залучити якомога більше людей до взаємодії», «...це спосіб життя...», «...це про повагу до людської гідності, бо вона є джерелом прав людини», «...це система заходів, спрямована на залучення та попередження вилучення» [7].

Д. Портер і Д. Крейг розрізняють такі види інклюзій: 1) інклюзія ідеологічного характеру (йдеться про консенсус еліт на міжнародному рівні у забезпеченні добробуту широким верствам людей); 2) залучення найбіднішого населення до економічної діяльності завдяки реформуванню економічних інституцій; 3) залучення до участі у прийнятті рішень більшої кількості людей та забезпечення власних прав [8, с. 392–393].

Визначальною ідеєю в теорії інклюзії є те, що не особистість має при звичаюватися до наявних у соціумі економічних, соціальних, психологічних

та інших проблем, а суспільство має забезпечити рівноцінні умови кожному члену суспільства для задоволення власних потреб [9].

У наукових колах зустрічається значна кількість трактувань поняття інклюзивного розвитку економіки, проте найбільш інноваційне притаманне міжнародній організації що займається проблемами глобального розвитку економіки – Комісії Інклюзивного Розвитку (The Commission Inclusive Growth), за визначенням якої під «інклюзивним зростанням» необхідно розуміти інтегроване зростання, поширене на значну кількість людей та місць у сприянні та отриманні значних переваг від економічних здобутків поряд із зростанням можливостей і доходів та справедливого їх розподілу [10].

Доволі привабливим є трактування поняття «інклюзивна економіка» наведене Федеральною Депозитною Страховою Корпорацією (Federal Deposit Insurance Corporation). Його сутність розглядається як комплекс намагань як державного, так і приватного сектору у залученні якомога більшої кількості споживачів до фінансового середовища [11]. Йдеться про те, що інклюзивні процеси в економічному розвитку є доступними як до дешевих фінансових продуктів і послуг із мінімальним ризиком, так і на отримання знань їх споживачами в напрямку розумного інтегрування в банківську систему. Адже диспропорція в розподілі доходів, доволі низька залученість людей в економічні процеси країн на різних рівнях, як зазначають експерти ООН, зумовлює чимало соціально-економічних проблем, що потребує тривогого економічно-інклюзивного зростання [12].

Rockfeller Foundation розглядає інклюзивну економіку з погляду розширення можливостей спільного процвітання передусім для тих, хто зіштовхується з багатьма перепонами на цьому шляху за такими напрямками: 1) залученість (економіка має визначатися доступом підприємців, споживачів, власників бізнесу до ринку праці); 2) рівність (забезпечення доступу ширшого кола людей до суспільних благ); 3) зростання (економічне зростання має вимірюватися не лише рентабельністю активів, але й враховувати показники доходу на одного жителя й загалом розвитку суспільства); 4) стабільність

(достатній ступінь впевненості особистості, спільноти й урядових структур у майбутньому життєзабезпеченні); 5) стійкість (з метою забезпечення економічного та соціального добробуту в основі прийняття рішень мають закладатись довгострокові витрати і вигоди на протигагу короткостроковим вигодам від використання наявних активів) [13; 14].

У 2017 році у Давосі на Всесвітньому Економічному Форумі економістами запропоновано альтернативну систему оцінювання економічного розвитку країн запровадивши «індекс інклюзивного розвитку» (Inclusive Development Index). Таке нововведення в економічній сфері покликане щорічно інформувати суспільство як країни намагаються в додаток до ВВП втілювати виміри економічних досягнень і, тим самим, сприяють інклюзивному економічному розвитку за напрямками: 1) зростання та розвиток; 2) стійкість в управлінні природними й фінансовими ресурсами; 3) залученість у процес різних поколінь. У цій відповідності саме системне зростання рівня життя має стати справжнім наміром розвитку будь-якої країни а не тільки зростання виробництва товарів і розширення послуг. В цьому й закладена сутність показника інклюзивності економічного розвитку [15].

К. Бос і Дж. Гупта вивчаючи інклюзивний розвиток на місцевому рівні виокремили такі його складові: а) об'єктивний розподіл доходів від розвитку; б) забезпечення економічних можливостей у створенні робочих місць для місцевих жителів; в) організація громадської участі; г) охорона довкілля; д) динамічне залучення додаткових ресурсів громадою для подолання економічних потрясінь [16].

А.В. Кожина констатує, що в Україні зростає інтерес до інклюзивного місцевого розвитку й пропонує власний підхід до систематизації значної кількості теорій розвитку, які вважає дотичними з інклюзивним місцевим розвитком і виокремлює їх «...за ключовими ідеями — це просторові теорії і теорії розміщення, кумулятивні теорії, теорії економічного зростання, інституціональні теорії, нові теорії економічного зростання та економічної географії, теорії соціального добробуту та інші сучасні теорії» [17, с. 108].

Групою вчених під керівництвом О.М. Бородіної інклюзивний сільський розвиток трактується як «...розвиток, який гарантує дотримання прав сільської людини...що ґрунтується на базовому принципі інклюзивності «ніхто не має бути залишеним без уваги»...як процес створення сільським жителям умов для: використання...землі та інших місцевих ресурсів; адекватного розподілу результатів економічного зростання;...розвиток, який веде до розширення...спроможностей селян та сільських спільнот у підвищенні рівня та якості життя на основі інновацій, нових знань та навичок в економічній, соціальній та політичній сферах...» [18].

Формування інклюзивного орієнтиру розвитку економіки України О.В. Бервено вбачає в проведенні «...комплексного реформування за такими пріоритетними напрямками: податкове реформування, інноваційно-технологічна модернізація економіки, переорієнтація соціальної політики на все населення, інституціоналізація розвитку людського потенціалу країни» [19, с. 16].

Вважається, що до основних ознак інклюзивного розвитку відносяться: 1) сталий розвиток; 2) намагання зменшити нерівність у доступі до суспільних благ, наявних послуг та інфраструктури; 3) економічне зростання, збільшення доходів, виробництво необхідної кількості товарів і послуг, зростання місць прикладання праці; 4) поширення технологій, здатних покращувати особистісний і громадський статок; 5) стабільність і впевненість у майбутньому та здатність передбачати результат прийнятих економічних рішень, стійкість до ризиків та безпечність інвестування [20].

Реалізувати зазначене можливо лише за наявності ефективно діючих інститутів у відповідній країні. Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон обґрунтували, що у будь-якому суспільстві діючі інститути (політичні та економічні) можуть бути як інклюзивними (стимулювати економічне зростання), так і екстрактивними (стримуючими економічний розвиток) [21, с. 76]. Інклюзивні економічні інститути сприяють: залученню якомога більшої частини членів суспільства для участі в економічних відносинах для отримання доходу;

захисту прав усіх суб'єктів господарської діяльності на праві приватної власності. Успішність інклюзивних економічних інститутів цілком пов'язана з функціонуванням інклюзивних політичних інститутів, призначення яких – ставати на заваді регулюванню економікою в інтересах окремої групи людей. Якщо йдеться про екстрактивні інститути, то їх діяльність пов'язана зі збагаченням обмеженого кола осіб шляхом вилучення з основної частини жителів країни максимального доходу на їх користь. Як, приклад, це досягається при відчуженні власності й доходів, перешкоджанні іншим господарюючим суб'єктам отримувати вигоду беручи участь в економічних відносинах.

Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон, О. Вільямсон фактор інклюзивності також вкладають в теорію ефективних інститутів (інклюзивний інституційний режим), який сьогодні є визначальною тенденцією розвитку, позаяк інклюзивні інститути створюють вільний доступ до всіх ресурсів, залучення усіх членів суспільства до самореалізації на відміну від екстрактивних [22; 23].

Вищезазначене свідчить про те, що основними цілями інклюзивного розвитку країни є не лише збільшення ВВП, відповідність «індексу інклюзивного розвитку», розподілі та споживанні доходу, а й усесторонній розвиток людського капіталу, підвищення добробуту життя людей, залучення їх до участі в економічному житті, досягнення високого рівня зайнятості громадян, покращення системи їх соціального захисту, вкладання коштів в освіту, охорону здоров'я, охорону довкілля, забезпечення раціонального та ефективного використання природних ресурсів, територіальній єдності усіх регіонів країни з наданням переваг економічного піднесення та якості життя з одночасним усуненням регіональних диспропорцій.

Звідси – економічний розвиток розглядається не лише як система макропоказників, а як значно комплексніше явище, «...оскільки включає не лише кількісний аспект, але й якісне покращення стандартів, упорядкування суспільних норм та удосконалення інституційних засад із урахуванням інтересів різних верств та економічних контрагентів різного рівня [24, с. 41].

Інклюзивність розвитку громад здобувається завдяки реалізації конституційних прав, свобод громадян через вплив на владні рішення як на локальному рівні, так і в управлінні державними справами, що задекларовано статтею 38 Конституції України [25]. Це пояснюється передачею і повноважень, і ресурсів органам місцевого самоврядування, представники яких змушені ефективніше розв'язувати місцеві проблеми – з одного боку, а з іншого – громадяни отримали значно більше інструментів впливу на ці процеси.

Євроінтеграційний рух започаткований в Україні передбачає перегляд підходів до розвитку регіонів і зміну рівнів відповідальності за їх розвиток. Нішу відповідальності за планування розвитку територій територіальних громад за нинішніх децентралізаційних процесів, що відбуваються в країні покладено на органи влади та місцевого самоврядування. Інклюзивний (інтегрований) територіальний розвиток територій – це європейський підхід до планування розвитку територій і розглядається як процес, що координує такі ключові аспекти, як: просторові, галузеві та часові. Цьому мають передувати дослідження ступеня інклюзивності розвитку територій, що передбачає проведення базового, соціологічного та стратегічного аналізу [26; 27]. Надалі мають визначатися пріоритетні напрямки, діагностуватися перспективи розвитку, розроблятися проекти розвитку території та Концепція (Стратегія) інтегрованого розвитку.

Беручи відлік із 2014 року – часу започаткування реформи децентралізації виникло чимало проблем нагромаджених практикою децентралізації, до яких віднесені: 1) недостатність нормативної та інституційної урегульованості; 2) нечіткість розподілу адміністративних важелів і ресурсів; 3) не розуміння того, як громади мають самовизначитися в межах території району, регіону та якою стане їх взаємодія; 4) слабкість підв'язування системи реформування місцевого самоврядування з процесами в цілому по країні; 5) відсутність критеріїв оцінки впливу реформи децентралізації влади на формування життєвого середовища жителів громади [28].

Реформа децентралізації влади є однією із ключових регіональних реформ в Україні, якою передбачалось не лише розкриття нових перспектив для органів місцевого самоврядування, але й створення умов для оновлення існуючої парадигми сільського розвитку. Адже зі зміною адміністративно-територіального устрою в Україні на базовому рівні існує потреба у створенні нового типу локальної ідентичності новосформованих громад та її мешканців. Сільський розвиток на базі громад потребує цілеспрямованої і системної зміни інституційних, економічних, екологічних, соціальних, демографічних, культурних умов у напрямі зростання якості життя людей у громадах. У цій відповідності кардинальної перебудови потребує ведення державної політики якісно вищого рівня регіонального та місцевого розвитку. А значить існує потреба у виборі нових підходів підтримки розвитку сільських територій в напрямку інтегрованого розвитку з одночасним корегуванням економічних процесів на всіх рівнях. У сучасному світі такий підхід сприятиме їхньому стійкому та інклюзивному економічному розвитку.

Втілення цілей інклюзивного розвитку в умовах децентралізації набуває особливого значення, в яких акцентується увага на посиленні ролі всіх територій на розв'язання проблем економічного зростання. Адже до процесу інклюзивного розвитку мають залучатися усі сектори економіки, усі складові інфраструктури країни, усі регіони та території. Рівень інклюзивного розвитку регіонів передусім залежить від ведення інституціональної, інвестиційної, зовнішньоекономічної, фінансової, соціальної та природоохоронної регіональних політик. Від їх поєднання й залежить ефективність і стійкість розвитку регіональної економіки. Адже регіон розглядається двояко: 1) по-перше, як складова соціально-економічного комплексу країни; 2) по-друге, як відносно відокремлена його частина із завершеним циклом відтворення й специфічними особливостями як соціальних, так і економічних процесів. Стійкість регіонів із погляду інклюзивного розвитку економіки має забезпечуватись активною взаємодією новосформованих інститутів. В умовах децентралізації влади інститут територіальних громад є тією

інституціональною одиницею, що формується в країні (утворено 1469 територіальні громади) [29]. З позицій інклюзивного розвитку цей інститут має керуватись одним із фундаментальних принципів кожного демократичного суспільства – забезпечення всебічної співучасті громадян у процесах життєдіяльності громад та управління ними, вибір ефективніших механізмів із метою зростання доходів і їх розподілу, й бюджетних коштів зокрема, сприяти ефективнішому вирішенню проблем для підвищення рівня життя людей в регіонах, особливо на сільських територіях із метою подолання диспропорцій соціально-економічного простору. То ж подальший розвиток територій територіальних громад потребує інфраструктурної розбудови при взаємній ув'язці інвестиційної й інноваційної діяльності для спрямування інвестицій на впровадження передових технологій у господарську діяльність.

Перехід до інклюзивного розвитку вимагає як формування відповідного інституційного середовища, так і виконання відповідних заходів (регуляторних, економічних та інфраструктурних). Якщо йдеться про нормативно-правове забезпечення, то його необхідно імплементувати у національне законодавство пов'язане з глобальними цілями сталого розвитку. У сільській місцевості досягнення таких цілей передбачає врахування завдань для їх досягнення в аграрній політиці держави. Регуляторні механізми мають створювати рівноцінні можливості доступу до основних ресурсів і благ для кожного члена суспільства. А економічні заходи мають реалізовуватися через програми сприяння розвитку підприємництва, з урахуванням розширеного доступу до фінансів шляхом мікрокредитування. Йдеться про ведення політики сільського розвитку як особливої системи заходів із боку держави, що формують ініціативу знизу й водночас підтримку зверху позитивних змін у певних вимірах: соціальному, економічному, людському й політичному.

Щоб стати рушійною силою локального розвитку, громада має досягнути такого рівня інституалізації, який забезпечуватиме цілісність локальної ідентичності та територія громади стане привабливою для залучення ресурсів. Тут неминучі ризики, позаяк для його досягнення громада проходить етап

входження у простір загальної інституційної конкуренції. Як наслідок, можливий відтік ресурсів, передусім людських. Тому реалізувати потенціал розвитку в сучасній глобалізованій економіці зможуть лише найуспішніші громади з щільнішими мережами соціального капіталу [30]. Досягнути, на нашу думку, інституційної досконалості локальних громад можливо шляхом: 1) утвердження довіри в громаді і відповідальності її жителів перед майбутнім поколінням; 2) досягнення економічної стабільності громади та її інтегрованості в забезпеченні системного розвитку та повсякденного функціонування, що здобувається інклюзивністю розвитку громади; 3) утвердження дієздатності органів місцевого самоврядування, виконавчих інститутів до ефективного управління громадою (наявність стратегії розвитку та спроможність її реалізувати). У цьому контексті має оцінюватись ефективність у веденні політики територіального розвитку (йдеться про реформу децентралізації в Україні) з погляду критерію її впливу як на інституційну досконалість громад, так і здатності побудови соціального капіталу регіону з врахуванням розвитку мережових взаємозв'язків.

Отже, з метою формування нового устою ідентичності новоутворених громад в Україні у ході реалізації реформи децентралізації існує потреба у вирішенні низки завдань: 1) визначення пріоритетних цілей територіального розвитку громад та їх досягнення; 2) відбудова соціального капіталу шляхом побудови інституційних екосистем громад; 3) оптимізація структури економік громад та їх диверсифікація; 4) запровадження адаптивної моделі зі стратегічного планування громади та долучення до цього процесу стейкхолдерів; 5) підвищення рівня капіталізації потенціалів спільнот; 6) реалізація потенціалу міжтериторіальної співпраці; 7) пов'язування розвитку громад із загальнонаціональними стратегіями як секторального, так і регіонального розвитку.

Таким чином реформа децентралізації влади в Україні має відбуватись у **рамках розвитку інклюзивної економіки**, яка забезпечує синергію спільного процвітання регіонів (громад), держави. Сутність інклюзивної економіки

пояснюється: 1) потребою залученості громадян в економічне життя держави (доступ до ринку праці, споживачів та бізнес-структур); 2) отриманням доступу до суспільних благ людям із різних соціально незахищених груп; 3) економічний розвиток вимірюється не лише агрегованими показниками економічного росту, але й враховує показники доходу на одного жителя й інші показники розвитку суспільства; 4) впевненістю людини, спільноти, підприємства, уряду у своєму майбутньому (вкладення інвестицій) та прогнозованістю результатів власних економічних рішень (стабільне фінансове становище); 5) поступовим зростанням економічного та соціального капіталу для забезпечення підтримки добробуту поколінь. У цьому контексті формування стратегій розвитку регіонів (громад) та прийняття рішень має поєднувати довгострокові витрати та вигоди на противагу короткостроковим від використання бази активів [31, с. 65-66].

Оцінюючи вище наведене відзначимо, що у визначеннях інклюзивного розвитку йдеться про використання результатів економічного росту з метою подолання бідності, поліпшення якості і підняття рівня життя та забезпечення участі громадян, їх спільнот у прийнятті рішень та їх виконанні, що пов'язані із життєзабезпеченістю. Інклюзивність розвитку забезпечується й при дотриманні прав людей (йдеться про громадянські, суспільні й політичні) та економічного та соціального залучення виключених осіб. Зазначене має обов'язково закладатися в сутність **інклюзивного сільського розвитку**. Така інклюзивність передбачає можливість доступу жителям громади як до результатів економічної діяльності, так і до ресурсів (передусім земельних), необхідних для її ведення. Отже, результатом інклюзивного сільського розвитку є створення та гарантування жителям громади належних умов для використання у практиці господарської діяльності земельних та інших місцевих природних ресурсів, справедливий розподіл результатів економічного зростання від ведення сільськогосподарської діяльності та інших сферах сільської економіки, забезпечення захисту прав громадян і згуртування громад шляхом залучення їх до суспільного і громадського життя. Інклюзія у сільській

місцевості є основою для реального впливу її мешканців на місцеві громади, забезпечує реальні можливості стати господарями, продуктивними працівниками та творчими особистостями [32, с. 76].

То ж інклюзивність розвитку загалом та сільського розвитку зокрема, забезпечується: 1) рівномірним розподілом активів (природних ресурсів, економічного капіталу) та місцевих енергетичних ресурсів; 2) доступністю до освітянських послуг для забезпечення належного матеріального добробуту, послуг закладів охорони здоров'я та інших об'єктів інфраструктури, банківських установ, ринків праці; 3) участю у розробленні, прийнятті політичних рішень та їх реалізації. [32, с. 78-79].

Дотримання інклюзивності у розвитку сільських територій в цілому та сільського господарства зокрема передбачені законопроектом про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року [33]. Це і сприяння сталому розвитку аграрної сфери за якою доходи дрібних виробників сільськогосподарської продукції у 2030 р. мають подвоїтись, (йдеться про жінок, фермерські господарства, скотарів та рибалок). Збільшення доходів має відбуватись шляхом забезпечення рівного доступу до земельних, інших виробничих ресурсів сільськогосподарського виробництва, знань, ринків для збільшення доданої вартості та можливостей зайнятості в несільськогосподарських секторах і фінансових послуг. З метою скорочення бідності передбачено понизити частку (до 10%) сільських домогосподарств із-за відсутності медичної установи поблизу житла, у разі ненадання своєчасних послуг медичної установи у межах населеного пункту – до 15%, із-за відсутності щоденного транспортного сполучення із населеними пунктами з розвиненою інфраструктурою – до 10%. У цьому контексті передбачена підтримка на законодавчому рівні активної соціальної, економічної й політичної життєвої позиції людей незважаючи на їхній вік, стать, місце проживання, стан здоров'я й економічний статус [33].

Інклюзивний розвиток, на думку О. Гуторова, поєднує «...процеси економічного зростання та розвитку, інклюзивність як систему інклюзій,

враховує антропогенне навантаження на екосистему, а також реляційний характер соціально-економічних трансформацій». Учений вказує на те, що інклюзивний розвиток «...супроводжується становленням економіки знань, ноосферним і культурним розвитком соціуму, модернізацією систем управління економікою на засадах плановірності, інтерактивності, публічності та демократичного централізму під час ухвалення рішень». Інклюзивний розвиток національної економіки з методологічного погляду з його міркувань має базуватися «...на принципах справедливості, сталості, спільної участі, недискримінаційності, стабільності, зростання в довгостроковій перспективі...», що «...тісно пов'язане з імперативами людиноцентризму, неоіндустріалізації, сталого розвитку, «зеленої» економіки, неоруралізму тощо» [34, с. 52-53].

Водночас, в Україні економіка превалює над екологією, незважаючи на те, що їх поєднують двосторонні інформаційні потоки, проте ці складові мають протилежні цільові функції та їх поєднання стає абсурдним. Йдеться про: а) забруднення навколишнього природного середовища; б) обмеження економічної діяльності, яка спричиняє екологічні збитки; в) штрафні санкції та ренту за використання природних ресурсів. Проте, розглядаючи інклюзивний розвиток і інклюзивне зростання, то без еколого орієнтованої державної політики не обійтися [35].

З метою недопущення загострення екологічного стану землекористування громад «...національне законодавство має містити державні стандарти, норми та правила з метою запобігання соціально-екологічній, біосферно-екологічній та ресурсно-екологічній небезпекам» [36, с. 26].

Дійсно, поряд із цілеспрямованою зміною інституційних, соціальних, економічних, демографічних, культурних і побутових умов у громадах для покращення рівня життя людей мають кардинально змінюватися їх погляди на використання наявних локальних ресурсів із дотриманням екологічної складової забезпечуючи комфортніше існування [37, с. 3].

Отже, під інклюзивним сільським розвитком необхідно розуміти всебічне покращення якості життя сільських людей через реалізацію їхніх прав на основі інновацій, нових знань та навичок в економічній, соціальній, екологічній та політичній сферах [38].

А інклюзивність сільського розвитку забезпечується спільною синергією процвітання регіонів (громад), держави, бізнесу, особистості у всіх сферах суспільного життя для чого мають системно реалізовуватися передбачувані ними цілі (табл. 1.1).

Отже, перехід до інклюзивної моделі сільського розвитку як складової сталого розвитку передбачає не лише підвищення ролі індивідуума в отриманні результатів економічного зростання, але і посилення його відповідальності як суб'єкта господарювання, який має знання, компетенції, потенціал та відповідальність перед іншими членами громади. Таким чином, інклюзивність сільського розвитку досягається шляхом системної реалізації цілей в різних сферах суспільного життя, що пов'язано передусім із реформою децентралізації влади.

Цілі інклюзивного сільського розвитку в різних сферах суспільного життя*

Сфера суспільного життя	Цілі інклюзивного сільського розвитку
Економічна	– інклюзивний розвиток має забезпечувати економічне піднесення в довгостроковій перспективі; – зростання доходів має відбуватись шляхом забезпечення рівного доступу до активів (земельних, інших природних і виробничих ресурсів пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом); – підвищення рівня капіталізації потенціалів спільнот;
Соціальна	– системний захист соціальних прав і гарантій людини пов'язаний із доступом і рівномірним розподілом активів і місцевих енергетичних ресурсів; – поєднання різновидів соціальної інтеграції з мотитів перетворення їх у цілісну систему з визначеними цілями; – гарантування соціальної безпеки;
Екологічна	– дотримання еколого орієнтованої політики з боку державних органів управління для забезпечення обмеження економічної діяльності, яка спричиняє екологічні збитки у землекористуванні; – інклюзивний розвиток має пов'язуватися з імперативами сталого розвитку; – процеси економічного розвитку мають враховувати антропогенне навантаження на екосистему; – формування інституту обмежень у використанні земель; – розроблення державних стандартів, нормативів, норм і правил з метою запобігання соціальній та ресурсно-екологічній небезпекам, що регламентовано земельним, екологічним та містобудівним правом;
Суспільство	– шанобливе ставлення до сформованих традицій у громаді із урахуванням особливостей регіону; – залучення громад до суспільного і громадського життя;
Політика	– запровадження стратегічного планування розвитку громади з максимальним залученням її жителів до цього процесу; – забезпечення нормативно-правової та інституційної урегульованості; – розроблення критеріїв оцінки впливу реформи децентралізації влади на формування життєвого середовища громади;
Інфраструктура	– забезпечення інфраструктурної розбудови при взаємній ув'язці інвестиційної та інноваційної діяльності; – надання соціальних переваг у сфері послуг, цифровій сфері та логістиці;
Освіта	– зростання рівня знань місцевих жителів; – осучаснення освітнього процесу.

Джерело: Сформовано автором за [4; 18; 34; 37; 39; 40]

1.2. Роль управлінських процесів, що ґрунтуються на інституціональному підході у досягненні екологобезпечного та високоефективного землекористування територіальних громад

Із часу започаткування реформи децентралізації влади в Україні, передусім, у сфері земельних відносин, постала потреба зміни підходів до управління землекористуванням, що пов'язано зі зміною інституційного каркасу реформування земельних відносин. Відповідно існує потреба в розробленні варіантів інституційних форматів, що дозволить ефективніше управляти землекористуванням, передусім, сільськогосподарським, як однієї з найважливіших підсистем системи природокористування. Від цього залежить розвиток сільських територій, збереження та відтворення природно-ресурсного потенціалу, продовольча безпека країни. Рівень розорювання земель в Україні сягає 54% (середній показник), а в деяких областях – 70% і більше, що спричинило значну техногенну ураженість. Дотримуючись принципу раціонального використання земельних ресурсів усі заходи мають реалізовуватись в рамках соціо-еколого-економічно орієнтованого використання водних та лісових ресурсів, які в поєднанні з ґрунтовими формують єдину екосистему – Земля. Звідси збереження та відтворення природних компонентів потрібно розглядати в ув'язці з формуванням системи раціонального сільськогосподарського землекористування зважаючи на те, що деградація водних чи лісових ресурсів спричинить погіршення якісних характеристик ґрунтового покриву, який є основою сучасних аграрних ландшафтів.

Вирішення цієї проблеми обумовлює застосування комплексного підходу, що має реалізовуватись у логічній послідовності: «...концепція – програма – закони – підзаконні акти – норми – стандарти – проекти землеустрою» [39], які мають стати загальнообов'язковими вимогами, правилами регламентації функціонування інституту земельних відносин із ціллю досягнення відповідного рівня екологобезпечності та високоефективності сільськогосподарського землекористування.

Це пов'язано з тим, що формування системи раціонального сільськогосподарського землекористування має здійснюватися на національному, регіональному і місцевому рівнях для яких притаманні різні завдання та зміст. Відповідно на національному рівні ця система формується через реалізацію Загальнодержавної програми використання та охорони земель, яка «...визначає склад та обсяги першочергових і перспективних заходів з охорони земель, а також обсяги і джерела ресурсного забезпечення виконання робіт з їх реалізації», що передбачено Законом України «Про охорону земель» (2003) [41]. А з прийняттям Закону України «Про державні цільові програми» (2004) передбачено розроблення (загально)державної цільової програми використання та охорони земель на визначену перспективу для забезпечення сталого розвитку землекористування, згідно якого розробленню такого програмного документу має передувати обґрунтування його концепції [42]. Концепцією визначається зміст цільової програми у частині закладення принципів та встановлення підходів до її розроблення. Вважаємо, що програма має ґрунтуватися на задекларованих принципах в рамках конференцій Організації Об'єднаних Націй в Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку (1992), з питань сталого розвитку (2012) та передбачених законодавством України. Реалізація державної цільової програми відбувається через розроблення, прийняття й впровадження нормативно-правових і нормативно-технічних актів (йдеться про внесення змін і доповнень до них). Це має відбуватися поетапно. Упродовж *першого етапу* мають розроблятися проекти законів, інших нормативно-правових актів (йдеться про формування цілісного масиву законодавства) спрямованого на регламентування екологічно безпечного й економічно доцільного використання земель, що доцільно в умовах запровадження ринку земель та децентралізації влади. Такі проекти мають передбачати відповідне законодавче, інформаційне, організаційне й наукове забезпечення щодо раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Паралельно необхідно передбачити невідкладні та ефективні заходи з охорони земель для

досягнення позитивного економічного і соціального ефекту та впливатимуть на призупинення деградації ґрунтів. Впровадження заходів, передбачених «...схемами землеустрою і техніко-економічними обґрунтуваннями використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, територій територіальних громад» [42], розроблення алгоритмів та технологій збору, оброблення і передавання земельно-просторової інформації геоінформаційної платформи національного рівня має стати сутністю проходження *другого етапу* досягнення мети програми.

Враховуючи статус державної цільової програми використання та охорони земель, для реалізації передбачуваних нею заходів розробляються регіональні й галузеві програми з урахуванням специфіки землекористування, стану земельних ресурсів, наявного матеріального й ресурсного забезпечення запровадження заходів через розроблення і впровадження «...схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць...» [42].

На місцевому рівні досягнення мети державної цільової програми має забезпечуватися через реалізацію місцевих програм використання та охорони земель, розроблення схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель територій територіальних громад, проектів землеустрою та робочих проектів землеустрою [43].

Комплексність підходу має забезпечуватись і наявністю норм, правил і регламентів у сфері землеустрою і охорони земель, якими передбачається не лише «...встановлення екологічних нормативів у нормативно-технічних документах, а й технічне регулювання режимів землекористування і природоохоронних заходів завдяки встановленню рекомендаційних норм (ДСТУ, ДБН)», обов'язковість дотримання яких «...регламентовано земельним, екологічним та містобудівним правом...» [44].

Аналіз сучасного стану структури сільськогосподарських земель в Україні на підставі даних Державної служби статистики України свідчить про те, що близько 80% припадає на орні землі, а на екологічно стабільні угіддя -

20% [16], що не відповідає загальноприйнятим принципам раціонального природокористування. Відповідно в Національній економічній стратегії на період до 2030 року зазначається (2021), що через виснажливе використання ґрунтів діяльністю людини із-за недотримання принципів ведення землеробства та надмірну сільськогосподарську освоєність маємо значну кількість орнонепридатних земель (близько 6,5 млн. гектарів) [45]. Зазначене унеможливорює використання цих земель у сільськогосподарському виробництві позаяк це як економічно недоцільно та небезпечно з екологічного погляду.

Кризова ситуація, що склалась у сільськогосподарському землекористуванні не посприяла зміні пріоритетів у діяльності інститутів, яка має ґрунтуватися передусім на консолідації суспільства й дотриманні загальноприйнятих у цій сфері правил. Адже наявність неефективно діючих інститутів у суспільстві вказує на невизначеність перспектив розвитку країни. Тому належне функціонування інституту земельних відносин залежить від повноцінної функціональності вимог, правил, регламентів та їх легітимності щодо яких політичний режим має забезпечити рівновагу між органами державної влади й інститутами, які їх обмежують.

У своїх працях нобелівський лауреат Д. Норд стверджує, що ефективність управлінських процесів визначається наявністю у суспільстві ефективно діючих інститутів, які розглядає як правила і норми які структурують взаємодії між людьми [46; 47].

За спрямуванням і специфікою діяльності необхідно розрізняти такі базові інститути, як: економічні, екологічні, соціальні, та інтелектуальні. Складовими економічних інститутів є інститути власності, держави та влади, грошей і кредиту, ринку а також підприємництва і підприємницької діяльності. До групи базових екологічних інститутів віднесені інститути охорони довкілля, обмежень у використанні земель, екологічної безпеки й екологічних технологій. Інститути сім'ї, праці, освіти, традицій і звичаїв формують базові соціальні інститути. А інститути новітніх технологій,

інформації та ліцензування формують групу інтелектуальних базових інститутів. Кожен із інститутів характеризується як власними принципами, підходами, методами аналізу для розбудови управлінських процесів, так і суб'єктно-об'єктною структурою.

Із міркувань О.П. Гаражі інституціональне управління «...ґрунтується на консолідації суспільства, визнанні загальних цінностей та правил і є унікальним видом управління, що забезпечує одночасне поєднання конфліктних позицій щодо вирішення поточних проблем і вирішення стратегічних завдань майбутньої розбудови» [40].

Розвиток землекористування базується й на відповідному інституціональному забезпеченні, який «...досягається через відповідні структури: органи державної влади, корпоративні та інші підприємницькі структури, державні підприємства, спеціалізовані державні установи в сфері землеустрою, інновацій тощо...» [48, с. 14].

В основу створення інститутів управління землекористуванням і обґрунтування потреби для їх створення мають закладатись такі ознаки, як: 1) суспільна потреба з визначенням цілей діяльності; 2) наявність відповідного законодавчого врегулювання; 3) функціональне призначення; 4) наявність відповідних установ; 5) наявність відповідних суб'єктної та об'єктної структур.

Невідповідність діючих інститутів у сфері земельних відносин пояснюється тим, що земельні перетворення, які відбувались в Україні, були недостатньо обґрунтованими, проводилися в надто короткий термін, поза участю громадськості й зволіканням напрацювань учених. Землі перерозподілялись хаотично, що пов'язано з відсутністю відповідного землевпорядного забезпечення (йдеться про передпроектні землевпорядні розробки та їх техніко-економічне обґрунтування). Такий стан пояснюється відсутністю: сучасної Концепції управління землекористуванням спрямованої на забезпечення значущих для суспільства цінностей – соціальних та екологічних; Програми використання та охорони земель на рівні держави з

чітко визначеною позицією формування сільськогосподарського землекористування та обґрунтованою з наукового погляду; інструментів реалізації законів України; норм, стандартів і регламентів у сфері землеустрою і охорони земель, а також відповідних проектів землеустрою як ефективного джерела «...одержання об'єктивної земельної інформації, обґрунтування дохідних типів землекористування...від неефективного використання землі, перерозподілу земель, екологізації землекористування...» [49, с. 12].

Звідси розв'язання наявних проблем, які є перепорою для досягнення екологобезпечності й високоефективності у сільськогосподарському землекористуванні ймовірно при забезпеченні інституціонального регулювання процесів у ньому при злагодженій діяльності інститутів-регуляторів і інститутів-установ. Призначення інститутів-регуляторів – створення правил і норм, що слугують обмеженням для суб'єктів господарювання, а впорядкування інституціональних процесів і захисту інституціонального середовища є ціллю інститутів-установ. При цьому інституційне середовище потребує суттєвого доповнення й удосконалення у сфері земельних відносин, яке розглядають як «взаємоузгоджену, взаємодоповнювальну діяльність державних інститутів управління, інститутів громадянського суспільства та інститутів бізнесу» [50].

Адже концепція належного врядування, на думку Н. Мединської, тісно переплітається «...з формуванням системи цінностей, політик та інституцій...», що сприяють ефективності управлінським процесам «...шляхом взаємодії держави, громадянського суспільства та бізнесу», що сприятиме легітимності прийнятих рішень, їх ефективності, поінформованості громадськості з приводу процедур їх прийняття [51, с. 41-42].

Із погляду А. Третьяка, В. Третьак, О. Ковалишин формування інституцій має спрямовуватися «...на законне функціонування прав на землю та їх вплив на економіку землекористування...», позаяк вони суттєво впливають на суб'єктів господарювання, формування соціо-еколого-економічних інтересів у суспільстві загалом і, зрештою, «...зумовлюють необхідність перегляду

стандартів, норм, правил узаконення прав власності, визначення їх вартості та похідних прав від власності» [52, с. 130].

Становлення системи інститутів є визначальним завданням інституційного розвитку для забезпечення взаємозв'язку між розвитком територіальної спільноти в цілому та діючих суб'єктів у межах їх території. Зважаючи на те, що базовою цінністю для суб'єкта є його збереження й системне відновлення шляхом розвитку, то в економічному вимірі така цінність здатна реалізувати себе в рамках інституційного середовища, яке забезпечує його функціональну визначеність у процесі розширеного відтворення господарської системи. На думку Дж. Макліна ключовою ознакою громадянського суспільства є «відчуття належності до громади» (sense of community) [53].

У цій відповідності саме інституційні інновації спроможні через формування власних механізмів коректувати діючі інституційні практики, які централізовано нав'язувалися регіону (громаді) й не давали змогу ефективно реалізувати ресурсний потенціал на локальному рівні. Тому мають створюватися можливості для включення в оборот «товарів локальної колективної конкуренції», пропозиція яких регулюється засобами локального інституційного середовища владою на місцях [54]. Визнаний на Європейському континенті територіально орієнтований підхід для підтримання співпраці між публічним і приватним секторами, науковими та навчальними інститутами, недержавними організаціями в громадах передбачає застосування спеціальних інституційних механізмів. А секторальні політики задля національного зростання мають узгоджуватися із специфічними локальними (економічними, соціальними та екологічними) умовами [55].

Враховуючи постійні динамічні процеси у сфері земельних відносин, маємо продукувати системність розвитку сільськогосподарського землекористування, при умові належного формування та забезпечення дієвості таких інститутів як: інститут землеустрою, інститут державного

земельного кадастру, інститут оцінки земель, інститут моніторингу земель, інститут державного контролю за використанням та охороною земель, інститут місцевого самоврядування [56].

Інститути потребують постійної модернізації під якою необхідно розуміти «...осучаснення низки заходів, що потребує значної кількості одночасних змін у різних сферах суспільного життя». Політичні, економічні, екологічні, соціальні, культурні ознаки як комплекс взаємопов'язаних змін інститутів є складовими процесу модернізації. Пріоритетність належить економічній ознаці, яка обумовлює «...можливість модернізації соціальних, екологічних, культурних та інших процесів» [57, с. 75].

Характеризуючи дієвість інституту землеустрою відзначимо, що він має зазнати суттєвих змін, зокрема в перегляді його сутності, ролі та місця в земельній політиці держави. В цьому руслі передбачені статтею 24 Закону України «Про землеустрій» норми і правила у сфері землеустрою мають відповідним чином формуватися й системно запроваджуватися на практичному рівні. Це пов'язано з тим, що «норми і правила у сфері землеустрою регламентують розробку і реалізацію документації із землеустрою з урахуванням екологічних, економічних, соціальних, природно-кліматичних та інших умов» [43].

Водночас діюча наразі в Україні система державного й муніципального управління не спрямована на виконання вимог сталого (збалансованого) розвитку землекористування. Це пояснюється доволі просто – якщо базисом територіального планування розвитку населених пунктів є затверджена містобудівна документація, то землевпорядне забезпечення планування розвитку землеволодінь та землекористувань поза їх межами наразі є недостатнім. Для подолання наявних диспропорцій існує потреба у запровадженні землевпорядних регламентів як обов'язкових вимог, що встановлюються документацією із землеустрою.

В науковому середовищі наявне визначення терміну «землевпорядний регламент», як «...порядок використання земель, який встановлюється в

межах відповідних територіальних зон із визначенням правового режиму території землекористування, в якому зазначаються граничні розміри земельної ділянки, обмеження у використанні земель та види й параметри дозволеного використання земель, види переважного та супутнього використання земельних ділянок, в яких зазначаються заборонені види діяльності й обов'язки щодо вчинення певних дій» [58, с. 26].

Проте зі зміною пріоритетів у плануванні розвитку землекористування та змінами в законодавстві, вбачаємо потребу у коригуванні цього поняття, сутність якого полягає в наступному: **землевпорядний регламент** – це сукупність обов'язкових вимог до використання та охорони земель (земельних ділянок), що встановлюються на підставі документації із землеустрою у межах відповідної зони функціонального призначення території, категорії земель і визначають дозволені види використання, граничні розміри, а також обмеження у використанні земель (земельних ділянок) та заходи з їх охорони [56, с. 22-23].

Реалізувати запропоноване у сфері землеустрою можливо при відповідному науковому забезпеченні за підтримки Національної академії аграрних наук України та мережі науково-дослідних установ. У цьому контексті існує нагальна потреба у створенні в системі Держгеокадастру як центрального органу виконавчої влади у сфері земельних відносин наукового центру зі стандартизації й нормування щодо використання та охорони земель.

Окрім інституту землеустрою планування розвитку сільськогосподарського землекористування цілком залежить від дієвості інституту Державного земельного кадастру – як головного інформаційного ресурсу в якому концентруються відомості про його об'єкти (ст. 10 ЗУ «Про Державний земельний кадастр»), а саме: 1) землі в межах державного кордону України; 2) землі в межах території адміністративно-територіальних одиниць; 3) обмеження у використанні земель; 4) земельна ділянка [59]. З практичного погляду, наявний перелік об'єктів потребує розширення та має доповнитись таким об'єктом кадастру як «сільськогосподарське землекористування».

Статтею 11 Закону України «Про Державний земельний кадастр» встановлені вимоги щодо відомостей об'єктів Державного земельного кадастру, що підлягають внесенню до Державного земельного кадастру. Роль вимог сконцентрована на відповідності існуючим характеристикам об'єктів у натурі (на місцевості), визначення яких ведеться з точністю закладеною в нормах, правилах і регламентах (технічних) [59].

Державне підприємство «Центр Державного земельного кадастру» є адміністратором Державного земельного кадастру й підпорядковується Державній службі з питань геодезії, картографії та кадастру. В структуру підприємства входить Центральний апарат та його територіальні органи. Разом із тим, «...серед інституцій кадастру відсутні установи з наукового забезпечення ведення земельного кадастру...», які б забезпечили наповнення цієї реєстраційної системи інформацією обґрунтованою із наукового погляду. В перспективі український кадастр має спрямовуватися «...на багатоцільове використання, автоматизацію, інтеграцію сервісів, геокодування та перетворення цифрового простору країни» [60, с. 39, 48].

Значущість інституту оцінки земель закладена в ефективність його функціонування, що має безпосередній вплив на захист інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин, що пов'язано з оцінюванням земель та забезпеченням інформаційним ресурсом для оподаткування та ведення ринку земель. Законом України «Про оцінку земель» (ст. 3) у межах території України визначені об'єкти оцінки земель, як: а) територія адміністративно-територіальних одиниць або їх частин; б) територія оціночних районів та зон; в) земельні ділянки чи їх частини або сукупність земельних ділянок і прав на них, у тому числі на земельні частки (паї). Також Законом (ст. 5) визначені види оцінювання земель, а саме: а) бонітування ґрунтів; б) грошова оцінка земельних ділянок (нормативна та експертна). Ведеться таке оцінювання за визначеним призначенням і справляє суттєвий вплив на раціоналізацію сільськогосподарського землекористування [61].

Адже, дані щодо бонітування ґрунтів є складовою державного земельного кадастру й беруться за основу при розрахунку економічної оцінки сільськогосподарських угідь, втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, а також враховуються при визначенні екологічної придатності ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур.

Результатом проведення бонітування ґрунтів чи нормативної грошової оцінки земельних ділянок є розроблення технічної документації відповідної до вказаних видів робіт у відповідності з нормативно-технічними документами, нормами і правилами.

Статтею 16 Закону «Про оцінку земель» [61] визначено, що бонітування ґрунтів проводиться на землях сільськогосподарського призначення, лісового фонду з урахуванням норм і правил та інших нормативно-правових актів. Щодо нормативної грошової оцінки земельних ділянок, то цей вид робіт можливий для здійснення на землях усіх категорій не залежно від форми власності у відповідності з нормативно-технічними документами, нормами і правилами й ведеться згідно Порядку, що передбачено статтею 18 Закону. Згідно статті 19 Закону експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться на основі методичних підходів та встановленого Порядку. Суб'єктами оціночної діяльності проводиться оцінювання земельних ділянок у цій сфері з урахуванням вимог цього Закону, а також Закону України «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні» [62], інших нормативно-правових актів, норм і правил.

Така розмаїтість здійснюваних процесів у цій сфері є свідченням того, що інститут оцінки земель суттєво впливає на підвищення рівня екологобезпечності та високоефективності у сільськогосподарському землекористуванні.

Інститут моніторингу земель як складова державної системи моніторингу довкілля формується на підставі систематичних спостережень за станом земель. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження

Положення про моніторинг земель» від 20 серпня 1993 р. № 661 ведеться: знімання, обстеження і дослідження земель із метою своєчасного виявлення й оцінювання змін, унаслідок їх забруднення шкідливими токсичними речовинами, негативним впливом виробничих об'єктів; агрохімічна та земельно-агротехнічна паспортизація земельних ділянок [63]. Законодавча база для ведення моніторингу земель представлена низкою нормативно-правових актів, що дозволяє відповідним чином регулювати суспільні відносини та порядок адміністрування моніторингу. Водночас, на практичному рівні цей механізм не задіяний. Законодавством передбачене трьохрівневе ведення моніторингу земель та ґрунтів. На загальнодержавному рівні їх ведення забезпечується Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерством аграрної політики та продовольства України, Міністерством енергетики та захисту довкілля України, НААН. Регіональний рівень представлений обласними Головними управліннями Держгеокдастру, а локальний – районними відділами та управліннями Держгеокадастру. Організаційною структурою є Державна екологічна інспекція України. Така організаційна структура є надто розрізненою і негативно впливає на ведення моніторингу й потребує вдосконалення. Для цього є потреба у створенні єдиного Центру моніторингу земель.

На часі й створення автоматизованої системи моніторингу для: вивчення стану використання земель; забезпечення контролю за дотриманням правового режиму їх використання, використання способами, що поглиблюють деградацію земель; контролю (моніторингу) якісного стану ґрунтів і своєчасного попередження втраті їх родючості; вивчення процесів пов'язаних із обігом земель, їх оцінювання, що стане «...інноваційною відповіддю на сучасні виклики в українській економіці, важливим етапом створення платформи для переходу на цифрові дані та цифрові процеси в управлінні земельними ресурсами на всіх управлінських рівнях» [64, с. 115-116].

Таким чином динамічна інтеграція цифровізації у веденні державної політики обумовлює пріоритетність ведення моніторингу земель, земельних відносин, що має реалізовуватися як засобами автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, так і засобами дистанційного зондування Землі. А оперативність та об'єктивність інформаційного забезпечення (автоматизованої платформи для моніторингу земель, якості ґрунтів для всіх рівнів управління) стане основою при запровадженні цифрових процесів і технологій, що має прямий стосунок до використання та охорони земель.

Вважаємо за доцільне запровадити й ведення моніторингу сільськогосподарського землекористування.

Значущість інституту державного контролю за використанням та охороною земель має постійно зростати, позаяк це ключовий механізм регулювання землекористування завдяки веденню таких різновидів контролю, як: державний, самоврядний та громадський. Характеризуючи діяльність Державної інспекції з контролю за використанням і охороною земель як організаційну форму інституту, то щодо неї постійно відбувались трансформації в підпорядкуванні різних відомств (спочатку функціонувала у складі Держкомзему, надалі – Держсільгоспінспекції, а у складі Держгеокадастру – на теперішній час). А, відтак, для забезпечення функціонування ефективно діючої системи управління сільськогосподарським землекористуванням «...мають ефективно функціонувати органи, що формують земельну політику, органи, що її реалізують...» дотримуючись норм земельного законодавства [65, с. 103]. Вважаємо за доцільне повернутись до давньої традиції за якої має функціонувати окремий орган (приміром, Держсільгоспінспекція) із державного контролю за використанням та охороною земель. А за якістю управлінських процесів пов'язаних із використання земельних та інших природних ресурсів місцевих громад має контролювати і санкціонувати територіальна громада. Адже не в достатній мірі функцію контролю за використанням та охороною земель виконують органи місцевого самоврядування та громадські організації. У цій

відповідності маємо створити дієву систему ведення державної політики, місцевого самоврядування, корпоративної економіки землі та природокористування, що дозволить усунути інституційний конфлікт інтересів, який є суттєвою причиною неефективного управління землекористуванням.

В умовах децентралізації влади особливого значення набуває інститут місцевого самоврядування, позаяк на нього покладена відповідальність за планування розвитку територій територіальних громад. У цій відповідності існує потреба в аналізуванні змін передачі низки повноважень органам місцевого самоврядування щодо розпорядження землями.

Підставою перебування у вільному ринковому обігу земель сільськогосподарського призначення стало прийняття Закону України № 552-ХІ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (2020) [66]. Тому надзвичайної ваги набуває питання раціоналізації землекористування у межах територій територіальних громад, збереження та відтворення родючості ґрунтів й обґрунтованого просторового планування територій цих спільнот.

Із цим пов'язана потреба детального аналізування змін у чинному законодавстві для врегулювання відносин при здійсненні просторового планування територій територіальних громад.

Із прийняттям Кабінетом Міністрів України розпорядження № 60-р «Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад» у 2018 році започатковано просторове планування території територіальних громад, зокрема, й об'єднаних територіальних громад. На Держгеокадастр та його територіальні органи у відповідності до вказаного нормативного акту покладено завдання сформувати земельні ділянки «сільськогосподарського призначення державної власності в межах, визначених перспективним планом формування територій громад, шляхом проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення

державної власності з подальшою передачею зазначених земельних ділянок у комунальну власність відповідних об'єднаних територіальних громад» [67].

Згідно розпорядження передбачалось, що ще до започаткування процесу передачі земель із державної власності у комунальну, земельні ділянки сільськогосподарського призначення передавались із державної власності у власність чи користування за погодженням об'єднаних територіальних громад на підставі проведення аукціону. То ж прийняте Урядом розпорядження спонукало до процесу об'єднання значно більшої кількості територіальних громад.

Таким чином, історичний процес передачі земель у комунальну власність ОТГ стартував у лютому 2018 року на підставі розпорядження Кабінету Міністрів. Експерт з питань управління земельними ресурсами проєкту USAID АГРО Сергій Кубах стверджує, що: «за різними оцінками, за цей час передано близько 4 мільйонів гектарів сільськогосподарських земель. Тобто з 10,5 мільйона гектарів сільськогосподарських земель, які у 2016 році обліковувалися в державній власності, у комунальну власність перейшло близько 4 мільйонів гектарів» [68].

Процес передачі земель із державної у комунальну власність ОТГ тривав, проте справжньої земельної децентралізації так і не відбулося. Причин є декілька: по-перше, землі передавались лише створеним ОТГ, а процес їх утворення завершився після 25 жовтня 2020 року* (з часу завершення місцевих виборів). Як наслідок, більшість громад, які на той момент не були об'єднаними, взагалі не отримували у розпорядження землі; по-друге, передавались землі, на яких велись роботи по інвентаризації і реєструвались в кадастрі (йдеться про орендовані земельні ділянки якими громада розпоряджатиметься лише по завершенні термінів укладених договорів) [68].

Крім того, розпорядження Кабміну стосувалося лише передачі сільськогосподарських угідь. Землі ж промисловості, ліси, водне плесо, дороги та лісосмуги залишилися непідконтрольними громадам. Ними й надалі розпоряджаються різні державні органи та установи, що лише додає хаосу у

процес.

Врегулюванню питань пов'язаних із розпорядженням землями сільськогосподарського призначення присвячено Закон України № 2498-VIII від 10.07.2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні». На підставі Закону внесені зміни до Земельного кодексу України (пункт 21 Перехідних положень), відповідно до якого «землі колективних сільськогосподарських підприємств, що припинені (крім земельних ділянок, які на день набрання чинності зазначеним Законом перебували у приватній власності), вважаються власністю територіальних громад, на території яких вони розташовані. Зазначений Закон є підставою для державної реєстрації права комунальної власності на земельні ділянки, сформовані за рахунок земель, які в силу зазначеного Закону переходять до комунальної власності» [69].

Звідси змінами в законодавчому полі започатковано передачу повноважень із розпорядження землями поза межами населених пунктів (йдеться про землі державної власності, землі припинених колективних сільськогосподарських підприємств) в підпорядкування територіальних громад, що й стало водночас стимулом до формування об'єднаних територіальних громад.

Розпорядженням КМ України від 31.01.18 р. № 60-р «Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад» передбачалось і проведення державної інвентаризації земель [67]. Водночас чинний порядок із проведення інвентаризації земель на той час не передбачав здійснення цих робіт без заяви чи клопотання власників землі чи землекористувачів, що не узгоджувалось із положеннями цього нормативно-правового акту.

На підставі зазначеного, Кабінетом Міністрів України у 2019 році

ухвалено постанову № 476 «Про затвердження Порядку проведення інвентаризації земель та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» згідно з якою закріплювалося поняття «державна інвентаризація земель». Цим нормативно-правовим актом передбачено, що проведення державної інвентаризації земель має забезпечуватися Держгеокадастром або його територіальним органом на підставі видання наказу. Цей вид робіт «проводиться шляхом формування земельних ділянок незалежно від форми власності, визначення їх угідь та у разі потреби віднесення таких земельних ділянок до певних категорій для інформаційного наповнення Державного земельного кадастру» [70].

Результатом здійснення робіт із державної інвентаризації земель Державний земельний кадастр наповнено значною кількістю сформованих земельних ділянок, у тому числі сільськогосподарського призначення.

Прийняття у 2020 році Закону України № 552-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» забезпечило можливість для територіальних громад поряд із державою, громадянами України та юридичними особами, створеними і зареєстрованими за вітчизняним законодавством, набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення з 01 липня 2021 року (ст. 130 Земельного кодексу України) [66]. Зазначена стаття регулює й питання покупців та переважного права купівлі земель сільськогосподарського призначення та земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

З огляду на вище зазначене, розширення впливу органів місцевого самоврядування на розвиток територій територіальних громад можливе при запровадженні нового виду документації із землеустрою - Схеми формування земель комунальної власності на території громади й урегулювати на рівні законодавства. Це дозволить громадам посилити власну роль у екологізації землекористування, охорони земель, створенні екологічно збалансованих ландшафтів, формуванні раціональної системи землеволодіння й

землекористування й наукового обґрунтування можливого перерозподілу земель [71, с. 121].

Із 24 липня 2021 року вводиться нова планувальна документація, як: комплексні плани просторового розвитку територій територіальних громад, генеральні плани населених пунктів, детальні плани територій», підставою чого стало прийняття Закону України № 711-IX від 17 червня 2020 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» [72]. Згідно Закону ця документація є водночас і містобудівною, і землевпорядною. Вважаємо, що для фахівців зі сфери земельних відносин створюються суттєві обмеження: з одного боку, розробник такої планувальної документації має бути суб'єктом господарювання, який наділений правом розробляти містобудівну документацію, а з іншого – передбачена можливість згідно закону стосовно формування земельних ділянок (при державній інвентаризації земель, визначенні категорії земель і виду цільового призначення земельних ділянок), що стане поштовхом до зменшення обсягу робіт із землеустрою пов'язаних із формуванням земельних ділянок, які перебувають у комунальній власності територій територіальних громад [73, с. 21].

Згідно статті 2 Закону України «Про землеустрій» землеустрій забезпечує «...наукове обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів...» [43]. У цій відповідності зміна цільового призначення й похідна від неї ланка – вид використання земельної ділянки мають стати складовою документації із землеустрою і підлягати науковому обґрунтуванню (йдеться про порядок розподілу (перерозподілу) земель та зміни виду використання». Науковому обґрунтуванню при зміні виду використання земельної ділянки підлягають: виробничий напрям підприємства; оцінка природно-ресурсного потенціалу; види та напрями економічної діяльності; еколого-економічна ефективність розподілу (перерозподілу) земель. Вважаємо за доцільне доповнити розділом «наукове обґрунтування зміни виду використання

земель» один із переліку видів документації із землеустрою - проект землеустрою, що забезпечує еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь. Це посприяє формуванню раціональної системи землеволодіння і землекористування [74, с. 34-37].

Тому розв'язання низки наявних проблем у сфері земельних відносин можна досягнути завдяки добре організованим та належно функціонуючим інститутам управління: інституту землеустрою, інституту Державного земельного кадастру, інституту оцінки земель, інституту моніторингу земель, інституту державного контролю за використанням та охороною земель та інституту місцевого самоврядування. Лише за умови об'єднання зусиль усіх інститутів можливо розв'язати ключові завдання для досягнення прийняттого рівня екологічної безпеки та ефективності у сільськогосподарському землекористуванні. Співпраця між ними сприяє створенню єдиного інституціонального середовища, яке визначає параметри розвитку господарюючих суб'єктів та має вплив на механізми державного регулювання, стимулює або стримує підприємницьку діяльність, визначає пріоритети споживачів, розмір трансакційних і трансформаційних витрат підприємств. Окрім того інституціональне середовище впливає на структуру економічної моделі країни, формування доходів та ділову активність економічних агентів.

На нашу думку, управління землекористуванням є похідною ланкою управлінських процесів заснованих на дієвості низки інститутів, які взаємодоповнюють один одного. Важливо поєднати адміністративно-державні та ринкові методи для регулювання земельнотворчих процесів і винайдення дієвих і ефективних механізмів управління землекористуванням. У цій відповідності управлінські процеси, що ґрунтуються на інституційному підході в управлінні землекористуванням, мають забезпечувати екологобезпечну політику не лише для земель, що перебувають у державній та комунальній формах власності, але й у приватній.

Транспарентність управління землекористуванням має відображати

прозорість комунікацій між владними та підвладними суб'єктами земельних відносин на державному, регіональному, місцевому рівнях із визначеними векторами управління землекористуванням, виокремленими принципами та інструментарієм для забезпечення прозорості цього процесу. Такий підхід сприятиме прийняттю ефективних управлінських рішень суб'єктами управління на всіх рівнях на основі відкритості інформації, належного інфраструктурного і консультативного супроводу, підзвітності та контролю за діяльністю публічних адміністрацій. До того ж прозорість та відкритість сприятимуть своєчасному виявленню проблем, ухваленню політичних рішень із боку державних органів управління та прогнозованості в діяльності держави.

1.3. Просторовий підхід в управлінні розвитком територій територіальних громад

Запобіжним фактором неефективного й неконтрольованого використання земельно-ресурсного потенціалу в Україні має стати концептуальне просторове планування у взаємоув'язці із реалізацією планів у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Адже просторовий підхід – це процес, який дозволяє достеменно оцінити взаємозв'язки соціального, економічного, екологічного, інноваційного та інформаційного розвитку територій загалом в Україні, регіонів, громад для досягнення загальної сталості [75, с. 40]. Як зазначає І. Бистряков, такий підхід також «...орієнтований на високий рівень комплексності в оцінках і методах управління економічними процесами...» та водночас «...відрізняється від сформованих традиційних стереотипів» [76, с. 69]. М. Габрель розглядає простір як систему взаємодії соціального, соціально-економічного, територіального та фізичного простору, яка дозволяє розглядати їх цілісно у довколишньому середовищі [77, с. 17].

В наукових колах існує думка, що поняття «простір» не може обмежуватися лише містобудівним простором, але й поєднує географічний,

політичний, правовий, ресурсний, економічний і соціальний простори. Якщо йдеться про просторове планування, то потрібно також враховувати сутність таких понять, як «район» і «регіон», позаяк однозначних інтерпретацій у них немає [78]. М. Хвесик із когортою вчених вбачають потребу у поєднанні двох різновидів простору – природно-ресурсного та простору пов'язаного із соціально-економічним розвитком «...в рамках моделі просторових взаємозв'язків вигляду «транзакція – форма». Відчуття зв'язку між ними підводить «...до розуміння просторових компенсаторних механізмів у господарській системі, що забезпечують її внутрішню динамічну рівновагу». У цьому проглядається «...лінійно-вузловий характер просторового поєднання землегосподарського простору і простору соціально-економічного розвитку» [79, с. 26].

Просторовий підхід при плануванні сталого землекористування, як зазначає О. Дорош, «...потрібно розглядати як процес змін комплексного простору з його екологічними, економічними, соціальними, духовними, політичними складовими в сенсі підвищення їх ефективності, підпорядковуючись вимогам об'єктивних економічних законів» [80]. Будь-які планувальні процеси з погляду О. Ковалишин та інших науковців мають спрямовуватись на забезпечення сталого (збалансованого) розвитку території країни загалом і екологічної безпеки та вискоєфективності у землекористуванні зокрема. А просторове (територіальне) планування має здійснюватися із обов'язковим законодавчим обґрунтуванням із врахуванням інтересів і цілей усіх рівнів планування [81]. Р. Курильців вбачає за доцільне сталий просторовий розвиток територій розглядати у взаємній ув'язці з інтегрованим управлінням землекористуванням і така інтеграція обумовлює такі управлінські підходи, як: мультисекторальний, мультирівневий, мультифункціональний і мультистейкхолдерний [82, с. 404].

А. Третяк та інші науковці підкреслюють, що «...поява просторового аспекту ідентифікує якісні зміни у плануванні, усвідомлення необхідності довгострокового, стратегічного планування, а також обмежених можливостей

суто економічного, галузевого підходу, віддаленого від конкретного місця, населеного пункту чи територіальної громади, області, країни...» [83, с. 6-7]. Щоб запобігти хибним планувальним рішенням, які можуть призвести до потенційних втрат через надмірне втручання в екосистему, як відзначає А. Дорош, важливою складовою вирішення проблеми має стати «...інтерналізація екологічних процесів в економічну систему в контексті територіально-просторового розвитку». Це пов'язано з тим, що «...будь-який стан або дія можуть мати коротко-, середньо- чи довгостроковий ефект чи вплив на екосистему – очевидний, помітний, прихований невідомий нам» [84, с. 82].

У країнах Європейського континенту просторове планування розглядається як спільне завдання урядових органів, політиків, громадських організацій і громадян із метою його реалізації. Водночас просторове планування розглядається як всеохоплююче завдання, яке передбачає узгодження економічних, екологічних і суспільних запитів на простір усіма зацікавленими особами для досягнення ефективнішого рішення. Просторове планування розглядається і як багатофункціональне завдання спрямоване на захист навколишнього природного середовища, зростання рівня життєвих цінностей, рівня економічних можливостей, політичної ситуації тощо [85].

Територіально-просторове планування землекористування для України є квінтесенцією у забезпеченні соціальних, економічних і екологічних вигод і їх гарантування через створення стабільніших, передбачуваних умов безпеки життєдіяльності людей, надходження інвестицій до місцевих громад у забезпеченні подальшого їх розвитку.

Економічні вигоди територіально-просторового планування розкриваються при: виявленні активів які відповідають потребам економічного розвитку; взаємоузгодженні місцеположення активів (територій, земель) щодо інфраструктурних об'єктів та місць прикладання праці; сприянні збереженню стану довкілля в міських і сільських районах, яке сприятиме надходженню інвестицій для їх розвитку; визначенні типу

розвитку, що відповідає потребам місцевих громад; прийнятті ефективніших рішень.

Громадські вигоди територіально-просторового планування розкриваються при: прийнятті політичних рішень із врахуванням потреб місцевих громад; підтримці розвитку місцевої інфраструктури; залученні до використання занедбаних або тих, що не використовуються, земельних ділянок, передусім у місцях негативного впливу на потенціал економічного розвитку та якості життя; сприянні та підтримці безпечного середовища.

Екологічні вигоди територіально-просторового планування розкриваються при: сприянні відновлення якісного стану земель, об'єктів інфраструктури; сприянні використання занедбаних забудованих земель; веденні обліку потенційних екологічних небезпек (йдеться про повені, погіршення якості повітря); благоустрою зон відпочинку, природної спадщини тощо.

Просторове планування в Україні поєднує планувальні та проектні заходи, передбачені стратегічними цілями просторового розвитку територій на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях. Документація з просторового планування містить як відповідну просторову інформацію на поточну ситуацію, так і покликана передбачати просторовий розвиток території на всіх рівнях у перспективі, головним умислом якої є забезпечення сталості соціального та економічного розвитку, дотримання законності та правил усіма суб'єктами цієї діяльності. Ця документація розробляється на період в 15-20 років та потребує перегляду та актуалізації упродовж цього періоду.

На **національному рівні** інструментом, який дозволяє планувати розвиток територій є Генеральна схема планування території України (рис. 1.1), що передбачено Законами України «Про Генеральну схему планування території України» (2002) [86] та «Про регулювання містобудівної діяльності» (2011) [87]. Розрахунковий період Схеми наближається до кінця й зважаючи на зміни в геополітичній ситуації існує потреба в розробленні нової. Проте,

зважаючи на передбачувані нею завдання, а саме: розвиток населених пунктів (йдеться про забезпечення розвитку виробничої, соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури); удосконалення системи розселення; формування національної екологічної мережі, то вони характеризують її як вузькогалузевий документ. Розробленню схеми має передувати розроблення Концепції просторового розвитку України з визначеними критеріями, а її складовими мають стати регіональні/місцеві стратегії.

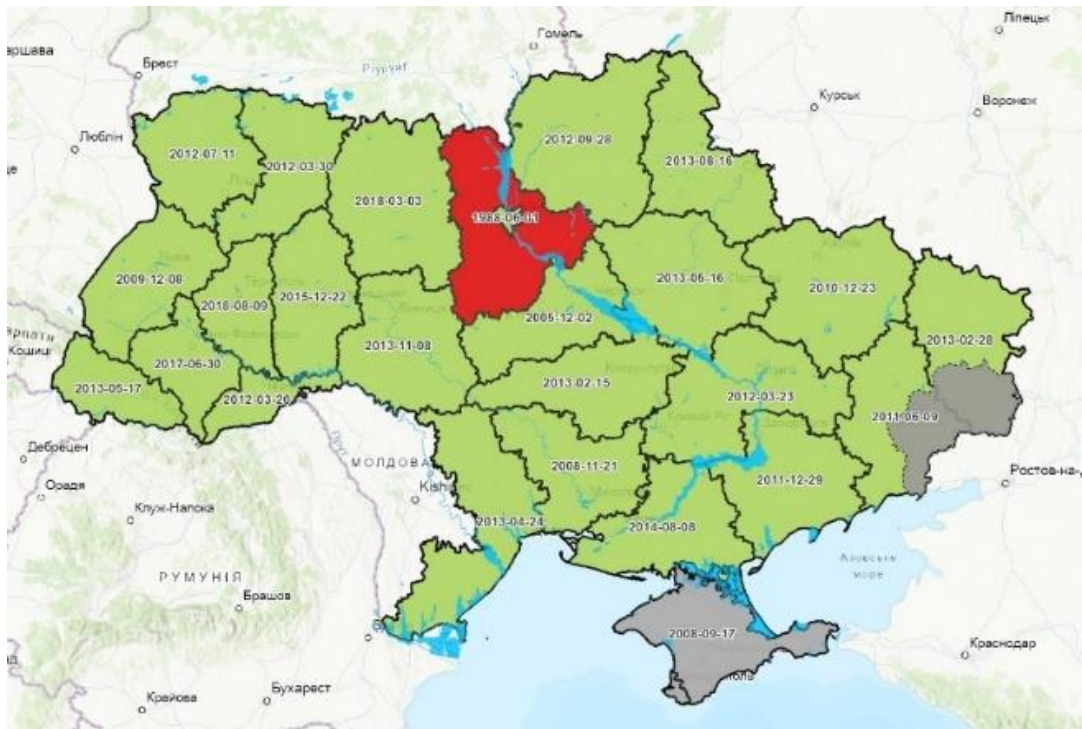

Рис. 1.1. Дати затвердження 27 креслень (схем) та текстових матеріалів
Генеральної схеми планування території України [88]

Уся інформація (текстові та графічні матеріали) пов'язана з Генеральною схемою публічно доступна на веб-сайтах її розробника – Державного проектного Інституту «ДІПРОМІСТО» та Міністерства розвитку громад та територій України [88].

Регіональний рівень з просторового планування представлений Схемою планування території області (рис. 1.2). З метою реалізації Постанови КМ України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 559 і від 21 жовтня 2015 р. № 835» від 24 травня 2017 р. № 354 [89] спільними зусиллями Мінрегіону та ГО «Офіс ефективного

регулювання» розроблено та впроваджено в практику діяльності веб-ресурсу «відкрите просторове планування (rMAP). Цей ресурс дозволяє у відкритому доступі знайти метадані про діючу містобудівну документацію в розрізі адміністративних одиниць (в усіх областях наявні «свіжі» схеми планування, позаяк більшість із яких ухвалено після 2010 року за винятком Київської області (наявна документація датована 1988 р.).

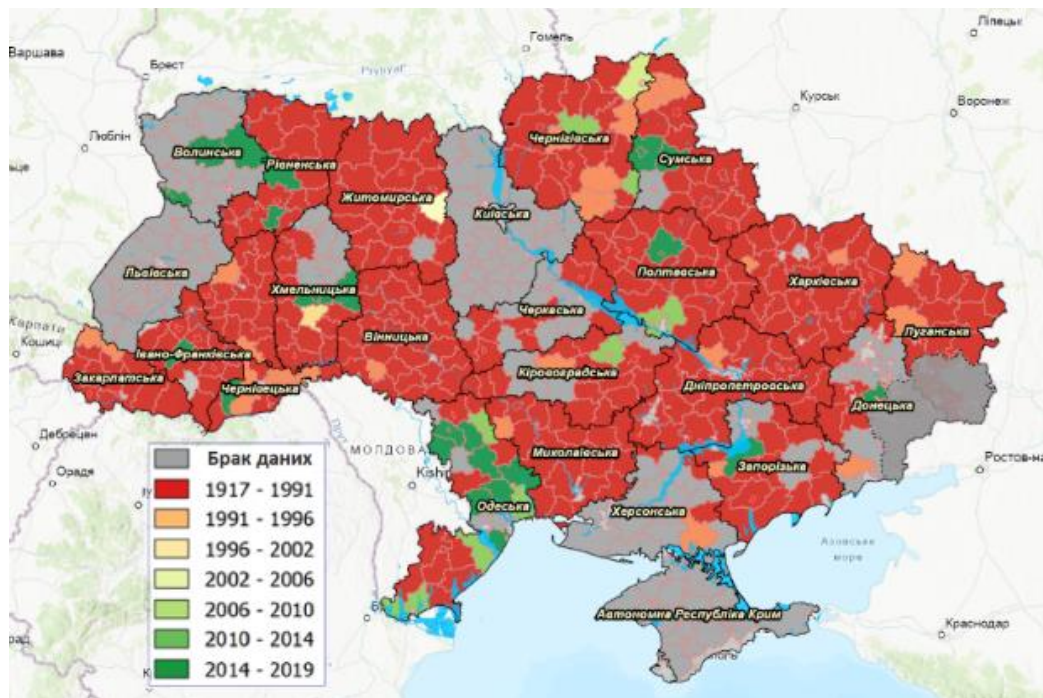

Рис. 1.2. Час затвердження креслень (схем) планування територій областей України [88]

На **субрегіональному рівні** ситуація значно гірша. Більшість схем планування на територію району розроблялась і затверджувалась до 1992 року (із 490 районів схеми розроблялись лише для 298, що складає 61% документації, яка наразі не відповідає сучасним потребам) (рис. 1.3) [88].

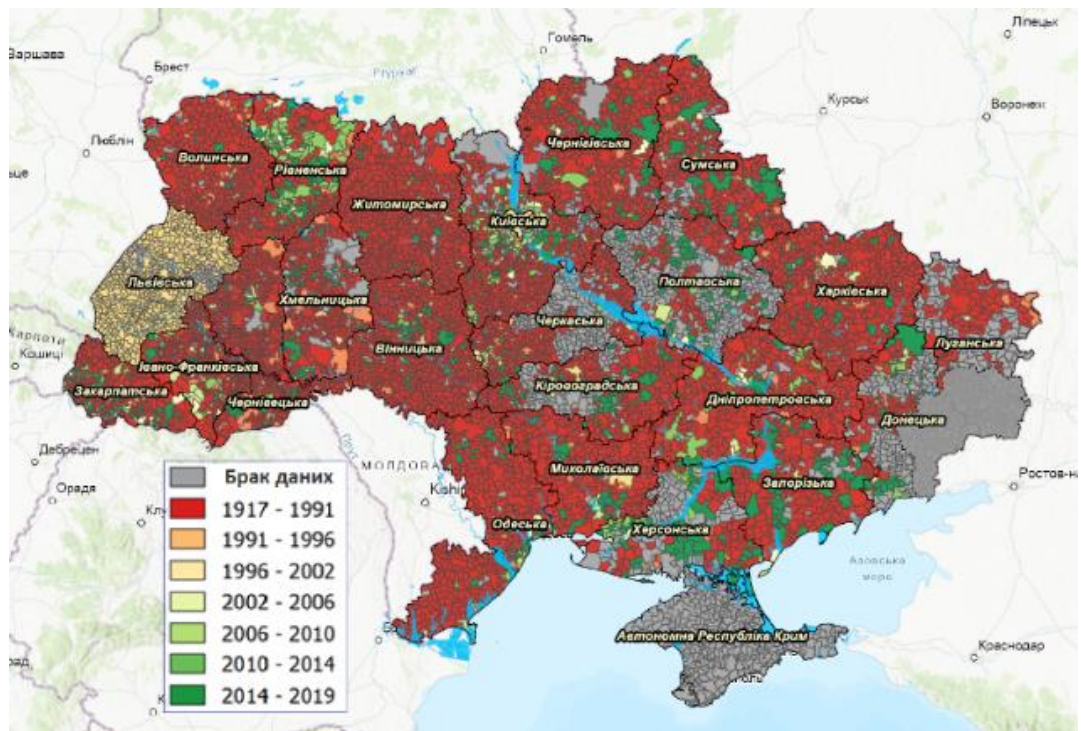

Рис. 1.3. Час затвердження креслень (схем) планування територій районів України [88]

Місцевий рівень (населені пункти) репрезентований Генеральними планами населених пунктів. Дані про 11605 (40%) поселень із 29726 відсутні, а для 13900 (47%) генеральні плани розроблені й датовані 1992 роком. Для наглядності на рисунку 1.4 відображено територію 10375 місцевих рад, класифіковану з урахуванням дати затвердження генерального плану населеного пункту (основного). Для решти поселень наявна окрема карта представлена у веб-додатку.

Місцевий рівень представлений 1469 об'єднаними територіальними громадами. В період становлення громадами розроблялися схеми просторового планування ОТГ із врахуванням відповідних ДБН як окремий документ, а деякі з них – як схему планування території району чи частини району. Через відсутність коштів лише незначна кількість спільнот розробила й затвердила зазначені документи.

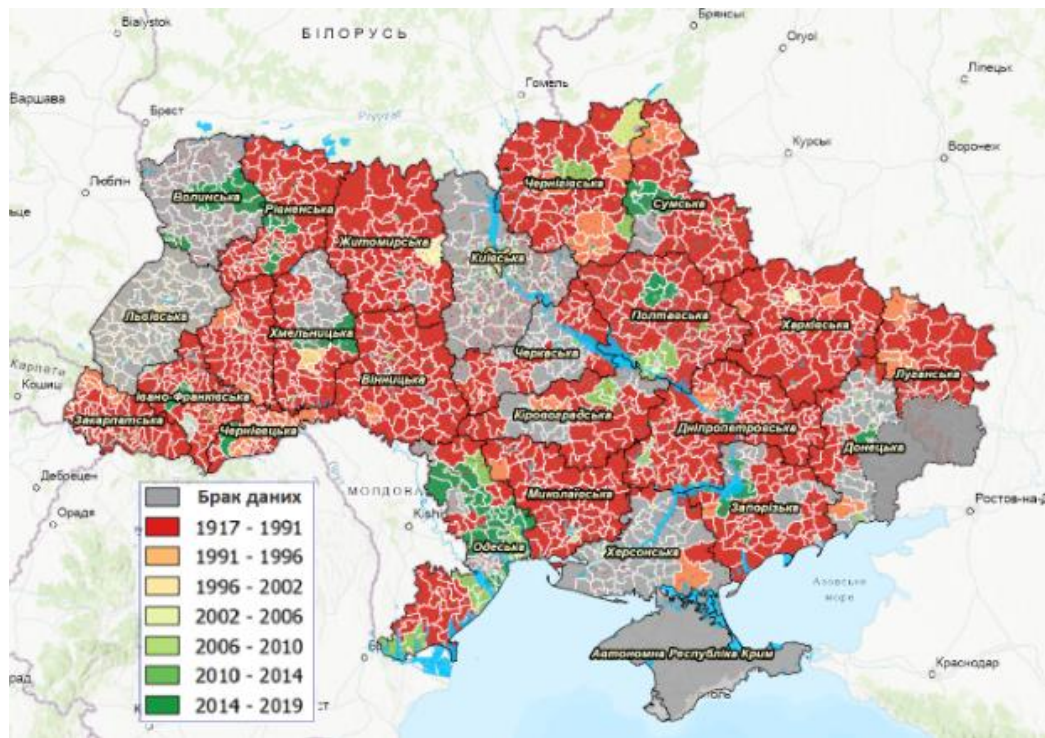

Рис. 1.4. Час затвердження креслень (схем) Генеральних планів населених пунктів України [88]

Разом із тим, із середини 90-х років ХХ століття в Україні на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях практично не реалізуються функції щодо прогнозування, планування і організації використання земельних, інших природних ресурсів та їх охорони з дотриманням вимог екологічної безпеки. Не проводяться ґрунтові обстеження з метою оновлення інформації за їхнім якісним станом, що дозволило б виявити землі (земельні ділянки) піддані впливу ерозії ґрунтів, їх підтоплення, забруднення шкідливими елементами тощо. А з появою нових об'єктів землеустрою – територіальних громад розв'язання цих проблем набуває особливого значення. У цьому сенсі свою роль має відіграти ключовий державний механізм – землеустрій основним завданням якого є раціональна організація території адміністративно-територіальних одиниць, господарюючих суб'єктів, позаяк при його здійсненні першочергово мають враховуватися державні інтереси закладені в програмах щодо використання та охорони земель на загальнонаціональному рівні, схемах землеустрою і техніко-економічного обґрунтування використання та охорони земель шляхом

реалізації заходів, передбачених цими програмними документами. За таких обставин надважлива функція – державний контроль за використанням та охороною земель стане дієвою (ст. 58 Закону України «Про землеустрій») [43].

Оскільки прогнозно-планувальна документація на територію територіальної громади практично не розробляється, то йдеться про загострення проблем екологічної небезпеки у землекористуванні, що свідчить про те, що ні органи державної влади, ні органи місцевого самоврядування не переймаються цією проблемою. Це пов'язано «...також із: 1) невідповідністю сучасним запитам законодавчих актів і підзаконних нормативних документів у сфері землеустрою; 2) розрізненням інформації у відомчих організаціях, за отримання якої потрібно нести фінансові витрати; 3) переобтяженістю як офіційними погодженнями, так і узгодженнями в багатьох відомствах готової землевпорядної документації; 4) корупційною складовою» [90, с. 169]. Тому управління земельними ресурсами, формування системи землекористувань у межах громади має відбуватися у відповідності з Програмою використання та охорони земельних та інших природних ресурсів на територію територіальної громади як одного з визначальних видів прогнозно-планувальної документації.

Для запобігання неефективному використанню земельних та інших природних ресурсів (зважаючи на те, що у сфері аграрного виробництва в основному ведеться господарювання на умовах оренди) доцільно створити систему стимулів які мотивують упровадження ефективних інструментів їх охорони й забезпечити їх дієвість). Адже незважаючи на те, що впродовж останнього десятиріччя значні зміни відбулись у природно-ресурсному, бюджетному й податковому законодавствах «...в частині регуляторного впливу на природокористувачів, економічний механізм природокористування оперує недостатнім набором методів, інструментів та важелів...», які б забезпечили комплексність освоєння природно-ресурсного потенціалу в господарській діяльності та сприяли зростанню рівня соціально-економічного розвитку [91, с. 71]. Оскільки економічне стимулювання на практичному рівні

в країні практично не застосовують, то з погляду В. Величка, А. Мартина та І. Новаковської «...запровадження плати за порушення регламентів, правил, стандартів з охорони земель...» потрібно розглядати як єдиний україно необхідний захід урегульований законодавством і «...потребує наукової розробки та супроводу» [92, с. 13]. А. Третяк, В. Третяк і Р. Курильців вбачають потребу в удосконаленні методів управління (йдеться про регулювання земельних відносин, землевпорядне проектування тощо) й запровадження «нового методу – адміністрування землекористування», які «...проявляються в прямому законодавчому або дозвільному впливі на користувачів земельних ділянок з боку державних та самоврядних органів» з одного боку, так і «...формування ефективної системи економічних важелів..» з метою забезпечення недоторканості прав суб'єктів земельних відносин – іншого боку [93]. Дійсно, такий важливий компенсаційний механізм як економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель передбачений статтею 205 Земельного кодексу України [94] не реалізований, позаяк відсутнє юридичне оформлення як конкретно діючого механізму. Тому, на наше переконання, «...має запрацювати система компенсаційного відшкодування адаптована до усіх суб'єктів господарювання, незважаючи на їх платоспроможність». У цій відповідності законодавством мають «...чітко визначатись джерела, підстави, порядок виплати компенсаційних виплат та їх розмір...» за впровадження господарюючими суб'єктами земле- та природоохоронних заходів у кожному випадку зокрема. Лише завдяки «...правильному поєднанню параметрів регулятора та інструментів...» власники землі та землекористувачі «...сумлінно дотримуватимуться вимог екологічної безпеки у землекористуванні». Реалізувати компенсаційний механізм у повному обсязі можливо у разі, якщо запрацює й «...система спільних фондів відновлення, відтворення та охорони земель сільськогосподарського призначення» [95]. Адже чинною постановою КМ України від 24.05.2004 № 666 «Про створення Державного фонду стимулювання і фінансування заходів з охорони навколишнього природного

середовища» затверджено Положення про Державний фонд стимулювання і фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища, кошти з якого мають спрямовуватися на заходи з охорони довкілля, проведення наукових досліджень, заходи, пов'язані із запровадженням економічного механізму забезпечення природоохоронних заходів коштом фонду у складі державного бюджету, а також інших коштів, визначених бюджетом для таких цілей [96]. Наразі із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» № 711-IX від 09.06.2022 року [72] внесені зміни до статті 25 Закону України «Про землеустрій» [43], якою передбачається новий вид містобудівної документації, яка одночасно є документацією із землеустрою – **комплексні плани просторового розвитку територій територіальних громад**. Органи місцевого самоврядування мають створити передусім ефективну систему управління просторовим плануванням на місцях, провести інвентаризацію наявних на підпорядкованій їм території активів, створити сталу систему моніторингу і, тим самим, забезпечити громаду відповідною документацією з просторового планування передбаченою законодавством як важливого орієнтиру для новостворених територіальних громад.

У змістовній складовій комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади наведених в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» надається пріоритетність у вирішенні потреб містобудівної галузі, проте обмаль уваги приділено територіально-просторовому розвитку землекористування [72]. Це стосується екологічної складової щодо раціональності землекористування, його капіталізації з урахуванням придатності земель і цінності природних ресурсів інших видів та формуванні інвестиційної привабливості землекористування, що цілком пов'язано з правом власності на земельні та інші природні ресурси.

Наразі діюча система планування має відповідне правове та інституційне підґрунтя, базується на чималому досвіді проведення планувальних робіт, але конче потребує безупинного процесу її вдосконалення та наукового обґрунтування документів, які розробляються.

Тому планування розвитку територіальних громад має відбуватись із врахуванням тріади складових – соціальної, екологічної та економічної закладених у планувальній документації. В подальшому для оцінки розвитку громад за цими складовими формується відповідне **параметральне забезпечення**, під яким вбачаємо аналіз, встановлення та імплементацію ключових кількісних та якісних параметрів функціонування еколого-економічної системи цих спільнот на основі показників, індикаторів та нормативів, що забезпечують оцінку процесу та планування просторового розвитку територіальної громади.

У цій відповідності пропонуємо організаційно-інституційну модель забезпечення територіально-просторового планування землекористування в межах території територіальної громади в інтеграції з містобудівним плануванням (рис. 1.1.).

Запропонована модель відкидає потребу в розробленні таких видів дороговартісної містобудівної документації, як Генеральні плани сільських населених пунктів і Схеми планування територій ОТГ і, тим самим, існує потреба в скасуванні цих інституцій. Якщо йдеться про територіально-просторове планування землекористування, то під ним розуміється не просто оцінка землі, яка приваблює міських забудовників і згубна для сільського господарства. За цих обставин маємо в більшій мірі приділяти увагу й до класифікації землекористувань за їх продуктивністю та ціннісними показниками інших природних ресурсів. Тому необхідно зміцнювати інституції планувальної землевпорядної документації, які мають пряме відношення до Комплексного плану просторового розвитку територій територіальних громад, який має включати також розроблення:

- робочих проектів землеустрою на територію громади;

- проектів землеустрою щодо консолідації земель у межах території територіальної громади;
- проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь;
- проектів землеустрою щодо встановлення (зміни) меж населених пунктів;
- план земельно-господарського устрою населеного пункту;
- стратегічну екологічну оцінку;
- класифікатор землекористувань.

Рис. 1.5. Організаційно-інституційна модель забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади (розроблено автором)

Доволі важливо передбачити на законодавчому рівні розроблення нового виду документації із землеустрою як Схема землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель територій територіальних громад, яка стала б публічною та загальнодоступною. Адже п. «а» ст. 25 Закону України «Про землеустрій» передбачено розроблення Схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць [43], тоді як територіальним громадам не надано згідно Конституції України статусу адміністративно-територіальної одиниці [25].

Важливість запровадження такого виду документації із землеустрою пов'язана із: 1) необхідністю взаємопов'язаного вирішення питань розвитку населених пунктів на території громади, встановлення меж і можливих їх змін; 2) забезпеченням обґрунтованості перерозподілу земель не лише за галузевим принципом, а й з метою створення єдиного територіального простору (йдеться про забезпечення умов для комплексного розвитку відповідної громади та для задоволення потреб її жителів); 3) забезпеченням розвитку економіки та системи землекористування у територіальному відношенні, яке має здійснюватися у взаємопов'язаності базового рівня із регіональним рівнем (йдеться про забезпечення внутрішньо-територіальної оптимізації виробництва кожної конкретної громади); 4) формуванням сільськогосподарських і несільськогосподарських землекористувань в напрямку реалізації завдань щодо збільшення кількості робочих місць, зростання надходжень коштів до бюджетів громад, вирішення соціальних проблем.

Для забезпечення законного здійснення органом місцевого самоврядування своєї діяльності у межах території територіальної громади спрямованої на її економічне зростання, з метою забезпечення можливості покращення реалізації контрольної функції за використанням і охороною земель, за ефективнішим використанням земель комунальної власності, вирішення проблем плати за землю, екологізації землекористування має

відбуватися процес встановлення меж цих спільнот. Адже встановлена межа територіальної громади необхідна передусім для надання їм права розпорядження активами в межах власної території.

Наразі в Україні сформовано 1469 ОТГ [29], однак їх межі в натурі (на місцевості) поки що не встановлювалися, незважаючи на те, що «п. а¹» ст. 25 Закону України «Про землеустрій» передбачено розроблення проекту землеустрою щодо встановлення меж територій територіальних громад [43]. Адже межі розділяють повноваження органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з розпорядження землями. При цьому має спрацювати усім відома істина – «де є межа, там існує порядок».

Призначення цієї документації – забезпечення повноцінного функціонування громад, ефективного використання потенціалу територій, створення найбільш вигідних умов їх територіального розвитку з урахуванням інтересів власників землі та землекористувачів, не залишаючи поза увагою й орендарів.

При цьому вбачаємо потребу в розробленні Плану меж рад, що входять в територію громади, розроблення якого має передувати розробленню проекту землеустрою щодо встановлення меж територій територіальних громад).

Неприйняття змін до Конституції України щодо функцій регіональних органів виконавчої влади, їх виконавчих органів, реорганізації місцевих держадміністрацій, удосконалення системи адміністративно-територіального устрою з визнанням об'єднаних територіальних громад адміністративно-територіальними одиницями, формування спроможного базового рівня місцевого самоврядування. Таким чином, не створено конституційної основи для здійснення децентралізації влади.

Адже набуття територіальною громадою статусу юридичної особи дозволить підняти рівень самодостатності цих спільнот унаслідок передачі громадам об'єктів власності (йдеться про земельні ресурси, підприємства, технології) як матеріальний базис їх розвитку.

Висновки до розділу 1.

1. Сутністю парадигми інклюзивного сільського розвитку є насамперед повага до людської гідності, це шляхи комунікації для залучення усіх суб'єктів економічної системи задля покращення добробуту країни, регіонів (громад) та їх жителів для економічного зростання, політичних свобод і забезпечення соціального захисту при дотриманні принципів довіри, залученості, справедливості та людиноцентризму. Цьому мають передувати дослідження ступеня інклюзивності розвитку територій, що передбачає проведення базового, соціологічного та стратегічного аналізу. Важливим євроінтеграційним орієнтиром в теорії інклюзії є те, що не особистість має при звичаяватися до наявних у соціумі проблем, а суспільство має забезпечити рівноцінні умови кожному члену суспільства для задоволення власних потреб.

2. Реформа децентралізації влади в Україні має відбуватись **у рамках розвитку інклюзивної економіки**, яка забезпечує синергію спільного процвітання регіонів (громад), держави у своєму майбутньому (вкладення інвестицій) та прогнозованістю результатів власних економічних рішень, поступовим зростанням економічного та соціального капіталу для забезпечення підтримки добробуту поколінь. Перехід до інклюзивної моделі сільського розвитку як складової сталого розвитку передбачає не лише підвищення ролі індивідуума в отриманні результатів економічного зростання, але і посилення його відповідальності як суб'єкта господарювання, який має знання, компетенції, потенціал та відповідальність перед іншими членами громади. Для досягнення інклюзивності сільського розвитку запропоновані цілі в різних сферах суспільного життя, що підлягають системній реалізації.

3. Становлення системи інститутів є визначальним завданням інституційного розвитку для забезпечення взаємозв'язку між розвитком територіальної спільноти в цілому та діючими суб'єктами у межах її території. Інституційна досконалість локальних громад досягається завдяки добре організованим, належно функціонуючим інститутам, як: інституту землеустрою, інституту державного земельного кадастру, інституту оцінки

земель, інституту державного моніторингу земель, інституту державного контролю за використанням та охороною земель та інституту місцевого самоврядування. Налагоджена співпраця між ними сприяє створенню єдиного інституційного середовища, яке визначає параметри розвитку господарюючих суб'єктів та має вплив на механізми державного регулювання, стимулює підприємницьку діяльність, визначає пріоритети споживачів, розмір трансакційних і трансформаційних витрат підприємств.

4. Діяльність, що справляє негативний вплив на земельні ресурси, навколишнє природне середовище може бути правомірною лише за умови дотримання нормативів, у які закладаються критерії безпечності землекористування та довкілля. У цьому аспекті важливу роль відведено землеустрою, засобом якого через документацію із землеустрою встановлюються землевпорядні регламенти. Під землевпорядним регламентом за авторським визначенням потрібно розуміти сукупність обов'язкових вимог до використання та охорони земель (земельних ділянок), що встановлюються на підставі документації із землеустрою у межах відповідної зони функціонального призначення території, категорії земель і визначають дозволені види використання, граничні розміри, а також обмеження у використанні земель (земельних ділянок) та заходи з їх охорони.

5. Адекватно здійснюване територіально-просторове планування – це процес, що має глобальний контекст, але реалізується локально. У цій відповідності запропонована організаційно-інституційна модель забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади в інтеграції з містобудівним плануванням, якою відкидається потреба в розробленні таких видів дороговартісної містобудівної документації, як Генеральні плани сільських населених пунктів і Схеми планування територій ОТГ і, тим самим, існує потреба в скасуванні цих інституцій. Натомість модель поєднує такі види документації із землеустрою в яких закладена екологічна складова, а також стратегічна екологічна оцінка та класифікатор землекористувань, які мають

безпосереднє відношення до Комплексного плану просторового розвитку територій територіальних громад.

6. Комплексна оцінка планування розвитку територіальної громади у екологічному, економічному та соціальному вимірах та його імплементації потребує відповідного параметрального забезпечення, яке дозволить здійснювати аналіз, встановлення та імплементацію ключових кількісних та якісних параметрів функціонування еколого-економічної системи цих спільнот на основі показників, індикаторів та нормативів, що забезпечують оптимальні співвідношення та гармонійний розвиток усіх еколого-економічних складових процесу просторового розвитку територіальної громади.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

2.1. Інституціоналізація раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади

Започаткована реформа децентралізації має значний потенціал для стимулювання розвитку громад, а значить, і країни загалом. Водночас мають місце й виклики, пов'язані з перебігом її впровадження, впливом на суспільно-політичне та соціально-економічне життя в різних сферах. Сутність децентралізації як і раніше, полягає в розширенні можливостей та зобов'язань новоутворених громад. З одного боку, відбулася зміна пропорції розподілу бюджетних надходжень між місцевими та державним бюджетами за різними статтями, а з іншого – громади змушені за власні кошти утримувати соціальну інфраструктуру.

Проте децентралізація стосується не лише фінансових ресурсів громади, а в тій чи іншій мірі більшості ресурсів зосереджених на її території, які необхідно визначити, описати, проаналізувати, класифікувати, оцінити та спланувати їх максимально ефективно та раціональне використання з економічної, екологічної та соціальної точок зору. Відповідно в розвиток сформованої нами організаційно-інституційної моделі забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади ефективним інструментом реалізації цього процесу має слугувати програма раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади (надалі – Програма).

Таку Програму необхідно розробляти за чітко визначеною структурою та змістом, які необхідно уніфікувати шляхом розроблення відповідної методології. За такого підходу зростатиме ефективність як її розроблення (за наявності чітко визначених вимог), так і впровадження. Програма раціонального використання та охорони земельних, природних та інших

ресурсів громади необхідна спільнотам передусім як інструмент фінансування заходів з ідентифікації, інвентаризації, оцінки та використання ресурсів громади. За результатами оцінювання ресурсів формуються заходи щодо їх використання відповідно до стратегії розвитку громади, яка може бути скоригованою в разі: 1) якщо на підставі такої оцінки досягнення чинних стратегічних цілей громадою буде неможливим чи нераціональним за рахунок переважання затрат над доходами в довгостроковій перспективі; 2) віднайдення інших цілей досягнення яких є реалістичнішим (раціональнішим) у контексті розвитку громади. Така Програма є важливою складовою запропонованої нами організаційно-інституційної моделі забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади (див. підр. 1.3).

У цій відповідності вбачаємо наступні завдання Програми:

- визначення земельних, природних та інших ресурсів громади;
- обґрунтування необхідності здійснення заходів щодо інвентаризації, оцінки, реєстрації, раціонального використання й охорони ресурсів громади;
- формування переліку ресурсів громади, що підлягають вивченню та аналізу на території громади;
- визначення заходів щодо оцінки ресурсів громади;
- реєстрація ресурсів громади, що підлягають державній реєстрації;
- обґрунтування в рамках Програми заходів щодо проведення інвентаризації, оцінки, реєстрації ресурсів, їх раціонального використання й охорони у межах території громади та фінансування цих заходів.

Для реалізації завдання Програми пов'язаним із визначенням ресурсів у межах території громади пропонуємо виділити такі основні групи ресурсів:

1) земельні; 2) природні; 3) інші (рис. 2.1.).

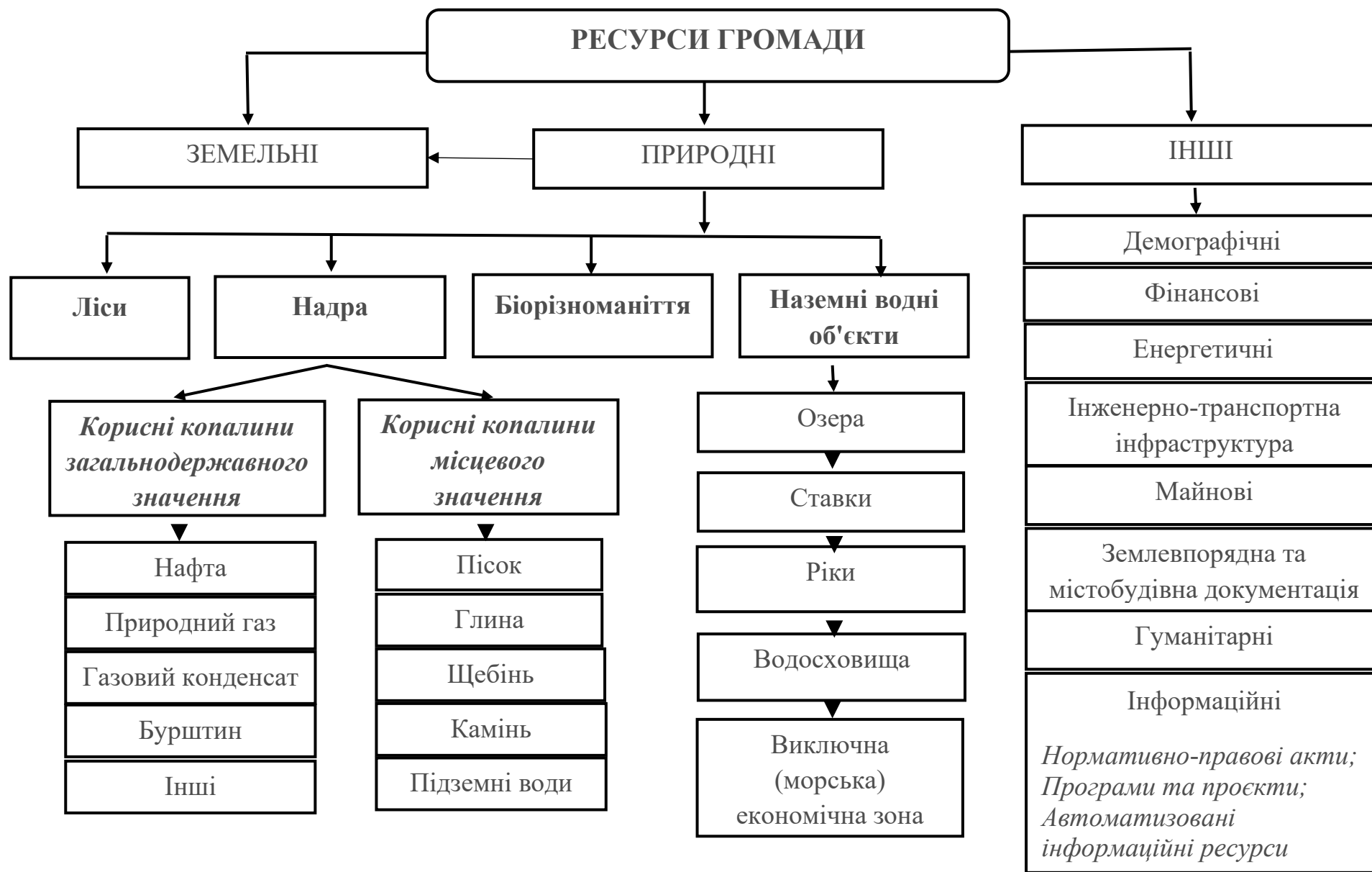

Рис. 2.1. Структурно-ієрархічна схема інтегрованого ресурсного комплексу громади (розроблено автором)

Сутність поняття «земельні ресурси» наведено в Законі України «Про охорону земель» й розглядається як сукупний природний ресурс на поверхні суші, як основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві, як просторовий базис розселення [41].

Природні ресурси розглядаються як природні компоненти, що використовуються чи можуть використовуватися як засоби виробництва й предмети споживання в якості зростання рівня життя людей, задоволення суспільних потреб (матеріальних і духовних) [97].

До інших ресурсів відносимо усі, що не належать до природних.

Дані ресурси потребують ідентифікації на території громади. Відповідно першим кроком є інвентаризація таких ресурсів, позаяк у ході її проведення відбувається і їх ідентифікація, і їх всеохоплююче вивчення у межах території громади. Це важливий крок без якого неможливо здійснити їх аналіз, оцінку й реалізувати подальші кроки.

Аналіз наявних ресурсів громади та їх оцінка (йдеться про якісну та кількісну, в тому числі в грошовому вимірі) є передумовою планування їх раціонального використання та охорони. Адже лише за умови наявності достовірних даних про наявні ресурси у кількісному та якісному виразі можна оцінити потенційний економічний, екологічний та соціальний ефект від їх використання й на основі проведеної оцінки прийняти рішення про необхідність їх охорони. Відповідно, як оцінка самих ресурсів, так і оцінка їх потенційного використання дає змогу сформулювати план заходів, що забезпечить раціональне використання та охорону цих ресурсів. Важливо зазначити, що оцінка виконується як кожного ресурсу зокрема, так і інтегрованого ресурсного комплексу громади.

У відповідності до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» забезпечення раціонального використання та охорони природних ресурсів є прямою вимогою для всіх і кожного [98]. З позицій сталості та стійкості як екосистем, так і громад у довгостроковій перспективі найефективнішим є раціональне використання ресурсів у трьох площинах –

економічній, екологічній та соціальній. Дане твердження підтверджується великим масивом наукових досліджень з усіх куточків світу та емпіричним досвідом розвинених країн.

Надалі в рамках Програми необхідно сформувати перелік ресурсів громади, що підлягають вивченню, аналізу та оцінці на її території, обґрунтувати важливість їх вивчення, аналізу та оцінки, опису методу чи методів оцінки цих ресурсів та визначення необхідності їх реєстрації.

Із раніше зазначеного, природні ресурси є сукупністю живих та неживих об'єктів та систем, які є компонентами природного середовища. Вони оточують людину та використовуються нею в процесі виробництва, що має на меті задоволення культурних і матеріальних потреб людини та суспільства [99].

Споглядаючи на природні ресурси за матеріальною сутністю, то в цьому випадку вони розглядаються як частина географічного середовища. Йдеться про сукупність природних умов як основи для існування та діяльності людей. Природні умови є компонентами природи, тому їх розподіл на поверхні Землі та концентрація в надрах визначаються закономірностями природи. Як зазначає О.О. Мінц, природні ресурси – це «тіла і сили природи, які на даному рівні розвитку продуктивних сил і вивченості можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства у формі безпосередньої участі в матеріальній діяльності» [100].

Деяка частина науковців зі сфери екології й природознавства розглядають природні умови і ресурси як ідентичні поняття й відносять до них такі компоненти навколишнього середовища, як: рельєф, геологічну будову тощо. Зокрема, Н. Ф. Реймерс зазначає, що: «природні ресурси – це природні об'єкти і явища, що використовуються в теперішньому і майбутньому для прямого і непрямого споживання, сприяють створенню матеріальних багатств, відтворенню трудових ресурсів, підтримці умов існування людини, підвищенню якості життя, в тому числі феномени природи. Він говорить про природні ресурси як про тіла і сили природи (природні блага), суспільна

корисність яких позитивно або негативно змінюється в результаті трудової діяльності людини» [97].

Проте існування й використання природних ресурсів неможливе поза природними умовами, бо тут спрацьовує їх природно-історичний базис – для їх виникнення та нагромадження необхідні відповідні природні умови. Тому природним ресурсам притаманна соціальна значущість природи, її корисність, здатність задовольняти потреби людини, позаяк поєднують значну кількість матеріальних елементів і процесів, які постійно розвиваються у часі та просторі, бо перебувають на стику природи й людського суспільства та сфери прикладання його розуму і сил.

Аналізування змісту понять природні умови і природні ресурси свідчить про те, що їм притаманний двоїстий характер. У цьому зв'язку науковці зі сфери географії стверджують, що «це категорії не природні, а суспільні, головним чином економічні» [99]. І.В. Комар розглядає усі природні ресурси в поєднанні з природними умовами загалом й вбачає у цьому поєднанні навколишній світ і людське суспільство [101].

Характеризуючи природні ресурси за економічною сутністю, то вони мають споживну вартість. Йдеться про придатність і корисність цих ресурсів, їх техніко-економічні властивості, способи й масштаби використання. Усі вони визначаються суспільними потребами [99].

Доцільно відзначити, що природним ресурсам притаманний складний, достатньо тривалий суспільний розвиток у ході якого людина опановує сили природи, її компоненти у зростаючих масштабах і, тим самим розширюється сфера застосування природних ресурсів, відбувається й зміна пріоритетів у їх використанні та впливу на економіку.

Коли йдеться про категорію «природні ресурси», то потрібно розуміти зв'язок природи з діяльністю людини, внаслідок якого здебільшого виникають негативні суспільні явища, завдаючи значної шкоди довкіллю. У цьому зв'язку С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та інші зазначають, що процес взаємодії людини з навколишнім природним середовищем за своєю суттю

двоєдиний. Таку двоєдиність вбачають з одного боку як використання природних ресурсів, а з іншого – як вплив на довкілля з урахуванням природоохоронних процесів. Для зняття протиріч між суспільством і природою має реалізовуватись важливе завдання з економічного погляду – пошук балансу між суспільними потребами та природними можливостями їх задоволення [99].

Природні ресурси тривалий час досліджувалися й вивчалися природничими науками, що пов'язано з вибором критеріїв, які покладались в основу їхньої класифікації. До таких критеріїв віднесено: форму природних речовин, ступінь вивченості, їх розміщення, вміст у них корисного компоненту, за можливістю залучення до господарського обігу тощо. Якщо розглядати природні ресурси в якості можливостей залучення в господарський обіг, то можливий їх поділ на ті, які здатні для експлуатації (ресурси верхньої оболонки Землі та енергії Сонця) та на потенційні (ресурси космосу та морських глибин). Останні із-за недостатнього рівня розвитку техніки, технологій не використовуються, але їм притаманний розвиток у перспективі [99].

У рамках нашого дослідження з поміж інших природних ресурсів виділено земельні ресурси, позаяк вони є життєвим та господарським базисом громад. За рахунок надходжень від земельного податку формують значні надходження до бюджетів громад. Акцентуючи увагу на земельному податку зазначимо, що відповідно до Податкового кодексу України земельний податок визначається на основі нормативної грошової оцінки земель, а ставку земельного податку визначають самі громади в визначених цим кодексом межах: «...за земельні ділянки з проведеною нормативною грошовою оцінкою податок на землю становить не більше як 3 %; за землі сільськогосподарських угідь ставка податку на землю не може встановлюватися понад 1 % та менше ніж 0,3 % від нормативної грошової оцінки; за земельні ділянки, що розміщені поза населеними пунктами і на які не нарахована нормативна грошова оцінка, ставка податку на землю не перевищує 5 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі в області» [102].

Методика проведення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення визначена Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1147 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення» [103].

Методика проведення нормативної грошової оцінки земель населених пунктів визначена Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213 «Про Методику нормативної грошової оцінки земель населених пунктів» [104].

Варто зазначити, що при обчисленні нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення використовуються бали бонітетів ґрунтів, які в свою чергу визначаються в рамках якісної оцінки земель. Згідно зі статтею 16 Закону України «Про оцінку земель» бонітування ґрунтів необхідно здійснювати не пізніше ніж через 7 років після попереднього. Незважаючи на те, що агровиробничі групи ґрунтів не схильні змінюватися з часом, їх якісні показники можуть суттєво змінюватися внаслідок їх обробітку та під впливом природних чинників [61].

Відповідно якісна та нормативна грошова оцінка земель мають значний вплив на обсяг надходжень до місцевого бюджету від сплати земельного податку.

Окрім якісної та нормативної грошової оцінки, Законом України «Про оцінку земель» визначено також експертну грошову оцінку земель. Експертна грошова оцінка земельних ділянок використовується при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок та прав на них, крім випадків, визначених цим Законом, а також іншими законами [61].

Проте не лише за рахунок земельного податку формуються надходження до місцевого бюджету. В громаді також наявні землі, що перебувають у комунальній власності, які громада може надавати в користування на підставі оренди. Проте процес передачі земель у комунальну власність ОТГ стартував

лише в лютому 2018 року на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України [105].

За оприлюдненими даними, головними управліннями Держгеокадастру в комунальну власність ОТГ упродовж 2018-2019 років «передано» 1,7 млн га земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності [106].

Процедура передачі земель із державної власності у комунальну власність громад (поза межами населених пунктів) із прийняттям Закону 2498-VIII від 10 липня 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» узаконена. Разом із тим, процес передачі земель громадам відбувається надто повільно, що пояснюється нестачею коштів у спільнотах [69].

Потрібно відзначити, що земельні ділянки розташовані поза межами населених пунктів і, відповідно, перебувають у державній власності переходять у комунальну лише після їх державної реєстрації. Земельна ділянка має бути зареєстрованою в Державному земельному кадастрі, а право власності громади на неї - в реєстрі речових прав.

У цьому аспекті важливою є й ідентифікація порушень у використанні земель на території громади, а також проведення інвентаризації земель, дані з приводу господарського використання яких є неповні чи відсутні. Відсутність даних у громаді з приводу використання земель, чи порушення в їх використанні призводять до недоотримання бюджетних надходжень у громаду.

Також земля є базисом для підприємницької діяльності, яка в свою чергу стимулює місцеву економіку та сприяє збільшенню надходжень до місцевих бюджетів.

Земельні ресурси підлягають охороні, що визначено Законом України «Про охорону земель». То ж при плануванні заходів з раціонального використання та охорони земельних ресурсів громади необхідно передбачати

заходи з охорони земель, що забезпечать довготривалу екологічну стійкість території громади та сприятимуть формуванню сприятливого для життя екологічного середовища в спільноті. Передбачувані заходи мають максимально убезпечити землі від надмірного сільськогосподарського використання й забруднення [41].

Окрім земельних, вивченню, аналізу та оцінці на території громади підлягають також інші природні ресурси. У рамках Програми окрім земельних пропонуємо виділити групи природних ресурсів, які сформовані нами базуючись на законодавстві України та пропозиціях вчених, що не суперечать чинному законодавству. До уваги брались норми Податкового та Бюджетного кодексів України, позаяк ними визначені ставки податків та зборів для таких груп ресурсів.

Програмою передбачаються заходи щодо ідентифікації, опису, аналізу, класифікації, оцінки та за потреби реєстрації інших природних ресурсів, серед яких виділяємо наступні: надра, або ж корисні копалини, наземні водні об'єкти, лісові ресурси та біорізноманіття.

Спершу зупинимось на використанні надр. Поняття надр визначено Кодексом України «Про надра»: «частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння». Також зазначимо, що надра є виключною власністю Українського народу відповідно до цього Кодексу та надаються тільки у користування. Надра містять корисні копалини, які фактично й необхідно ідентифікувати та оцінити з метою їх можливого подальшого використання. Наступним кроком є розробка родовищ корисних копалин, які визначені цим Кодексом наступним чином: «нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання». Розрізняють корисні копалини загальнодержавного значення, а також корисні копалини місцевого значення [107].

Щодо ідентифікації корисних копалин, то з цією метою здійснюється геологічне вивчення надр, що передує процесу оцінки та видобування корисних копалин. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 22 грудня 1994 р. № 865 «Про затвердження Положення про порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин» здійснюється геолого-економічна оцінка запасів корисних копалин ділянки надр [108]. Ще одним із дозволених видів використання надр є будівництво та експлуатація підземних споруд, не призначених для видобування корисних копалин, а наприклад належать до інфраструктурних об'єктів [107].

Ведучи мову про використання надр у межах територій територіальних громад необхідно ознайомитись із повноваженнями громад у цій сфері. Статтею 10 Кодексу України «Про надра» визначено повноваження територіальних громад, до яких віднесені: «...1) погодження надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин місцевого значення; 2) реалізація місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання та охорони надр; 3) обмеження діяльності підприємств, установ, організацій і громадян у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом; 4) здійснення контролю за використанням та охороною надр; 5) вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин у межах своєї компетенції» [107].

Щодо потенційної вигоди територіальних громад від використання надр та розробки родовищ корисних копалин, то окрім створення робочих місць та сплати податків як роботодавцем, так і співробітниками, при використанні надр виникає рента, яку необхідно сплачувати. Відповідно до статті 28 Кодексу України «Про надра» рентна плата за користування надрами встановлюється Податковим кодексом України, або встановлюється відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» у разі підписання такої угоди [107]. Відповідно до вищезгаданого Закону сторонами такого договору є інвестор (інвестори) та держава Україна в особі Кабінету Міністрів України [109]. Це означає, що в контексті територіальних громад дослідження даної

опції позбавлене сенсу. Відповідно до Податкового кодексу України рентна плата є загальнодержавним податком [102], проте відповідно до Бюджетного кодексу України частина рентної плати за користування надрами надходить до бюджетів територіальних громад [110].

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами з метою видобування корисних копалин згідно Кодексу є вартість обсягів видобутих корисних копалин (мінеральної сировини) у податковому (звітному) періоді, яка розраховується для кожного виду корисної копалини (мінеральної сировини) для кожної ділянки надр на базових умовах поставки (склад готової продукції гірничого підприємства) зокрема [102].

Оцінка вартості товарної продукції гірничого підприємства, тобто видобутої корисної копалини здійснюється за наступною формулою:

$$Ц_p = \frac{B_{мп} + (B_{мп} \times K_{рмпе})}{V_{мп}}, \quad (2.1)$$

де $Ц_p$ – розрахункова вартість одиниці відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства;

$B_{мп}$ – витрати платника рентної плати;

$K_{рмпе}$ – коефіцієнт рентабельності гірничого підприємства у розмірі 0,20, якщо інший коефіцієнт не визначений техніко-економічними розрахунками матеріалів геолого-економічної оцінки запасів корисних копалин ділянки надр;

$V_{мп}$ – обсяг (кількість) товарної продукції гірничого підприємства [102].

У контексті оцінки об'єктів надрокористування Зур'ян О.В. наголошує на важливості геолого-економічної оцінки та стверджує, що важливо її здійснювати на різних стадіях робіт із розроблення родовища корисних копалин, адже вона дозволяє правильно визначати такі ключові критерії, як рентабельність гірничодобувного підприємства й вартість родовища. При їх помилковому визначенні є не лише ризик одержання збитків підприємством, але й помилкове визначення розміру ренти за користування надрами [111].

Щодо податкових зобов'язань ($\Pi_{\text{зн}}$), що виникають з рентної плати за користування надрами для видобутку корисних копалин, то вони обчислюються за наступною формулою:

$$\Pi_{\text{зн}} = V_{\text{ф}} \times B_{\text{кк}} \times C_{\text{внз}} \times K_{\text{пп}} , \quad (2.2)$$

де $V_{\text{ф}}$ – обсяг (кількість) товарної продукції гірничого підприємства;

$B_{\text{кк}}$ – вартість одиниці відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства;

$C_{\text{внз}}$ – величина ставки рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин (у відсотках) (встановлена пунктом 252.20 статті 252 Податкового кодексу України у розрізі груп корисних копалин);

$K_{\text{пп}}$ – коригуючий коефіцієнт, у разі застосування кількох коефіцієнтів, остаточний коефіцієнт визначається добутком усіх застосованих коефіцієнтів (встановлений пунктом 252.22 статті 252 Податкового кодексу України) [102].

У разі ж використання надр у цілях не пов'язаних з видобуванням корисних копалин Податковим кодексом України встановлено фіксовані ставки рентної плати для різних видів використання, а об'єктом оподаткування є обсяг підземного простору (ділянки) надр. Наприклад, у разі використання надр з метою зберігання природного газу чи інших газоподібних продуктів ставка становить 0,56 грн на рік за тисячу кубометрів активного об'єму газового сховища. А в випадку використання надр з метою витримування, виробництва і зберігання винопродукції, рента становить 1,59 грн за квадратний метр площі підземного простору, що наданий у користування [102].

Щодо розподілу надходжень між бюджетними рівнями, то цей розподіл залежить від того, чи належать корисні копалини до корисних копалин загальнодержавного значення, чи вони є місцевого значення. Отже, до доходів загального фонду бюджету територіальних громад належать:

- 5% рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування

надрами для видобування нафти, природного газу, газового конденсату та бурштину);

- 3% рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату (крім рентної плати за користування надрами в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України);
- 30% рентної плати за користування надрами для видобування бурштину;
- рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення;
- рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин [110].

Відповідно територіальна громада зацікавлена в розробці корисних копалин на власній території, адже отримуватиме бюджетні надходження внаслідок сплати ренти платниками рентної плати.

Надра також підлягають охороні, адже їх використання може становити загрозу для навколишнього природного середовища та здоров'я людини. Важливо зазначити, що встановлення рентної плати за користування надрами відповідно визначено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» одним із основних принципів охорони навколишнього природного середовища. Ще одним вагомим принципом є: «безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності». Надра є одним із об'єктів державної правової охорони навколишнього природного середовища [98]. Відповідно територіальна громада, до повноважень якої належить здійснення контролю за використанням та охороною надр зацікавлена в їх охороні та раціональному й екологічнобезпечному використанні.

Наступним проаналізованим у рамках нашого дослідження природним ресурсом є наземні водні об'єкти. Підземні води належать до надр. Відповідно до Водного кодексу України, виділено загальне та спеціальне

водокористування. Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на прогулянкових суднах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів. Місцева влада може встановлювати обмеження в загальному водокористуванні та зобов'язана повідомляти про такі обмеження [112].

Спеціальне водокористування – це: «забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів» [112]. За спеціальне використання води стягується рентна плата. Проте рентна плата не стягується за спеціальне водокористування здійснюване з метою задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб. Податковим кодексом встановлені ставки рентної плати за спеціальне водокористування в гривнях за 100 кубічних метрів води в розрізі районів річкових басейнів. Наприклад для району басейну річки Дніпро ставка рентної плати за спеціальне водокористування встановлена в розмірі 75,53 грн за 100 кубічних метрів води [102]. Якщо йдеться про спеціальне використання водних ресурсів місцевого значення, то рентна плата за таке використання перераховується в бюджет територіальної громади в повному обсязі [110].

Водні ресурси є ключовими для життєдіяльності як людини, так і громади. Вони є джерелом питної води, води необхідної для забезпечення санітарно-гігієнічних потреб, для ведення господарства та відпочинку. В контексті територіальних громад водні ресурси окрім особистого використання активно використовуються в сільському господарстві, промисловому виробництві та з рекреаційною метою. Відповідно дані ресурси потребують охорони, адже від них безпосередньо залежить якість життя людей та стан їхнього здоров'я. Їх необхідно охороняти від забруднення, замулення, заболочення та інших

негативних процесів. З цією метою встановлюються охоронні зони навколо (вздовж) водойм та зони санітарної охорони водних ресурсів та інженерних об'єктів господарсько-питного водопостачання [112].

Надалі зупинимось на лісових ресурсах територіальних громад. Варто зазначити, що ліси несуть значну екологічну функцію, адже є еколого стабілізуючими угіддями. Проте лісові ресурси також відіграють важливу роль у життєдіяльності людей та їх господарській діяльності. Лісовим кодексом визначено ліс, як: «тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище». Якщо ж йдеться про лісові ресурси, то до них належать деревні, лікарські, технічні та інші продукти лісу, які можуть бути використані для задоволення потреб людей та виробництва. До лісових ресурсів віднесені й корисні властивості лісів (йдеться про здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, запобігати забрудненню довкілля та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, захищати ґрунти від ерозії, підтримувати оздоровлення людей тощо), що використовуються для задоволення суспільних потреб [113].

Використання лісових ресурсів поділяється на загальне та спеціальне. Загальне лісокористування є безоплатним та здійснюється з метою задоволення власних потреб у дикорослих трав'яних рослинах, квітах, грибах, ягодах, горіхах тощо. Промислове та комерційне лісокористування є спеціальним. До нього належать: заготівля деревини; заготівля другорядних лісових матеріалів та використання корисних властивостей лісів для рекреаційних, спортивних, культурно-оздоровчих, туристичних і освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт і потреб мисливського господарства [113].

Податковим кодексом передбачена необхідність сплати рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів. Об'єктом оподаткування виступає як заготовлена деревина, так і другорядні лісові матеріали чи побічні лісові

користування, такі як заготівля сіна чи випасання худоби, а також використання корисних властивостей лісів для рекреаційних, спортивних, культурно-оздоровчих, туристичних і освітньо-виховних цілей і проведення науково-дослідних робіт. У випадку із заготівлею деревини, Податковим кодексом чітко встановлено ставку в гривнях для кожного виду деревини за один щільний кубічний метр деревини. Наприклад, за ділову деревину великого дубу встановлена ставка 675, 97 грн. за один щільний кубічний метр деревини [102]. Пунктом 30 статті 64 Бюджетного кодексу України визначено, що: «рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів (крім рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування)» у повному обсязі перераховується до бюджету територіальної громади [110].

Відповідно до 5-ї статті Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» ліс є об'єктом правової охорони навколишнього природного середовища [98]. Статтею 33 Лісового кодексу України визначені повноваження щодо забезпечення охорони, захисту та відтворення лісових ресурсів покладені на місцеву владу [113]. Лісові ресурси є надзвичайно важливими для територіальних громад, відповідно мають сприяти їх ефективному та еколого безпечному використанню та забезпечувати їх охорону та відтворення.

Щодо інших ресурсів, як: демографічні, фінансові, енергетичні, інженерно-інфраструктурні, майнові, гуманітарні, інформаційні відіграють вагомий роль у процесі планування розвитку територіальної громади й їх ідентифікація, вивчення, оцінка та використання також охоплене програмою раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади.

2.2. Соціально-економічні параметри функцій території територіальних громад у контексті просторового планування

Процес глобалізації світової економіки передбачає нові закономірності місцевого розвитку, змінює рівні відповідальності такого розвитку. Адже роль держави в розвитку місцевої економіки як головного гравця зменшилась. На противагу зростає роль громад в соціально-економічному розвитку локальних територій і країни в цілому. З'явилась можливість самостійно знайти інвестора, бізнес-партнера чи кредитора для укладення контрактів попередньо дізнавшись про стан ринків у будь-якому куточку світу, а не лише в Україні. Адже сучасний світ невпинно зазнає змін. Суспільство також усвідомлює, що розвиток України цілком залежить від спроможності та рівня зацікавленості громад сприяти місцевому розвитку. Адже успішними стають лише ті спільноти, які розвивають внутрішню спроможність – поліпшують внутрішні умови, створюють конкурентні переваги, що дозволяє їм залучати продуктивніші інвестиції, розвивати бізнес зберігаючи при цьому діючі підприємства та створюючи нові для розширення робочих місць заради економічного зростання та підвищення рівня якості життя людей.

Доведення процесів децентралізації та реформ місцевого самоврядування до логічного завершення з реалізацією принципу повсюдності місцевого самоврядування цілком залежить від лідерів у громадах. Розвиток лідерства як важливої складової процесу управління на місцевому рівні здатний підвищити ефективність діяльності владних органів із використанням додаткових важелів у діяльності з громадою, зацікавленими сторонами, що вважається «добрим врядуванням». Лідерство спроможне: дати відповідь на виклики, які назрівають перед громадою й відповідно органом місцевого самоврядування; ефективно комунікувати з громадою, партнерами й усіма зацікавленими сторонами; розбудовувати громаду й орган місцевого самоврядування; розвивати й щонайбільше використовувати потенціал знань місцевих людей та персоналу; забезпечити високі стандарти роботи як у наданні послуг жителям громади, так і в просторовому, економічному й соціальному розвитку спільноти. Це

забезпечується спільністю поглядів на місцевий економічний розвиток, віддзеркалює інтереси громадян, формує почуття власника у жителів громади.

Територіальні громади мають стати суб'єктами управління та забезпечувати свою спроможність власними силами. Ці спільноти нестимуть відповідальність за економічні досягнення, добробут, тому їх зусилля мають бути стратегічними, інноваційними, планованими і цілком продуманими для забезпечення власного розвитку. Тому для посилення конкурентоспроможності своїх спільнот у складному світі нових реалій місцеві органи влади мають бути обізнаними зі специфікою сучасного розвитку, володіти знаннями, навичками, досвідом і повноцінним та достовірним інформаційним ресурсом. Конкуренція за розвиток власної території – це системні речі засновані на вдалому плануванню її розвитку шляхом розроблення програм та проектів, які має реалізувати громада відповідно до передбачуваних цілей. Як, результат, створюватимуться умови завдяки яким територія громади стане привабливою та комфортною для праці й проживання, доступною для ведення таких видів бізнесу, в яких зацікавлені жителі громади.

Однією з найефективніших форм організації економічного розвитку на місцевому рівні є кластер (йдеться про зосередження на території різних взаємозалежних підприємств, організацій та установ), що являє собою модель конкурентоздатної економіки й водночас інвестиційно привабливої. Така організаційна форма є основою для зростання рівня життя людей, які проживають у громаді.

Елінор Остром стверджує, що інституції колективної дії є найрезультативнішими в системі управління спільними природними ресурсами, тоді як держава та приватні особи є менш ефективними [114]. Колективом науковців при обчисленні економічного ефекту від різних форм організації сільськогосподарського виробництва доведено, що сільськогосподарські кооперативи як інституції колективної дії є привабливою з погляду ефективності формою організації сільськогосподарського виробництва як для наповнення місцевого бюджету, так і власників землі та

землекористувачів, зокрема. У разі входження фермерських господарств, сільськогосподарських підприємств до сільськогосподарських виробничих кооперативів, їхні доходи щонайменше подвоюються, зростають і надходження до місцевого бюджету майже на 25% [115]. Такий ефект від функціонування кооперативів досягається завдяки дотриманню принципів (правил) їх діяльності: добровільність членства; участь членів в економічній діяльності; самоуправління і незалежність; освіта й професійна підготовка; доступність до інформаційного ресурсу; співпраця між кооперативами; турбота про громади [116].

Із власних досліджень вважаємо, що сільськогосподарські кооперативи «...як інститути колективної дії, стануть ефективними в процесі трансформації землекористування, як одна зі складових децентралізаційної моделі управління земельними та іншими природними ресурсами», а залучення до них власників землі та землекористувачів потребуватиме «...формування відповідної землеробської культури та набуття відповідних знань» [117].

Водночас потрібно відзначити, що органи місцевого самоврядування в Україні сьогодні зіштовхуються зі складними проблемами: спостерігається різкий спад економіки; не досягнуто відповідного рівня розвитку інфраструктурних об'єктів, що загострюється їх руйнацією в багатьох регіонах країни; безробіття, соціальна та територіальна нерівність спричиняють почуття небезпеки у людей. Також проблемами є: нестача та забрудненість водних ресурсів; забруднення повітря; деградація ґрунтів; незадовільні засоби утилізації відходів; обмежений доступ до безпечних джерел енергії тощо. Ці проблеми переплітаються між собою, тому існує потреба в акцентуванні уваги на застосуванні інтегрованого підходу до розвитку територіальних громад. У цій відповідності при плануванні їх соціально-економічного розвитку мають закладатись усі складові сталого (збалансованого) розвитку, а не досягнення результату будь-якою ціною.

Характеризуючи досвід економічно розвинутих країн світу впродовж п'ятих останніх десятиліть відзначимо, що в практиці планування розвитку

територіальних громад відбулися значні зміни, які стосуються таких напрямків: 1) зазнали змін рівні відповідальності владних органів за планувальні процеси розвитку територій (відповідальність покладена на територіальні громади); 2) зазнала змін методологія процесу управління місцевим розвитком (діяльність громад підпорядковується створеній нею стратегії, яка реалізовується через системну плановану проектну діяльність); 3) змінився суб'єкт управління. То ж управління місцевим розвитком має відбуватися у взаємоув'язці як із розумінням сутності світових тенденцій, так і закономірностями глобальної економіки, що вершитиметься на користь розвитку громади.

Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко характеризують розвиток на рівні громад наступними ознаками: «...це процес, діяльність, а не стан; це спільна діяльність громади; це партнерство влади громади та бізнесу; суб'єктом діяльності з місцевого розвитку місцева громада: населення території або декілька місцевих громад, об'єднаних єдиними цілями; рушійною силою розвитку є фактори місцевих конкурентних переваг; двигуном розвитку територіальної громади є економіка; критерієм розвитку є задоволення потреб членів громади, підвищення життєвого рівня населення, зростання стандартів життя» [118, с. 12].

На нашу думку, соціально-економічний розвиток локальних територій – це передусім творчий локальний процес який поширюється на прийняття рішень на місцевому рівні й забезпечує владним органам безперервний зворотний зв'язок вказуючи на ті види діяльності, які забезпечують сталий (збалансований) розвиток цих територій та ті, що перешкоджають йому.

Розвиток локальних територій має базуватися на базових постулатах, а саме: 1) економічне піднесення громади створюється бізнесом, для якого створюються відповідні умови місцевою владою та громадськими організаціями; 2) місця прикладання праці забезпечують добробут громади, мають вплив на зростання доходів мешканців та сукупного суспільного продукту; 3) конкурентоспроможність громади забезпечується рівнем розвитку інфраструктури; 4) надання якісних послуг із боку місцевої влади громаді та

бізнесу є основою конкурентних переваг; 5) ефективність управління громадою забезпечується виконанням планувальних, організаційних, мотиваційних і контрольних функцій щодо використання місцевих ресурсів, а також розвитком партнерства й співпрацею зацікавлених осіб.

В рамках здійснюваних процесів децентралізації влади в Україні, а також адміністративно-територіальної реформи відбувався процес формування територіальних громад, який тривав упродовж двох років і завершився в червні 2022 року. Наразі в Україні в розрізі областей сформовано 1469 територіальних громад. Цей процес відбувався згідно розпоряджень КМ України «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад» [119]. Децентралізація влади в Україні передбачає розширення можливостей і водночас зобов'язань територіальних громад. Це пояснюється просто: *по-перше*, пропорції розподілу бюджетних надходжень між державним і місцевими бюджетами за різними статтями зазнавали змін, *по-друге*, громадам довелося соціальну інфраструктуру утримувати власним коштом [120]. У ситуації, що склалася, громади змушені віднайти раціональні механізми використання наявних фінансових, інших ресурсів для максимально ефективного розвитку спільноти. Власне отримані грошові надходження необхідно використати з метою отримання довгострокової вигоди, що пов'язано з наявністю стратегії розвитку громади.

То ж в сутність поняття «розвиток» має закладатися процес перманентних перетворень наявного стану суб'єкту, його змін у досконаліший стан унаслідок якісніших характеристик із вищими параметрами, яких досягнуто як нарощуваний результат зростання кількісних показників.

При цьому вагомим аспектом місцевого розвитку чи розвитку територіальних громад є формування параметрів оцінки екологічного, економічного та соціального стану цих спільнот і моніторингу їх розвитку.

Об'єктивність оцінки громад передусім потребує наявності вичерпного переліку параметрів, які б визначалися на основі відкритих даних, даних за статистичною звітністю та даних, які акумулюються в громаді. Проте, їх

відсутність ускладнює процес уніфікованої оцінки стану громад, а також моніторингу їх розвитку. Це пов'язано з тим, що дослідники й аналітики формують набір параметрів, визначають для них критерії оцінки й реалізують цей процес за авторською методикою.

Разом із тим, наявні критерії попередньої оцінки спроможності спроможних територіальних громад передбачені Постановою КМ України від 8 квітня 2015 р. № 214 «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад». До таких критеріїв віднесені: площа території громади; чисельність населення; чисельність учнів у закладах загальної середньої освіти; індекс податкоспроможності бюджету; частка місцевих податків та зборів у доходах місцевого бюджету [121].

Вважаємо, що критерії передбачені цим підзаконним актом можна застосовувати при формуванні об'єднаних територіальних громад, проте для здійснення комплексної оцінки громад (йдеться про оцінку їх екологічного, економічного та соціального стану і ведення моніторингу їх розвитку), то вони застосовуватись не можуть. У цьому зв'язку виникла потреба у формуванні переліку параметрів, які б стали індикаторами стану територіальних громад та їх розвитку. У ході ведення досліджень сконцентруємо увагу на **соціально-економічних параметрах** функцій території, як складовій параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад, які б могли стати такими індикаторами. Власний вибір зосередимо на функціях території, позаяк планування території територіальної громади беручи до уваги вимоги до просторового планування та просторового розвитку цих спільнот має відбуватися таким чином, щоб якомога ефективніше територія виконувала свої функції. Ці параметри визначатимемо в подальшому для Чинадіївської селищної територіальної громади Мукачівського району Закарпатської області.

Серед науковців існують різні підходи до визначення критеріїв.

Зокрема, Бобровська О.Ю. свої дослідження спрямовує на розкриття змісту поняття «розвиток», його складових у проекції на процеси, що відбуваються в громадах і визначає параметри процесів розвитку спільнот і їх

характеристики. Досліджуючи процес розвитку громад концентрує увагу на таких характеристиках, як сталість, збалансованість і комплексність та наводить для них показники. Здійснює також оцінку розвитку системних складових громад та їх сукупного розвитку [122]. Вважаємо, що наведені критерії відносяться до фундаментальних і можуть використовуватися для оцінювання стратегій, програм та планів розвитку. А для оцінювання наявного економічного, екологічного та соціального стану громад, їх розвитку застосунку не підлягають.

На підставі узагальнення можливостей та перешкод, наявних у ході розвитку об'єднаних територіальних громад Хвесик М.А. та Ільїна М.В. розробили систему параметрів оцінювання громад щодо перспектив розвитку, науково обґрунтували їх приналежність для різних типів територій та запропонували економічні, соціальні та екологічні параметри для оцінювання розвитку територій сільських громад, класифікованих за просторовими ознаками [123]. Цей набір параметрів можливий для проведення загальної оцінки територіальних громад за типами територій.

Гринчишин І.М. пропонує визначати параметри спроможності громади за суб'єктною приналежністю, за елементами функціональної спроможності, а також за критеріальними ознаками. Досягнення спроможності громади вбачає в наявності відповідного фінансового забезпечення, інфраструктурних об'єктів і кваліфікованих кадрів та здатності забезпечити достатній рівень надання публічних послуг у громаді та здатності оцінити її потенціал і спрямувати його для зміцнення самодостатності [124]. Запропоновані критерії, у нашому розумінні, можуть слугувати для визначення спроможності громади загалом, проте оцінити її розвиток за екологічними, економічними та соціальними параметрами неможливо.

Остапенко П.О. вбачає потребу в доповненні наявної методики щодо формування спроможних територіальних громад ухваленої Постановою КМ України від 8 квітня 2015 р. № 214 додатковими розрахунковими показниками що мають стосунок до розвитку інфраструктурних об'єктів [125]. Отже,

пропонуються показники для визначення спроможності громад, а екологічний аспект не розглядається.

З огляду на проведений аналіз перелік наявних показників є недостатнім, тому маємо за мету на підставі проведених досліджень запропонувати соціально-економічні параметри функцій території, які б слугували індикаторами економічного та соціального розвитку територіальних громад у контексті просторового планування території громади. Для цього запропоновані параметри функцій території апробуємо на Чинадіївській селищній територіальній громаді.

Для початку з'ясуємо сутність поняття «території» для окреслення в подальшому її функцій. В академічному тлумачному словнику це поняття трактується у трьох значеннях, в якому територія визначається як: «1. частина земної кулі, що входить до складу якої-небудь частини світу або належить певній державі; 2. частина якої-небудь країни; 3. земельний простір, зайнятий населеним пунктом, установою, підприємством тощо» [126]. Йдеться про те, що територія розглядається як об'єкт конкретної діяльності.

Згідно Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» поняття «території» подається у наступній редакції: «частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси» [87]. Відзначимо, що в містобудівній сфері територію визначають об'єктом, стосовно якого ведеться планувальна та містобудівна діяльність.

Незважаючи на те, що статтею 5 Закону України «Про землеустрій» визначені об'єкти землеустрою, як: «територія України; території адміністративно-територіальних одиниць або їх частин; території землеволодінь та землекористувань чи окремі земельні ділянки», проте відсутнє визначення поняття «територія» [43].

А.М. Третяк, В.М. Третяк, Т.М. Прядка; Н.А. Третяк розглядають «територію» як специфічний вид «просторового» ресурсу і вона є похідною від

«землі». Земля і територія виконують двояку функцію як: 1) елементарний ресурс (йдеться про просторовий і операційний базис любого виду людської діяльності;); 2) інтегральний ресурс природного і антропогенного походження (йдеться про територію – простір, територію – надра, «земля – територія» – родючість, «земля – територія» – фонди тощо) [83, с.9].

Бистрова Д.А. трактує поняття «функції території» як «основні напрямки використання і реалізації потенціалу території як цілісної системи, які необхідні для вирішення певних завдань і досягнення цілей, поставлених суспільством перед державою в даний момент і на перспективу» [127]. Натомість Баймуратов М.О., Батанов О.В., Оржель О.Ю., Приходько Х.В., Коник С.М. тлумачать функції території як «основні напрями або види (форми) використання та реалізації геополітичного, господарсько-економічного, духовно-культурного, інформаційного та іншого потенціалів території як цілісної системи, необхідні для вирішення певних завдань та досягнення цілей» [128]. Із погляду професора Лошихіна О.М. «деякі функції території обумовлені загальними функціями держави» [129].

У сфері землеустрою відбулись зміни, зокрема, Законом України «Про землеустрій» із запровадженням нових видів документації із землеустрою, як: «...проекти землеустрою щодо встановлення меж територій територіальних громад (п. а⁻¹ ст. 25)...» та «...містобудівна документація, яка одночасно є документацією із землеустрою (комплексні плани просторового розвитку територій територіальних громад, генеральні плани населених пунктів, детальні плани територій» (п. б⁻¹ ст. 25), введено поняття «**територія територіальної громади**» [43].

Проведений аналіз дозволив сформулювати функції території, а саме:

- **Визначення просторових меж господарювання.** Важлива функція, що дозволяє визначити територію правосуб'єктності у визначених межах.
- **Просторове структурування державної влади та місцевого самоврядування та організація їх діяльності.** Ця функція забезпечує

просторове структурування владної ієрархічної системи різних рівнів, чим сприяє її ефективному функціонуванню, реалізації нею повноважень і завдань.

- **Забезпечення життєдіяльності населення.** Дозволяє людям формувати свій життєвий простір і, тим самим, задовольняє щоденні потреби.
- **Забезпечення і захист прав і свобод людини і громадянина.** Функція, призначена для формування інституціонального середовища, спроможного забезпечити захист прав людини й громадянина, їх честі та гідності.
- **Комунікативна.** Формування простору цілком залежить від комунікацій між людьми (йдеться про особисті, ділові та ін.).
- **Безпекова.** Формування системи безпеки, що надає відчуття особистої та суспільної безпеки та забезпечує її [130].

Наведені функції території віднесено до загальних функцій притаманних території держави і відповідають завданням, які постають перед органами державної влади. Наші дослідження спрямовані на вивчення функцій територій територіальних громад. Території територіальних громад і громади в якості органу місцевого самоврядування здатні частково виконувати наведені функції. Інструментом виконання цих функцій є просторове планування, спрямоване на визначення планувальної організації території громади, її простору. Громада здатна впливати на функції території громади та формувати їх за рахунок близького за сутністю, проте не тотожного поняття функціональних зон територій, які відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» визначаються як: «визначена комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади, генеральним планом населеного пункту, планом зонування території частина території територіальної громади, щодо якої визначений певний набір дозволених (переважних (основних) та супутніх) видів цільового призначення земельних ділянок та відповідно до законодавства встановлені обмеження у використанні земель у сфері забудови» [87].

Відповідно в контексті територій територіальних громад доцільно вести мову не про параметри загальних функцій території, а про параметри функцій

території, які здатна забезпечувати громада й інструментів, засобом яких здійснювати організацію та планування території і встановлювати функціональні зони територій. Йдеться про документацію із землеустрою та містобудівну документацію й у першу чергу про комплексний план просторового розвитку території територіальної громади.

Наступні дії – формування параметрів, за допомогою яких можна було б визначити, чи виконуються територією територіальних громад вищенаведені функції в межах компетенцій громад за рахунок розроблення землевпорядної документації, яка одночасно є містобудівною, а також які можна було б визначити за відкритими даними, даними державної статистичної звітності та даними, що акумулюються громадами. Обрані параметри мають бути релевантними в контексті просторового планування та стосуються функцій території не напряму, а радше опосередковано через вищезазначену документацію. У цій відповідності нами напрацьовано соціально-економічні параметри при розробленні землевпорядної документації, яка одночасно є містобудівною, запропоновано методики їх визначення та обґрунтовано релевантність даних параметрів.

1. Встановлення меж громади. Встановлені межі у громаді визначають її територію правосуб'єктності для виконання нею власних функцій (передусім для визначення просторових меж господарювання).

2. Концентрація сільськогосподарських земель у землекористувачів. Визначається за методикою запропонованою Купріянич І.П. та Дорошем А.Й. та обчислюється за формулою:

$$K_{ПК} = \frac{\sum_{i=1}^{\{П_i | П_i > ПК\}} П_i}{П_3} \times 100\%, \quad (2.3)$$

де K – частка концентрації сільськогосподарських угідь чи обраного угіддя в окремих землеволодіннях, %;

$ПК$ – показник концентрації, площа відносно якої розраховують частку концентрації;

$П_i$ – площа землекористування, га;

P_3 – загальна площа сільськогосподарських угідь чи обраного угіддя на території об'єднаної територіальної громади, га [84; 131].

Даний параметр є важливим у контексті розподілу праці та доходів від головного активу в сільських громадах, а саме сільськогосподарських земель.

3. Залученість жителів у процес виробництва сільськогосподарської продукції. Даний параметр взаємопов'язаний із попереднім параметром і вказує на розподіл праці та доходів від головного активу в сільських громадах й відповідно є індикатором добробуту жителів громади. Визначається на основі показника концентрації земель та даних територіальних громад щодо оренди сільськогосподарських земель у громаді.

4. Інвестиції в розвиток технічної інфраструктури. Є важливим параметром розвитку громади, визначаються за даними Державної служби статистики України й на основі аналізу видатків бюджету громади.

5. Інвестиції в розвиток соціальної інфраструктури. Є важливим параметром розвитку громади, визначаються за даними Державної служби статистики України й на основі аналізу видатків бюджету громади.

6. Просторова доступність товарів та послуг. На підставі просторового аналізу визначається наявність тих чи інших товарів і послуг на території громади, а також відстані, які необхідно долати для їх отримання. У контексті повномасштабного вторгнення російської федерації цей параметр набуває особливого значення.

7. Внутрішні та зовнішні логістичні ланцюги громади. Є важливим індикатором: а) як виробництва товарів, так і надання послуг на території громади; б) джерела походження товарів та послуг, що надходять із-за меж громади; в) «експорту» товарів та послуг доступних на території громади. Надійність логістичних ланцюжків є важливою, особливо в контексті повномасштабного вторгнення російської федерації.

8. Демографічна ситуація громади. Один із найважливіших соціально-економічних параметрів громади, відносно якого необхідно будувати стратегію її розвитку.

9. Обсяг бюджету громади та його залежність від субвенцій/дотацій. Визначається за допомогою аналізу дохідної частини бюджету громади. Важливий у контексті розуміння самодостатності громади та її забезпеченості власними надходженнями. Призначений для визначення «бажаного щорічного зростання бюджету громади з метою заміщення певної частки субвенцій та дотацій власними доходами» за наступною формулою:

$$i = \sqrt[n]{\frac{B'}{B}} - 1, \quad (2.4)$$

де i – середньорічне зростання власних надходжень до бюджету;

B' – бажаний розмір власних надходжень до бюджету на кінець періоду;

B – існуючий розмір власних надходжень до бюджету;

n – кількість років [84; 132].

Даний параметр дозволить оцінити необхідний приріст власних доходів громади рік до року.

За напрацьованим переліком соціально-економічних параметрів функцій території та запропонованою методикою їх визначення, встановлено значення цих параметрів для Чинадіївської селищної територіальної громади Мукачівського району Закарпатської області (табл. 2.1).

Аналіз даних за таблицею 2.1 свідчить, що концентрація сільськогосподарських земель у землекористувачів на території Чинадіївської селищної територіальної громади Мукачівського району Закарпатської області не є суттєвою, так як лише 8% сільськогосподарських земель громади перебуває в обробітку одного землекористувача, площа землекористування якого перевищує 200 га і загалом складає 390 га. Лише 20% сільськогосподарських земель у громаді обробляються землекористувачами на площі понад 100 га. Відповідно концентрація сільськогосподарських земель можливо є дещо вищою, й пояснюється це тим, що станом на 2016 рік у громаді нараховувалося кілька сотень гектарів земельних ділянок невитребуваної спадщини, які ймовірно підлягають обробітку. Як, наслідок, йдеться про середній рівень

долучення жителів громади у процес виробництва сільськогосподарської продукції.

Таблиця 2.1

Значення параметрів функцій території для Чинадіївської селищної територіальної громади Мукачівського району Закарпатської області

Назва параметру функції території	Значення параметру та короткий коментар
Встановлення меж громади	Проект землеустрою щодо встановлення меж територій територіальних громад
Концентрація сільськогосподарських земель у землекористувачів	Для показника концентрації 100 га – 20% Для показника концентрації 200 га – 8% Незначна концентрація земель
Залученість жителів у процес виробництва сільськогосподарської продукції	Середня
Інвестиції в розвиток технічної інфраструктури	Незначні, лише 4,5% від загальних бюджетних видатків, майже 5 млн. грн
Інвестиції в розвиток соціальної інфраструктури	Значні, близько $\frac{3}{4}$ бюджету витрачається на освіту та охорону здоров'я
Внутрішні та зовнішні логістичні ланцюги громади	На території громади виробляється переважно сільськогосподарська продукція та надаються базові адміністративні послуги
Демографічна ситуація громади	Кількість населення знижується, темпи зниження нижчі середніх по Україні, проте наявне зростання кількості населення протягом березня-червня за рахунок прибуття внутрішньо-переміщених осіб
Обсяги бюджету громади та його залежність від субвенцій/дотацій	Видатки бюджету становили 109 млн. грн. у 2021 році. Субвенції та дотації складають 61,46%. Високий рівень залежності.

*Джерело: розроблено автором

Інвестиції, що надходять у громаду в розвиток технічної інфраструктури є незначними, на противагу значно більший обсяг інвестицій припадає на

розвиток соціальної інфраструктури. Характеризуючи внутрішні логістичні ланцюги в громаді, то перевага надається виробництву сільськогосподарської продукції та базовим адміністративним послугам. Для зовнішніх логістичних ланцюгів характерним є те, що інші товари доставляються в громаду із поза її меж, а значно ширший спектр товарів та послуг можна отримати у місті Мукачеве розташованому поруч.

Оцінюючи обсяг бюджету громади у взаємозалежності від субвенцій/дотацій, то у 2021 році видатки бюджету сягали 109 млн. грн., а субвенції та дотації становили 61,46%. Зазначене свідчить про значну залежність бюджету громади від субвенцій та дотацій. Тому громаді необхідне зростання власних надходжень у розмірі 9,6% рік до року протягом 5 років, щоб замінити 60% субвенцій та дотацій власними надходженнями.

2.3. Екологічні параметри функцій території територіальних громад у контексті просторового планування формування сприятливого (якісного) навколишнього середовища

У ході нашого дослідження вже неодноразово згадані три аспекти в рамках яких доцільно розглядати просторовий розвиток територіальних громад, а саме: економічний, соціальний та екологічний. У підрозділі 2.2. об'єднавши економічний та соціальний аспекти розглянули та дослідили їх у контексті соціально-економічних параметрів функцій території. На даному етапі зосередимось на екологічних параметрах функцій території, як складовій параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад, та їх критеріях. Зазначимо, що в екологічному аспекті розглядаємо наступні функції території з переліку визначених нами функцій у підрозділі 2.2:

- забезпечення життєдіяльності населення;
- забезпечення і захист прав і свобод людини і громадянина;
- безпекова.

До вибору зазначених функцій території в екологічному аспекті спонукала стаття 50 Конституції України, яка гарантує кожному право «на безпечне для

життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [25]. Відповідно коли йдеться про забезпечення життєдіяльності населення, то ми можемо чітко стверджувати, що безпечне для життя та здоров'я довкілля відіграє ключову роль для забезпечення реалізації цієї функції території в екологічному сенсі. Це відповідно стосується й функції щодо забезпечення і захисту прав і свобод, адже Конституцією гарантоване це право й воно має екологічне вираження. У цьому контексті розглядаємо й безпекову функцію території в екологічному аспекті з метою формування безпечного для життя та здоров'я довкілля.

Підтвердженням такого погляду на безпекову функцію в екологічному аспекті є визначення екологічної безпеки в розумінні Хилька М.І.: «екологічна безпека є складовою національної безпеки, тобто такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність прав громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля» [133].

Проте наше дослідження здійснюється в рамках територій територіальних громад та в межах сфери їх компетенцій. Зазначимо, що відповідно до статті 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено, що місцеві ради, а отже й відповідно територіальні громади, зобов'язані всебічно сприяти громадянам у здійсненні ними природоохоронної діяльності, брати до уваги їх пропозиції, що мають на меті поліпшення стану навколишнього природного середовища, чи такі, що сприяють раціональному використанню природних ресурсів. Також на них покладено обов'язок щодо залучення громадян до участі у процесі вирішення проблемних питань охорони навколишнього природного середовища, а також щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів [98].

У цій відповідності у запропонованій нами у підрозділі 1.3. організаційно-інституційній моделі забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади, ключове місце відведено Програмі раціонального

використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади, бо спрямована на раціональне використання природних ресурсів. Відповідно цей інструмент доступний територіальним громадам, завдяки якому можливо реалізувати функції території з урахуванням екологічного аспекту в рамках компетенцій громади.

Розглянемо детальніше окремі компетенції територіальних громад у галузі охорони навколишнього природного середовища, які визначені статтею 15 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Громади уповноважені реалізовувати державну екологічну політику та екологічні права громадян. Наведена компетенція дуже важлива, проте в такому формулюванні (без конкретизації) їй притаманний загальний характер. Попри це місцеві ради зобов'язані затверджувати землевпорядну й містобудівну документації відповідно до екологічних вимог. Ця компетенція для місцевих рад є дієвим інструментом формування та реалізації місцевої екологічної політики в рамках ведення державної екологічної політики та створює можливості для забезпечення здійснення функцій території в екологічному контексті на власній території [98].

Не менш важливою компетенцією є затвердження місцевих екологічних програм. Місцевою екологічною програмою у зіставленні з пропонованою нами Програмою раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади також можуть передбачатися заходи з охорони довкілля та щодо покращення екологічного стану території громади й аналогічно їх наявність є підставою для фінансування цих заходів, що віднесено до компетенції територіальних громад [98].

Важливо зосередити увагу й на такій компетенції, як організація вивчення навколишнього природного середовища [98]. Набуття знань щодо навколишнього природного середовища сприяє зміцненню екологічної культури, яка визначається рівнем сприйняття людьми довкілля та сприяє глибокій оцінці людиною свого місця в навколишньому світі та її поважному ставленні до навколишнього природного середовища [134].

Ведучи ж мову про мету екологічної освіти, то її в контексті шкільної освіти, сформулювала Ковальчук В.А. наступним чином: «формування культури поведінки і відповідного ставлення до навколишнього середовища шляхом інтеграції природничо-наукових та суспільно-гуманітарних знань як фактору виховання екологічної культури через морально-етичне виховання, формування екологічної свідомості і мислення, виховання у молоді відповідального ставлення до навколишнього середовища і здоров'я» [135]. Проте, на нашу думку, дане визначення актуальне й поза контекстом шкільної освіти.

Вагомим повноваженням територіальних громад у галузі охорони навколишнього природного середовища, якій приділяється увага в рамках нашого дослідження, є прийняття рішень щодо організації об'єктів та територій природно-заповідного фонду місцевого значення [98]. Наявність таких об'єктів на території громади є значним здобутком для спільноти, позаяк такі території є здебільшого еколого-стабілізуючими й можуть сприяти розвитку туризму в громаді. Іноді, місцевий туризм може стати «...визначальним інструментом зростання місцевої економіки», проте в Україні така «...форма малого підприємництва, як сільський зелений туризм перебуває на стадії зародження та існує низка факторів впливу на нього (заохочувальних, стримувальних і потенційних)» [136, с. 103-104].

Зміст статті 19 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» свідчить про те, що на громади покладено й обов'язок щодо організації збору, утилізації, переробки та захоронення відходів на власній території [98]. Наявність сміттєзвалищ на території громади, а також їх місце розташування, відповідність санітарним нормам та правовий статус значно впливають на екологічний стан спільноти.

З'ясувавши компетенції територіальних громад у сфері охорони навколишнього природного середовища перейдемо до вивчення наявних показників для оцінки розвитку територіальних громад в екологічному аспекті запропонованих науковцями та передбачені нормативними документами. Нами

попередньо опрацьовані літературні джерела щодо соціальних та економічних параметрів (див. підр. 2.2.), натомість зосередимось на аналізі наявних у даних працях економічних параметрах.

Щодо Постанови КМ України від 8 квітня 2015 р. № 214 «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад», то економічні параметри нею не передбачені [121].

Незважаючи на те, що запропоновані Хвесиком М.А. та Ільїною М.В. параметри оцінювання громад щодо перспектив розвитку призначені для проведення загальної оцінки територіальних громад за типами територій, проте на окремі параметри варто звернути увагу. Йдеться про параметри щодо ступеня та ефективності експлуатації природних ресурсів, наявності об'єктів негативного впливу на довкілля та наявності незалучених до господарського використання ресурсів. Разом із тим вони не охоплюють усі екологічні аспекти оцінки стану та розвитку територіальних громад [123]. Гринчишин І.М. та Остапенко П.О. у проаналізованих нами в підрозділі 2.2. працях щодо параметрів оцінки спроможності громад не надають жодної ваги економічним параметрам у своїх працях [124; 125].

Нами в співавторстві з Дорошем Й.М., Барвінським А.В., Дорош О.С. та Смоленським В.Є. напрацьовано «критеріальний базис оцінки оптимальності екологічних параметрів системи сільськогосподарського землекористування» [137]. У рамках даного дослідження запропоновано показники оцінки співвідношення земельних угідь в агроландшафтах, які доцільно використовувати й у якості параметрів функцій території.

Відповідно стверджуємо, що перелік наявних екологічних показників є неповним, адже більшість дослідників у даній тематиці ігнорують екологічні показники. Відповідно маємо за мету аналогічно до переліку соціально-економічних параметрів функцій території запропонувати перелік екологічних параметрів функцій території, обґрунтувати вибір саме цих параметрів, запропонувати методики їх визначення та апробувати на Чинадіївській селищній територіальній громаді. Запропонований перелік включатиме як

запропоновані іншими дослідниками параметри, так і запропоновані нами, а ключовим є саме перелік параметрів загалом, а не кожен параметр зокрема.

Важливо зазначити, що в процесі формування екологічних параметрів функцій території необхідно брати до уваги те, що такі параметри дозволять визначати факт здійснення цих функцій на території територіальних громад, беручи до уваги належні цим спільнотам компетенції. Звертаєм увагу на важливість розроблення землевпорядної документації, програм раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади та місцевих екологічних програм у процесі формування переліку цих параметрів. Адже це інструменти, якими передбачаються заходи, що можуть мати вплив на довкілля й цей вплив необхідно оцінити. Вагомим аспектом є надання переваги параметрам, що визначаються за відкритими даними, даними, що акумулюються громадами та даними державної статистичної звітності. Окремі параметри для зручності їх обґрунтування та визначення згрупуємо. Отже пропонуємо наступні параметри:

1. Співвідношення земель за групами угідь. Даному параметру належить важливе значення в екологічному контексті, адже дозволяє встановити стійкість ландшафтів на території громади, зокрема агроландшафтів. Даний параметр поєднує в собі кілька показників, а саме: рівень сільськогосподарської освоєності території, значення якого не мало б перевищувати 65%; рівень розораності території, значення якого не мало б перевищувати 40%; рівень заповідності території, що має складати 10-12%; рівень лісистості території, рекомендоване значення якого визначається в розрізі природних зон України [137; 138; 139]. Рекомендовані значення показників, що визначаються в розрізі природних зон України наведено в таблиці 2.2.

2. Розораність сільськогосподарських угідь. Даний параметр розглядається як самостійний, адже розораність сільськогосподарських угідь є надзвичайно важливим показником у контексті оцінки екологічної стабільності саме сільськогосподарських угідь, позаяк дозволяє оцінити структуру

сільськогосподарського землекористування в громадах із низьким рівнем розораності території. Визначається в розрізі природних зон України (табл. 2.2.) [137; 138; 139].

Таблиця 2.2

Рекомендовані значення показників параметра «співвідношення земель за групами угідь», що визначаються в розрізі природних зон України*

Показник	Природна зона				
	Полісся	Лісостеп	Північний і центральний Степ	Південний Степ	Карпати
Коефіцієнт екологічної стабільності території	0,67	0,59	0,51	0,51	0,71
Рівень розораності сільськогосподарських угідь, %	40-50	45-55	55-60	60-65	-
Рівень лісистості території, %	36-37	17-18	10-11	8-9	-

*Джерело: розроблено автором за [84; 138].

3. Екологічна стабільність території. Даний параметр є доволі поширеним у контексті екологічного аналізу території, що свідчить про його ефективність та актуальність. Методику його визначення неодноразово вдосконалювали. Вперше цю методику запропонували С. Волков, В. Улюкаєв та В. Хлистун, яку надалі удосконалено А. Третьяком, Н. Третьак і М. Кіровою. Відповідно до методики значення коефіцієнта екологічної стабільності території (К) є попередньо визначеним для різних видів угідь. Цей коефіцієнт набуває значень від 0 до 1. У подальшому Дорош А.Й. запропонував ширше диференціювати угіддя, в результаті чого перелік угідь складається з тринадцяти угідь [84; 140; 141].

Відповідно загальний коефіцієнт екологічної стабільності території обчислюється за наступною формулою:

$$K_T = \frac{\sum_{i=1}^{13} [P_i \times K_i]}{P_T}, \quad (2.5)$$

де K_T – коефіцієнт екологічної стабільності території;

13 – загальна кількість видів угідь;

P_i – площа, яку займає певний вид угідь;

K_i – коефіцієнт екологічної стабільності цього виду угідь;

P_T – загальна площа території [84].

Що ж до коефіцієнтів екологічної стабільності (K_i) різних видів угідь, то вони є наступними: житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі – 0,0; садибна житлова забудова – 0,1; рілля – 0,14; виноградники – 0,29; лісосмуги – 0,38; фруктові сади, чагарники – 0,43; парки, сквери – 0,45; городи та землі оздоровчого призначення – 0,5; сіножаті – 0,62; пасовища – 0,68; ставки і болота природного походження – 0,79 та ліси природного походження – 1,0. Також Дорошем А.Й. запропоновано диференціювати значення коефіцієнта, при якому територія вважається стабільною за природними зонами (табл. 2.2.) [84].

4. Антропогенне навантаження на територію. Достатньо поширений і важливий параметр, за яким можна оцінити ступінь впливу господарської діяльності людей на певній території. Коефіцієнт антропогенного навантаження визначається аналогічно коефіцієнту екологічної стабільності. Угіддя розділені за рівнем антропогенного навантаження та їм присвоєно бали від 1 до 5. Забудованим землям присвоєно бал 5, ріллі, перелогам та багаторічним насадженням – 4, сіножатям та пасовищам – 3, водам і болотам природного походження – 2, лісам та іншим лісовкритим площам – 1, а іншим землям – 4 [142]. Обчислюється даний коефіцієнт за наступною формулою:

$$K_{ан} = \frac{\sum_{i=1}^7 [P_i \times B_i]}{P_T}, \quad (2.6)$$

де $K_{ан}$ – коефіцієнт антропогенного навантаження;

7 – загальна кількість видів угідь;

P_i – площа, яку займає певний вид угідь;

B_i – бал антропогенного навантаження цього виду угідь;

P_T – загальна площа території [142].

Надалі за числовим значенням коефіцієнта антропогенного навантаження визначаємо рівень антропогенного навантаження в наступних числових інтервалах: 1,0-2,0 – низький, 2,1-3,0 – середній, 3,1-4,0 – підвищений і 4,1-5,0 – високий [142].

5. Рівень еродованості земель та її динаміка. Це один із ключових екологічних параметрів функцій території, який вказує на виснаженість сільськогосподарських земель. Визначається за ґрунтовими картами, чи шляхом проведення ґрунтових досліджень.

6. Рівень забруднення земель. Визначається шляхом здійснення агрохімічного аналізу ґрунтів. Йдеться про забруднення пестицидами, важкими металами та радіонуклідами. Проте при оцінюванні екологічного стану ґрунтів, підданих техногенному забрудненню виникають складнощі. Особливо складно встановити початковий етап настання техногенної деградації, позаяк її наслідки візуально як правило не спостерігаються, тому «...для діагностики такого процесу необхідно застосовувати переважно кількісні показники, і, поєднувати ґрунтові дослідження з аналізом хімічного складу рослин, що вирощуються на досліджуваних територіях. У цьому випадку дані рослини виступають в ролі тест-культур» [137, с. 75-76].

Узагальнені дані щодо нормативів оцінок екологічного стану земель, зумовленого техногенним забрудненням, наведено в таблиці 2.3.

7. Рівень забруднення повітря. Важливість цього параметру очевидна позаяк значно впливає на якість життя. У світі основними параметрами, за якими визначають якість повітря є концентрація дрібних часточок, діаметр яких менше 10 μm та менше 2,5 μm на кубічний метр повітря [143]. Також сервіс Copernicus Atmosphere Monitoring Service здійснює моніторинг наступних показників: CO (монооксид вуглецю), NO₂ (діоксид азоту), O₃ (озон) та SO₂

(діоксид сірки) [144]. За допомогою даного сервісу наявна можливість для здійснення моніторингу якості повітря.

Таблиця 2.3

Нормативи оцінок екологічного стану земель, зумовленого техногенним забрудненням*

Тип екологічної ситуації	Пестициди			Важкі метали				Щільність забруднення ґрунтів радіонуклідами, Кі/км²	
	навантаження, кг/га д.р. за рік	Залишкові кількості (відносно ГДК)		Валові форми		Рухомі форми			
				у ґрунті		у росли- нах	у ґрунті		
		у ґрунті	у росли- нах	кларки	відносно ГДК			Cs-137	Sr-90
1.Сприят- лива	<3	не виявля- ються	не виявля- ються	<1	<0,5	<1	<1	на рівні природ- ного фону	на рівні природ- ного фону
2.Задо- вільна	3-4	<1	<1	1-2	0,5-1,5	<1	<1	<1,0	<0,02
3.Перед- кризова	4-5	<1	<1	3-4	1,6-2	<1	1,0-2,0	1-5	0,02-1,0
4.Кризова	5-7	1,0-1,5	1,0-1,5	5-6	2,1-2,5	1,1-1,5	2,1-10	6-15	1,1-3
5.Катаст- рофічна	>7	>1,5	>1,5	>6	>2,5	>1,5	>10	>15	>3

*Джерело: сформовано автором за [145].

8. Наявність сміттєзвалищ. Сміттєзвалища є еколого дестабілізуєчими об'єктами з високим ризиком нанесення шкоди довкіллю. Відповідно їх наявність на території громади несе в собі екологічні ризики, які значно зростають у випадку утворень стихійних звалищ.

9. Інтенсивність експлуатації природних ресурсів. Визначається за кількістю суб'єктів господарської діяльності, що використовують природні ресурси в своїй діяльності та інтенсивністю цього використання.

10. Наявність у громаді розроблених цільових програм. У контексті даного параметру йдеться в першу чергу про місцеві екологічні програми та Програми раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади, які відіграють ключову роль у плануванні та реалізації

заходів пов'язаних з використанням та охороною природних ресурсів та навколишнього природного середовища зокрема.

Наступним кроком необхідно за напрацьованим переліком екологічних параметрів функцій території відповідно до запропонованих методик їх визначення, встановити їх значення для Чинадіївської селищної територіальної громади.

Встановлення значень екологічних параметрів функцій території розпочали з показників згрупованих у параметр співвідношення земель за групами угідь та розораністю сільськогосподарських угідь. Їхні значення наведено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Значення (окремих) екологічних параметрів функцій території для
Чинадіївської селищної територіальної громади***

Параметр	Значення, %	Норматив, %
Рівень сільськогосподарської освоєності території	28	≤ 65
Рівень розораності території	14	≤ 40
Рівень заповідності території	0	10-12
Рівень лісистості території	66	36-37
Рівень розораності сільськогосподарських угідь	50	40-50

*Джерело: сформовано автором за [138; 146].

Встановивши значення даних параметрів для Чинадіївської громади можемо стверджувати, що розподіл угідь на території спільноти сприяє її стійкому екологічному стану. Зазначимо, що Чинадіївська громада знаходиться в Карпатській природній зоні, проте не для всіх параметрів встановлені нормативи для цієї природної зони. Відповідно значення нормативу лісистості визначено нами в розмірі 48-55% базуючись на основі Наказу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 22 липня 2021 р. № 494 «Про затвердження показників регіональних нормативів оптимальної

лісистості території і мінімально необхідної захисної лісистості агроландшафтів України», в якому визначено 48% лісистості нормативом оптимальної лісистості території для Івано-Франківської області та відповідно 55% для Закарпатської [146]. До уваги взяли саме ці області, адже територіально переважна більшість Карпатської гірської області знаходиться саме в даних областях. Нормативне значення параметру рівня розораності сільськогосподарських угідь запропоноване для Поліської природної зони використано нами й для Карпатської гірської області, адже структура розподілу угідь в Карпатах найближча до структури розподілу угідь Полісся серед усіх природних зон.

Трішки більше чверті всіх земель громади зазнали сільськогосподарського освоєння, а розораність території складає лише 14%, при цьому розораність сільськогосподарських земель сягає 50% (знаходиться в рамках нормативу). Такий низький рівень сільськогосподарського освоєння території компенсується високим рівнем показника лісистості території громади, адже лісові землі займають майже дві третини території громади.

Щодо коефіцієнту екологічної стабільності території громади, то його обчислили відповідно до описаної вище методики (табл. 2.5.).

Таблиця 2.5

Коефіцієнт екологічної стабільності території Чинадіївської селищної територіальної громади *

Вид земельних угідь	Площа угідь (P_i)		Коефіцієнт екологічної стабільності (K_i)	Добуток площі та коефіцієнта
	га	%		
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	386,7675	2,29	0	0
Садібна житлова забудова	108,9441	0,64	0,1	10,8944
Рілля	2344,1638	13,85	0,14	328,1829
Виноградники	7,1000	0,04	0,29	2,0590
Лісосмуги	0,0000	0,00	0,38	0,0000

Фруктові сади, чагарники	709,8849	4,20	0,43	305,2505
Парки, сквери	1,5000	0,01	0,45	0,6750
Городи	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Землі оздоровчого використання	8,3084	0,05	0,5	4,1542
Сіножаті	695,7040	4,11	0,62	431,3365
Пасовища	1389,0877	8,21	0,68	944,5796
Ставки і болота природного походження	166,3000	0,98	0,79	131,3770
Ліси природного походження	11101,5068	65,61	1	11101,5068
Всього	16919,2672	100,00	0,78	13260,0160

*Джерело: обчислено автором за [84].

При зіставленні фактичного значення параметра екологічної стабільності території з нормативним стверджуємо, що територія Чинадіївської громади є екологічно стабільною.

Аналогічно за наведеною раніше методикою розраховували антропогенне навантаження на території громади (табл. 2.6.).

Відповідно до передбачених методикою числових інтервалів визначили, що рівень антропогенного навантаження на території Чинадіївської громади є низьким, адже складає 1,87 і відповідно знаходиться в інтервалі 1,0-2,0.

Що стосується рівня еродованості земель та відображення його в динаміці, то з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України доступ до картографічних матеріалів є обмеженим і єдиним інформаційним ресурсом яким вдалося скористатись стали ґрунтові карти на територію Чинадіївської селищної ради станом на 2011 рік. За аналізом ґрунтових карт (Додаток А) нами виявлено, що лише бурі гірсько-лісові та дерново-буроземні щебенюваті і кам'яністі середньо і сильно змиті середньосуглинкові ґрунти (агровиробнича група 199д) під сіножатями площею 1,9 га вражені водною ерозією. Відповідно йдеться про низький рівень еродованості земель на території Чинадіївської селищної ради станом на 2011 рік. Стосовно рівня забруднення земель, то загалом його визначити складно, позаяк здійснення системних ґрунтових досліджень в рамках даного

дослідження не передбачено, так як вони проводяться відповідними фахівцями. Зазначимо, що техногенних та інших катастроф на території громади не траплялось.

Таблиця 2.6

Коефіцієнт антропогенного навантаження на території Чинадіївської селищної територіальної громади Мукачівського району Закарпатської області *

Вид земельних угідь	Площа угідь (P_i)		Бал антропогенного навантаження (B_i)	Добуток площі та коефіцієнта
	га	%		
Забудовані землі	505,5200	2,99	5	2527,6
Рілля та перелоги	2344,1638	13,85	4	9376,6552
Багаторічні насадження	391,6054	2,31	4	1566,4216
Інші землі	133,6803	0,79	4	534,7212
Сіножаті та пасовища	1951,1114	11,53	3	5853,3342
Води і болота природного походження	166,3000	0,98	2	332,6000
Ліси та інші лісовкриті землі	11426,8863	67,54	1	11426,8863
Всього	16919,2672	100,00	1,87	31618,2185

*Джерело: обчислено автором за [142].

Щодо оцінювання рівня забруднення повітря, то як зазначено в описі параметрів та методик визначення їх значень, цей параметр визначається за шістьма показниками. За даними сервісу Copernicus Atmosphere Monitoring Service нами встановлено концентрацію дрібних часточок, діаметр яких менше 10 мкм (ДЧ10) та менше 2,5 мкм (ДЧ2,5) на кубічний метр повітря протягом серпня-вересня 2022 року на території Чинадіївської громади. Щодо ДЧ10, то цей показник коливається в діапазоні 10-30 мг/м³, що визначено сервісом, як хороша якість повітря за цим показником. Якщо ж йдеться про ДЧ2,5, то цей показник також коливається в межах 10-30 мг/м³ (рис. 2.2.), проте сервіс визначає якість повітря за цим показником, як помірну [144].

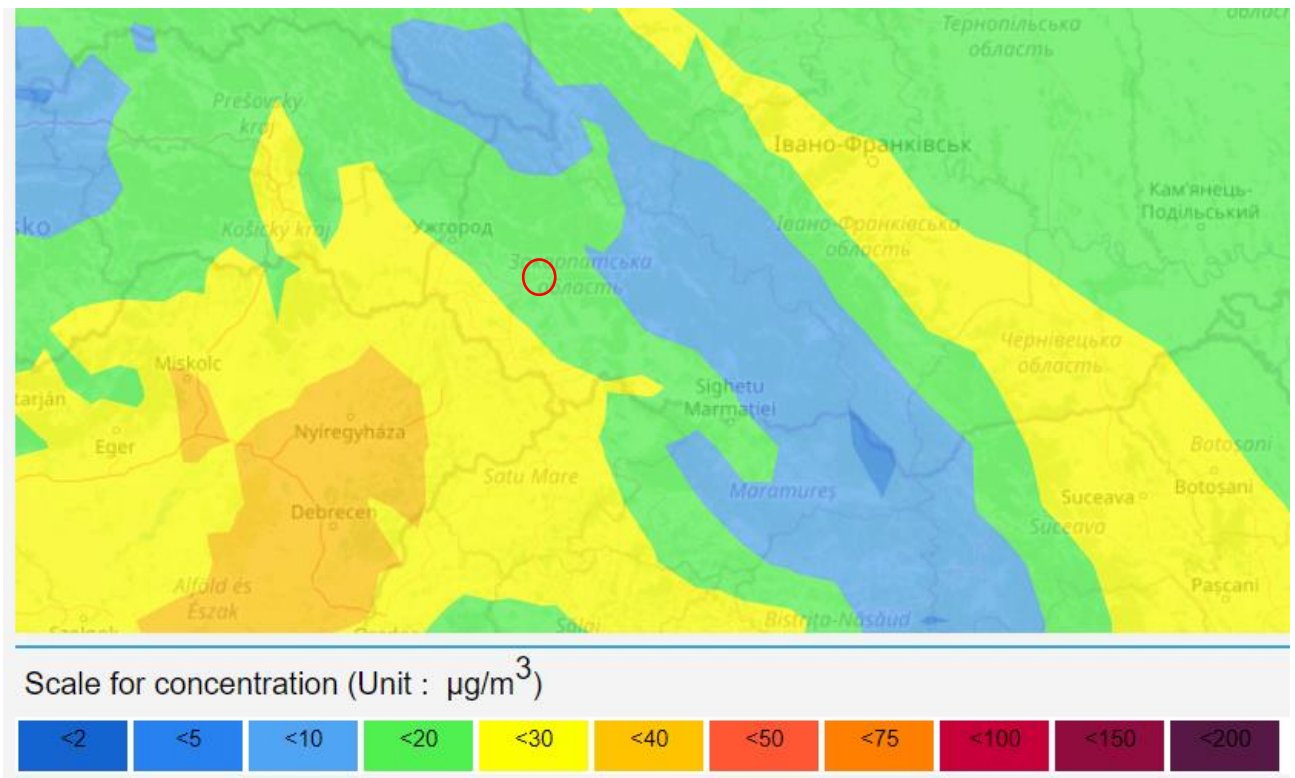

Рис. 2.2. Медіанна концентрація дрібних часточок діаметром менше 2,5 мм у повітрі на території Чинадіївської селищної територіальної громади (у червоному кружечку) станом на 15.09.2022 [144].

Також за даними цього сервісу нами визначено концентрацію CO (монооксиду вуглецю), яка становить – 150-250 mg/m^3 , NO₂ (діоксиду азоту) – 2-10 mg/m^3 , O₃ (озону) – 20-60 mg/m^3 (рис. 2.3.) та SO₂ (діоксид сірки) – 0-5 mg/m^3 . За всіма цими параметрами сервіс оцінює якість повітря на території Чинадіївської громади як хорошу [144].

Підсумовуючи оцінку якості повітря на території Чинадіївської селищної територіальної громади сервісом Copernicus Atmosphere Monitoring Service зазначимо, що за рахунок лімітуючого фактору, яким є оцінка рівня концентрації ДЧ2,5 як помірної, якість повітря за досліджуваний період оцінена як помірна, проте забруднення повітря на території Чинадіївської громади відсутнє.

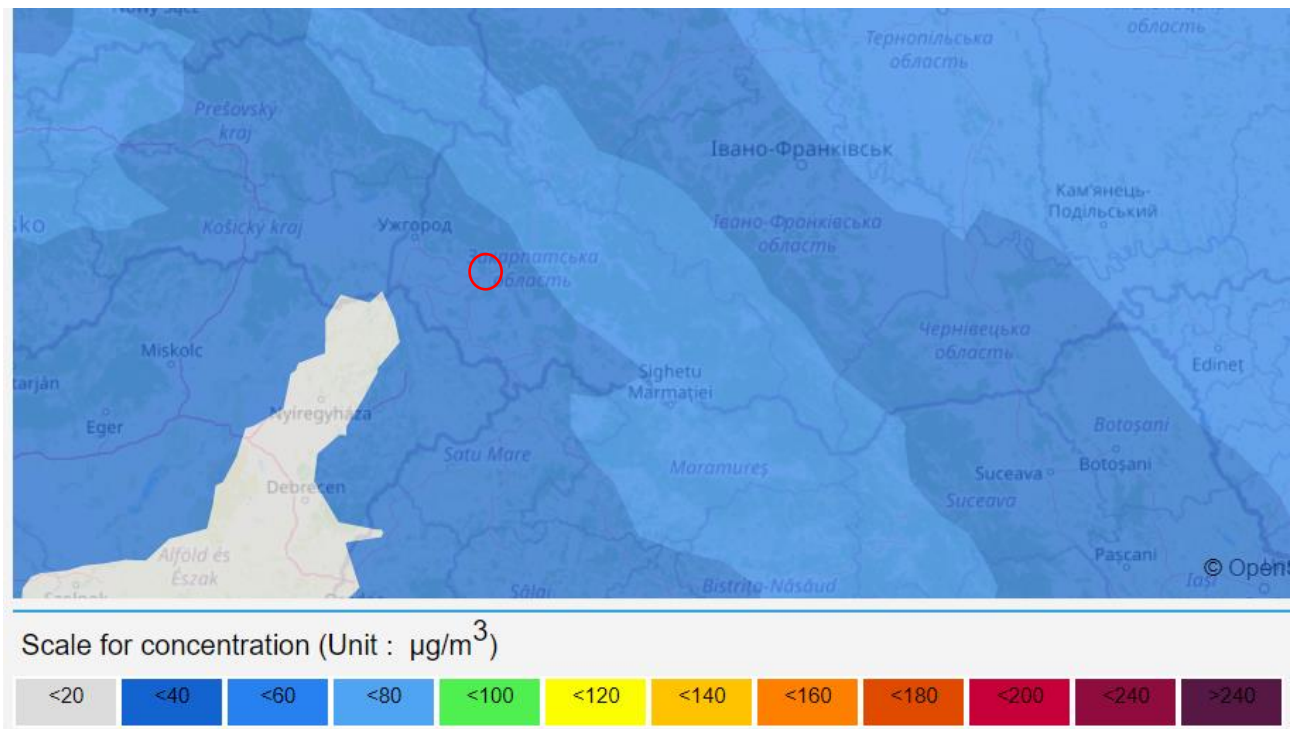

Рис. 2.3. Медіанна концентрація озону (O_3) у повітрі на території Чинадіївської селищної територіальної громади (у червоному кружечку) станом на 15.09.2022 [144].

В ході проведення досліджень на території громади не виявлено сміттєзвалищ (ні зареєстрованих, ні стихійних). На території громади домінує товарне сільськогосподарське виробництво й відсутнє промислове виробництво та видобуток корисних копалин. У спільноті наявний туризм, який створює певне навантаження на природні ресурси. Враховуючи доволі низьку сільськогосподарську освоєність території громади, можна стверджувати про низьку інтенсивність експлуатації природних ресурсів. Відсутні також і місцеві екологічні програми та програми раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади.

Висновки до 2 розділу.

1. Раціональне використання та охорона ресурсів громади є одним із визначальних аспектів її розвитку й визначає майбутнє громади в довгостроковій перспективі. Адже природні ресурси громади формують сприятливе екологічне середовище для життєдіяльності людини, є предметом

(земельні ресурси) та об'єктом прикладання праці. Їх ефективне використання здатне принести користь не лише користувачу цих ресурсів, але й громаді, адже за їх використання стягується рента. Для сільських громад, одним із ключових джерел наповнення місцевого бюджету могли б стати земельних податок, який може складати до 5% від нормативної грошової оцінки та рентна плата за спеціальне лісокористування, яка є місцевим податком. Рентні платежі за використання інших природних ресурсів також здатні формувати значні надходження до місцевих бюджетів.

2. Ключем до розв'язання проблем з ідентифікацією ресурсів, їх оцінкою та недотриманням вимог щодо їх раціонального використання та охорони є застосування інституційного підходу в частині розробки та реалізації Програми раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади. Цей надважливий інструмент розвитку громади здатний систематизувати підходи щодо ідентифікації, оцінки, моніторингу ресурсів, їх раціонального використання та охорони. Ідентифікація та оцінка ресурсів громади є підставою для формування ресурсної складової довгострокової стратегії її розвитку та прийняття рішення щодо подальшого використання її ресурсів, ведення моніторингу за їх станом та вжиття заходів для їх охорони. Наявність програми окрім реалізації передбачених нею заходів слугує також підставою для виділення коштів на їх здійснення.

3. Використання параметрів функцій території, як індикаторів поточного розвитку громади в економічному, екологічному та соціальному аспектах є доцільним, бо є складовою параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад. Громада, як спільнота, й орган місцевого самоврядування функціонують на територіальному базисі й відповідно мають забезпечувати реалізацію функцій території через визначені законодавством повноваження та планувати власний розвиток. Відповідно, запропоновані наступні соціально-економічні параметри функцій території: встановлення меж громади; концентрація сільськогосподарських земель у землекористувачів; залученість жителів у процес виробництва

сільськогосподарської продукції; інвестиції в розвиток технічної інфраструктури; інвестиції в розвиток соціальної інфраструктури; внутрішні та зовнішні логістичні ланцюги громади; демографічна ситуація громади; обсяги бюджету громади та його залежність від субвенцій/дотацій. Вони відображають ефективність реалізації функцій території громади, у тому числі вплив на цю ефективність заходів запланованих у документації із землеустрою, а також дозволяють на їх основі планувати розвиток громади.

4. Запропоновані параметри визначаються за методиками, описаними в рамках дослідження за якими на прикладі Чинадіївської селищної територіальної громади, визначили соціально-економічні параметри. Всі значення параметрів визначено на підставі аналізу відкритих та наявних у громаді просторових та інших даних. Як результат, концентрація сільськогосподарських земель землекористувачами на території громади є незначною (лише 8% цих земель обробляється одним землекористувачем, площа землекористування якого перевищує 200 га), що свідчить про відсутність монополії у сільськогосподарському виробництві спільноти. Проте в громади наявні ризики щодо забезпечення довгострокового сталого розвитку, адже дотаційність бюджету громади в 2021 році становила 61,46% і відповідно громаді критично важливо нарощувати власні бюджетні надходження. З метою заміщення 60% субвенцій та дотацій власними надходженнями, громаді необхідно збільшувати власні надходження протягом 5 років у розмірі 9,6% рік до року.

5. Наступною складовою параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад є екологічні параметри функцій території, оцінку оптимальності фактичних значень яких необхідно здійснювати шляхом порівняння фактичних та оптимальних параметрів, які встановлені національними чи європейськими правовими актами чи на основі результатів наукових досліджень науково-дослідних установ. Запропоновано перелік екологічних параметрів функцій території: співвідношення земель за групами угідь; розораність сільськогосподарських угідь; екологічна

стабільність території; антропогенне навантаження на територію; рівень еродованості земель та її динаміка; рівень забруднення земель; рівень забруднення повітря; наявність сміттєзвалищ; інтенсивність експлуатації природних ресурсів; наявність у громаді розроблених цільових програм. Вони дозволять коректно оцінити поточний стан та перспективи розвитку територіальних громад в екологічному контексті, що слугуватиме підставою для обґрунтування заходів щодо забезпечення екологічної безпеки в процесі планування розвитку громади та впровадження такого планування. Наголошуємо, що екологічні параметри функцій території слід сприймати саме комплексно.

6. На прикладі Чинадіївської селищної територіальної громади визначені економічні параметри функцій території використовуючи обрані методики. Всі параметри пов'язані з розподілом за групами угідь на території громади, окрім рівня заповідності території, перебувають у межах нормативних значень. Це пов'язано з високим рівнем показника лісистості території громади завдяки чому її територія є екологічно стабільною (коефіцієнт екологічної стабільності складає 0,78, а антропогенне навантаження на територію громади є низьким). Якість повітря в межах території громади є помірною за рахунок дещо підвищеної концентрації дрібних часточок діаметром 2,5 мм на один метр кубічний, проте забруднення повітря відсутнє. Використання природних ресурсів у громаді не є інтенсивним, але відсутність місцевої екологічної програми та програми раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади є стримуючим фактором у її розвитку не лише в економічному, але й соціально-економічному аспектах.

РОЗДІЛ 3. ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

3.1. Наукові підходи до використання самосійних лісів на землях сільськогосподарського призначення приватної власності у територіальних громадах

Ліси в Україні є базисом стабільності біосфери й відіграють колосальну роль у підтримці екологічної, економічної та соціальної константності держави, життєдіяльності людей і сталого розвитку навколишнього природного середовища. Для лісів властиве різне функціональне призначення: ґрунтозахисне, водоохоронне, оздоровче, кліматорегулювальне, санітарно-гігієнічне тощо.

Третина земної поверхні вкрита лісами. Лісовий фонд України у структурі земельного фонду складає 10,6 млн га, із яких 9,6 млн га земель – вкриті лісовою рослинністю. Ліси зростають нерівномірно, здебільшого сконцентровані в зоні Полісся та в Карпатах. Нерівномірність їх розміщення у межах території України пояснюється неоднорідністю лісорослинних умов. Показник лісистості в Україні становить 15,9 % при оптимальному 20 %. Із поміж областей найвищий показник лісистості зафіксований у Закарпатській області (51,4 %), а в Запорізькій області є найнижчим (3,7 %) [147]. Упродовж тривалого часу, який вимірюється кількома десятками років цей показник зріс на 4,5 % (динаміка позитивна, проте незначна – сягає 0,3 %). На підставі розрахунків науковці спрогнозували, що до 2030 року лісистість у межах території України зросте до 17,2 % з урахуванням динамічних процесів [148, с. 4]. Зіставивши показник лісистості в Україні з країнами європейського континенту, то спостерігається наступне: коливається від найменшого (27,8 %) в Туреччині до максимального (68,4 %) у Фінляндії.

Сьогодні як ніколи збереження лісового фонду в державі набуло неабиякої гостроти через військові дії на теренах України з боку «дружньої сусідки» позаяк втрачаються ліси, інші цінні території (війною пройдені близько 3 млн

га лісу й під окупацією знаходяться понад 500 тис. га), а для їх відновлення потрібні кілька десятиків років [149].

Важливо відзначити, що й повертати забруднені самозалісені землі внаслідок військових дій у сільськогосподарський обіг із екологічного погляду недоречно й до того ж фінансово не вигідно (йдеться про витрати на їх очищення). Значно краще залишити такі землі під консервацію природним шляхом і отримувати дохід, приміром, за рахунок схем оплати екосистемних послуг (йдеться про застосовування екологічних фінансових інструментів).

При здійсненні аналізу структури земельного фонду Попова О.Л. опираючись на рекомендовані екологічні параметри й на підставі отриманих результатів запевняє, що розораність українських земель в Україні перевищує оптимальне значення й фактичний рівень розораності є близьким до гранично допустимого. Вона переконливо стверджує, що: «частка природних територій у загальній площі становить лише 25% за 35-40% гранично допустимого і 60% оптимального значення, що недостатньо для підтримання екологічної рівноваги» [150]. Відповідно збереження самосійних лісів як природних територій, сприятиме збільшенню частки цих територій.

Натомість наразі маємо фактичне зменшення площі земель лісового фонду, спричинене військовими діями, наявністю пожеж у лісах, незаконними рубками, всиханням лісів, незаконної забудови тощо. Водночас сама природа корегує процес відновлення лісів. Йдеться про самосійні ліси які зросли на сільськогосподарських землях приватної власності) й землях запасу (від 300 до 500 тис. га) [151]. За оприлюдненими даними у 2018 році Комітетом із питань аграрної політики та земельних відносин, що діє при Верховній Раді України близько 500 тис. га самосійних лісів наявні лише на Поліссі [152], а за результатами проведеної інвентаризації земель площі самозалісених земель у Сумській та Івано-Франківській областях сягають 17 та 33 тис. га відповідно [153]. Як бачимо, дані різняться, а оскільки ці землі не належать до земель лісового фонду згідно з офіційними даними, то й їх точна площа відсутня. А обліковуються землі зайняті самосійними лісами як землі

сільськогосподарського призначення. Отже, фактичну площу самозалісених земель матимемо по завершенню Національної інвентаризації лісів [154].

У разі надання правового захисту самосійним лісам, нині в Україні наявну проблему можна вирішити. Йдеться про ліси, що зростають на приватних сільськогосподарських землях. Підтвердженням цьому є схвалена розпорядженням КМ України від 29 грудня 2021 року № 1777-р. Державна стратегія управління лісами України до 2035 року одним із важливих пріоритетів якої є «...збереження самосійних лісів на землях, категорії яких відмінні від земель лісогосподарського призначення...» [147]. Завдяки цьому зросте площа земель лісового фонду України, показник лісистості території і, тим самим, превалюватимуть в суспільстві екологічні цінності й добробут. Та на жаль «...повертаємося до цих проблем лише при загостренні кризових явищ в економіці природокористування...» [155, с. 7].

Лісовим кодексом України регламентовано, що «усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави» [113]. По суті самосійні ліси на сільськогосподарських землях були беззахисними. Йдеться про ліси, що зросли на пайових землях, щодо їх власників діяла заборона до липня 2021 року на їх відчуження чи зміну цільового призначення, а також на землях запасу бувшої державної, а нині комунальної власності, які заростали лісом із-за не використання (дерева 20-30-річного віку зі стійкою екосистемою, догляд за якою потребує незначних коштів). Якщо йдеться про штучно створені насадження, то існує потреба у вирощуванні сіянців, їх висадку, а надалі вони потребують і догляду упродовж 7-10 років зростання, що потребує суттєвих витрат.

З метою узаконення самосійних лісів у законодавство внесені зміни до Земельного та Лісового кодексів України на підставі ухваленого Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» № 2321-IX від 20.06.2022 року [156].

Зокрема, в Земельному кодексі України (ст. 57¹) викладена сутність поняття «самозалісена ділянка» як «...земельна ділянка будь-якої категорії земель (крім земель лісогосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення) площею понад 0,5 гектара, вкрита частково чи повністю лісовою рослинністю, заліснення якої відбулося природним шляхом» [94].

Нововведення до Закону № 2321-IX сприятимуть: *по-перше*, збереженню самосійних лісів, що дозволить за кілька десятків років вести лісове господарство й у подальшому буде сировиною для відновлення лісів взамін їх вирубуванню; *по-друге*, займатись сільським господарством виключно на земельних ділянках, на яких із економічного погляду буде найвигідніше та з дотриманням вимог екологічної безпеки; *по-третє*, переорієнтувати ведення сільського господарства в руслі, завдяки якому Україна перетвориться у виробника продуктів її переробки, а не залишиться сировинним придатком [156].

Земельну ділянку можна вважати віднесеною до самозалісеної за умови «...внесення до Державного земельного кадастру відомостей про належність всіх її угідь до угідь самозалісеної ділянки», а з дня внесення цих відомостей до Державного земельного кадастру «...земельна ділянка вважається самозалісеною ділянкою». Віднесення «земельної ділянки, сформованої як об'єкт цивільних прав, відомості про яку внесені до Державного земельного кадастру, до самозалісеної ділянки здійснюється без розроблення документації із землеустрою». А віднесення «земельної ділянки, несформованої як об'єкт цивільних прав, а також земельної ділянки, сформованої як об'єкт цивільних прав, але відомості про яку не внесені до Державного земельного кадастру, до самозалісеної ділянки здійснюється відповідно до документації із землеустрою, на підставі якої відомості про земельну ділянку вносяться до Державного земельного кадастру» [156]. У цьому випадку розроблення проектів землеустрою доречно було б забезпечувати коштом екологічних фондів.

Позитивні зміни відбулись і в Лісовому кодексі України. Якщо раніше для

власника земельної ділянки змінювати її цільове призначення як ділянки лісогосподарського призначення була збитковою і, як правило, підлягала або продажу або ж використовувалася для виробництва сільськогосподарської продукції, позаяк пільги для власників таких земель не врегульовувалися законодавством. Наразі Лісовим кодексом України (ст. 99) передбачено економічне стимулювання заходів із відтворення лісів, що забезпечуватиметься державою шляхом: 1) компенсації витрат понесених як власниками лісів, так і лісокористувачами при здійсненні лісовпорядкування та впровадженні заходів з їх відтворення; 2) викупу земельних ділянок, що належать приватним власникам для ведення лісового господарства або для створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 3) застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного, лісоохоронного та природоохоронного призначення. Витрачатимуться на зазначені заходи кошти з державного та місцевого бюджетів, для чого власники лісів чи лісокористувачі мають клопотати до органів виконавчої влади чи/або органів місцевого самоврядування й подати заяву за місцезнаходженням лісової ділянки [113].

Доречно було б самозалісену земельну ділянку, що належить приватному власнику, обміняти на земельну ділянку сільськогосподарського призначення державної чи комунальної власності. Вбачаємо й можливість передачі її державному лісогосподарському підприємству для використання на правах оренди без зміни цільового використання та збереження лісової рослинності [157].

При зміні цільового призначення земельної ділянки за фактом її самозалісення, що стосується державних і комунальних земель, доцільно спростити цей процес. Не завадить й обмежити продаж самозалісених земель державної та комунальної власності, сприяти їх передачі у користування лісогосподарським підприємствам державної та комунальної власності.

Що стосується земельних часток (паїв), то додається можливість передбачити створення на них об'єкту рекреації чи природоохоронних територій на праві приватної власності, що значно практикується за кордоном.

З метою отримання доходу від створення таких територій та об'єктів попередньо складається бізнес-план, який надалі необхідно спрямувати на впорядкування лісових угідь або ж на догляд за ними. Земельним кодексом України (п. 1 ст. 208) передбачено, що громадяни та юридичні особи «...у разі зміни цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення з віднесенням їх до земель лісогосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, історико-культурного призначення, здійснення заходів із консервації земель» звільняються від відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва [94].

На часі для власників самозалісених земель запровадити пільгове оподаткування з ціллю витрачання наявних коштів по догляду за лісом хоча б на деякий час (йдеться про можливе скасування земельного податку за умови ведення лісового господарства суб'єктом господарювання).

Що стосується видатків пов'язаних із веденням лісового господарства, захист лісів та їх охорону, то впродовж останніх 10 років значно різнилися: від мінімального – 88,0 млн грн у 2016 році до максимального – 595,5 млн грн у 2012 році. На згадані цілі у держбюджеті на 2021 рік передбачалось витратити 99 млн грн [158].

При аналізуванні даних щодо площ відтворення й рубок лісів упродовж 2011–2020 рр. прослідковується тенденція до зменшення одних і інших відповідно (рис. 3.1).

Вважаємо, що частково ці кошти мали б спрямовуватися на викуп державою самозалісених сільськогосподарських земель із стійкою екосистемою.

Доповнено й зміст статті 209 Земельного кодексу України, в якій передбачено, що кошти, які «...надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, використовуються... на лісорозведення, у тому числі на здійснення лісовпорядкування..., а також на викуп самозалісених ділянок приватної

форми власності з метою ведення лісового господарства...» [94].

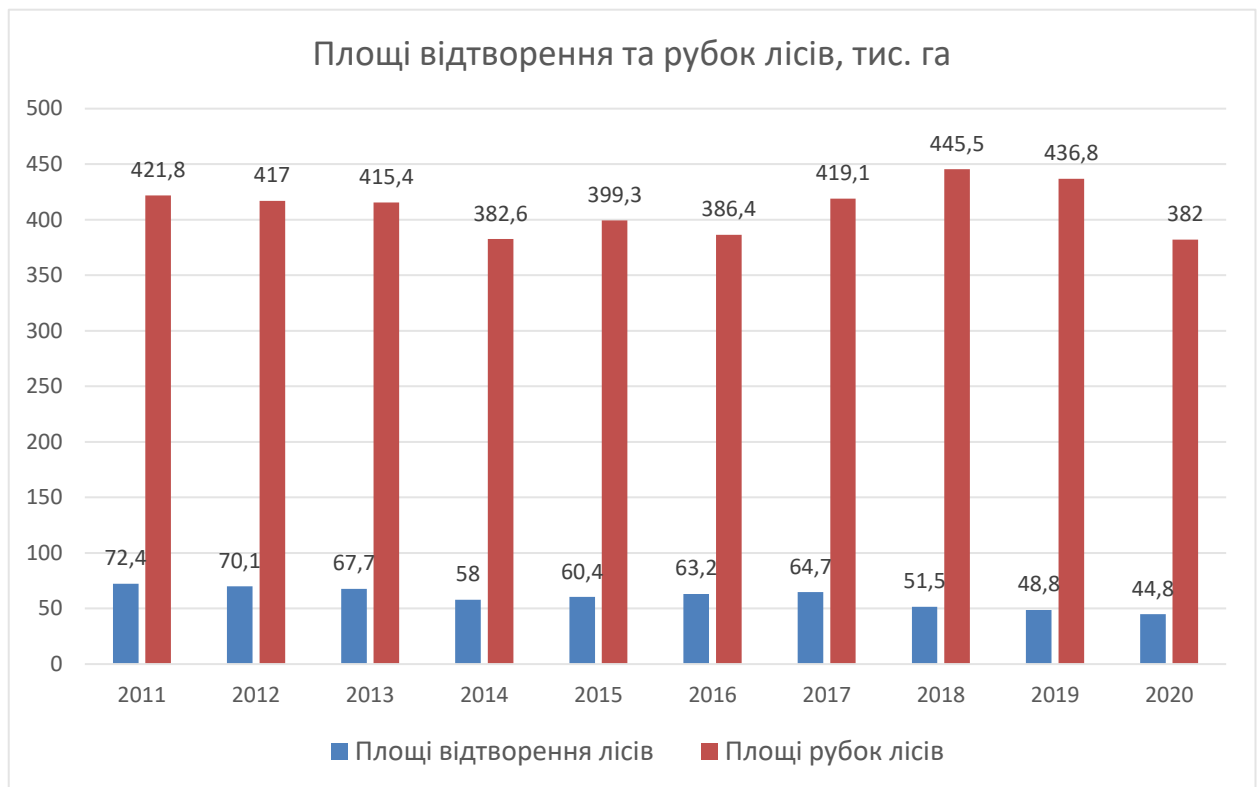

Рис. 3.1. Площі відтворення та рубок лісів в Україні впродовж 2011-2020 рр. [157; 158].

Такі нововведення слугуватимуть розв'язанню проблем із самосійними лісами на землях сільськогосподарського призначення. Позитив від цього двоякий: *по-перше*, зросте середній показник лісистості в межах території України враховуючи ці землі без зайвих витрат на протипагу створенню нових лісів; *по-друге*, стане стимулом для приватних власників оберігати ліси природного походження на цих землях.

Прикладна спрямованість ведення досліджень пов'язаних із самосійними лісами апробована на території Чинадіївської селищної територіальної громади на Закарпатті й Вінницької міської територіальної громади. За результатами здійсненої нами класифікації супутникових знімків Sentinel-2 ідентифікували самосійні ліси на землях сільськогосподарського призначення, що перебувають у приватній власності й встановили їхню площу. Реалізація зазначеного відбувалась завдяки використанню супутникових знімків Sentinel-2 місії Copernicus зроблених влітку 2017 та 2022 рр., а також планів формування

територій колишніх сільських та селищних рад на сучасній території досліджуваних громад. Для здійснення класифікації супутникових знімків скористалися офіційним програмним продуктом місії Copernicus «Sentinel Toolbox». Так як просторове розширення різних шарів супутникового знімку є різним та коливається від 10 до 60 метрів, ці шари необхідно привести до спільного просторового розширення. Дані шари приведені нами до спільного 20-ти метрового просторового розширення, внаслідок чого всі мають однакову кількість пікселів.

Наступним кроком є зміна проекції знімка та приведення його до системи координат WGS84. Надалі класифікаційний алгоритм потребує тренувальних, або ж навчальних полігонів у форматі шейпфайлів, тобто полігонів, які створювалися нами в місцях, із знанням того, яке саме угіддя там знаходиться. Для класифікаційного алгоритму вказані нами угіддя сприйматимуться як класи, які він повинен ідентифікувати на всій іншій території, не покритій тренувальними полігонами. Саме тому цей процес іменується класифікацією. До класу прив'язуються значення просторових шарів знімка на території, яку займає тренувальний полігон. Ці значення в подальшому використовуються для класифікації всієї досліджуваної території. В рамках нашого дослідження використали наступні класи: водні об'єкти, забудовані землі, сільськогосподарські землі та природні лугові землі, ліси та чагарники.

Саму ж класифікацію здійснено за допомогою алгоритму випадкового лісового дерева (Random forest tree), який повертає растрове зображення в системі координат WGS84. Дане растрове зображення відображає різними кольорами (класами) чотири типи угідь, які підлягали ідентифікації й відповідно надали алгоритму їх зразки в форматі шейпфайлів. Надалі виявлення появи нових лісів чи наявних рубок здійснювалось шляхом порівняння між собою результатів класифікації знімків за 2017 та 2022 рр. Для встановлення наявності самосійних лісів на землях сільськогосподарського призначення скористалися планами формування територій колишніх сільських та селищних рад на сучасній території досліджуваних громад.

Спершу дослідження проводились на території Вінницької міської територіальної громади (далі – ВМТГ), площа якої складає понад 25,6 тис. га. Площа лісів у громаді встановлена шляхом класифікації супутникових знімків Sentinel-2. Близько 3,4 тис. га – площа лісів станом на серпень 2017 року. А станом на серпень 2022 року за класифікацією знімка отримали площу меншу майже на 40 га. Тим самим, встановили наявність на території громади самозалісених земель, а зменшення площі лісів на території громади за результатами класифікації пояснюється вирубками посеред лісових масивів. Для ВМТГ характерно, що показник лісистості сягає 13,2%, а сільськогосподарських земель на її території понад 9000 га.

Приклади самозалісення сільськогосподарських земель у межах території ВМТГ приведені на рис. 3.2 та 3.3.

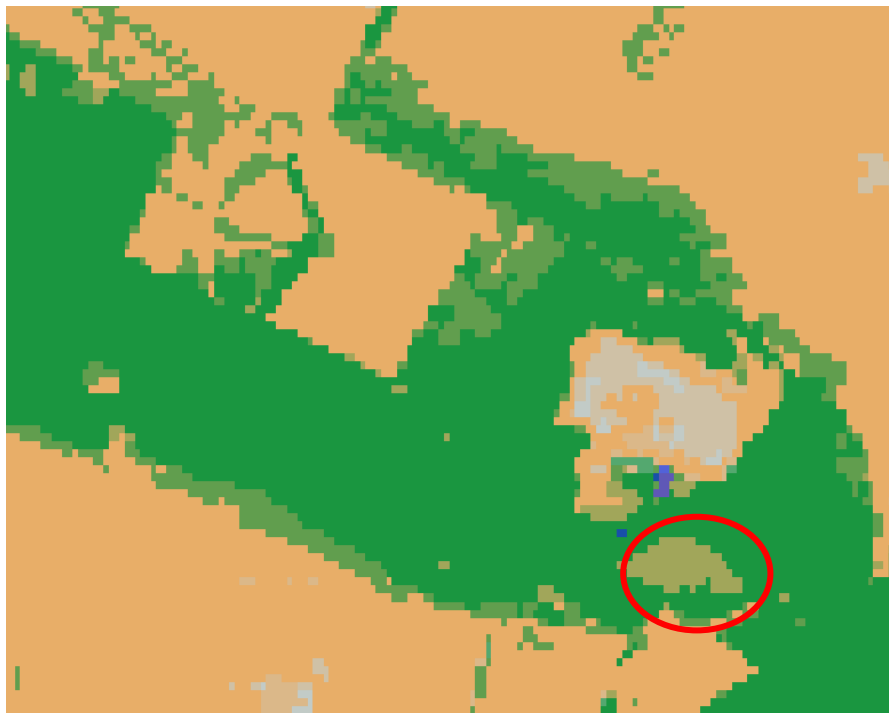

Рис. 3.2. Приклад розростання лісових масивів на території ВМТГ
(класифіковано автором за знімками Sentinel-2)

На приведеному рис. 3.2 кольорами різних відтінків позначені: а) насиченим зеленим кольором помічені ліси, наявні на території громади станом на серпень 2017 року; б) світло зеленим - помічені самосійні ліси, які виростили впродовж 2017-2022 рр.; в) помаранчевим – позначені сільськогосподарські

землі; г) сірим – звалище. Червоним кольором обведено кружечок у якому відображено приклад рубки лісу в лісовому масиві.

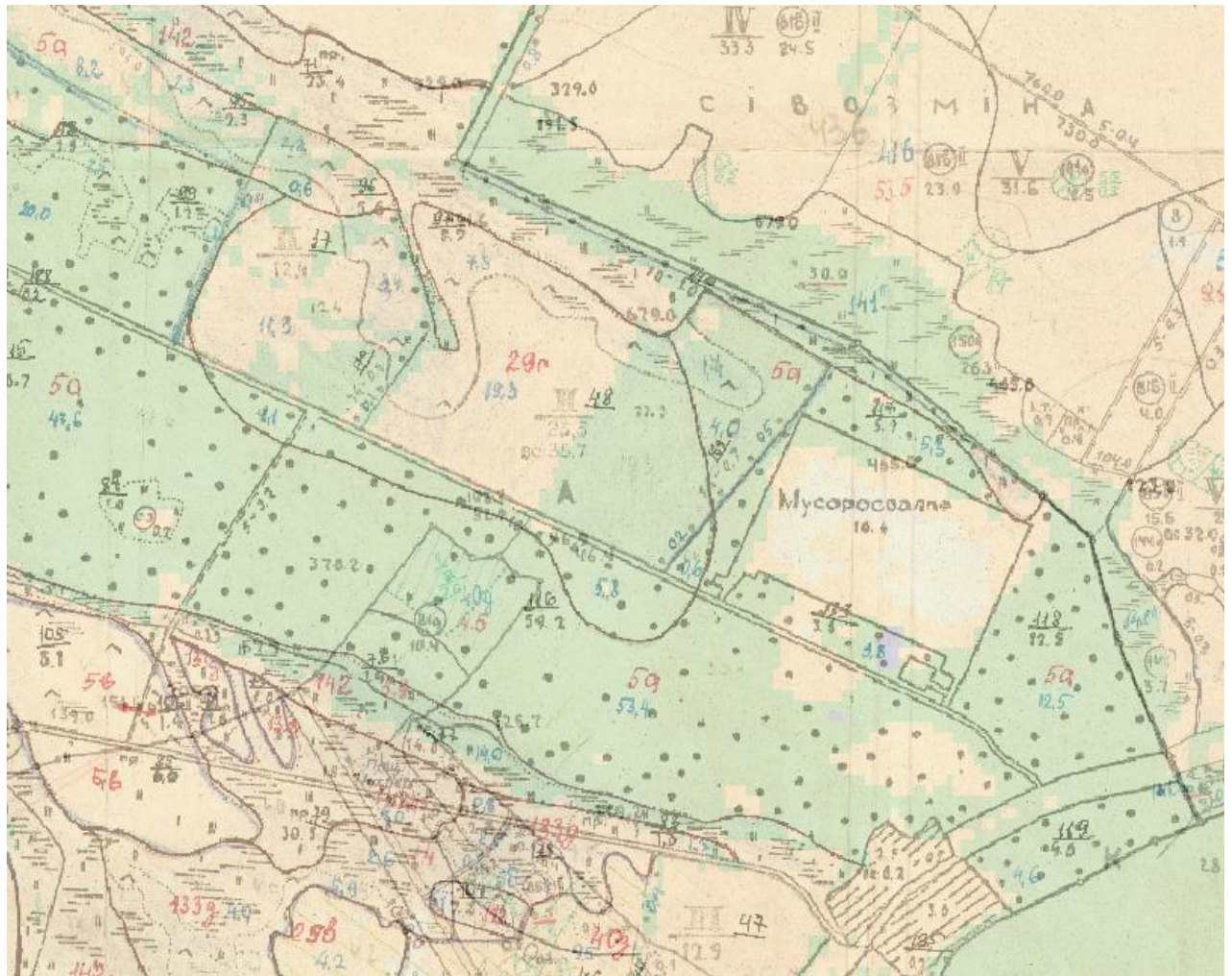

Рис. 3.3. Приклад розростання лісових масивів на території ВМТГ
(класифіковано автором за знімками Sentinel-2)

На рисунку 3.3 зіставлено результати класифікації супутникового знімка Sentinel-2 станом на серпень 2022 року та плани господарського устрою колективних сільськогосподарських підприємств, що існували на сучасній території громади раніше. Встановили факт, що самозалісення ріллі та заболочених природних кормових угідь уже було наявним на території громади (станом на 2017 рік), а надалі цей процес лише інтенсифікувався. Зважаючи на низький рівень показника лісистості в межах території ВМТГ (є нижчим за середній показник в Україні), самозалісені землі доречно узаконити як лісові угіддя, що дозволить убезпечити їх від вирубки й сприятиме зростанню показника лісистості в громаді.

Дослідження на території Чинадіївської селищної територіальної громади проводились поетапно. На початковому етапі проаналізували статистичні дані (за формою статистичної звітності №6-зем за 2016 рік), що характеризують розподіл угідь у межах території громади. З'ясувалось, що в межах території Чинадіївської ОТГ станом на 2016 рік наявних 11338,29 га земель вкритих лісовою рослинністю (деревною та чагарниковою), що відображено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Розподіл лісових земель на території Чинадіївської селищної територіальної громади*

Назва старостинського округу	Лісові землі		
	Всього, га	в тому числі	
		Чагарники, га	Ліси, га
Бабичівський	861,6504	175,4299	686,2205
Бистрицький	1154,8	69,2	1085,6
Брестівський	2116,6	44,9	2071,7
Обавський	2713,2698	12,7923	2700,4775
Чинадіївський	4491,9698	23,0573	4468,9125
Всього по громаді	11338,29	325,3795	11012,911

*Джерело: статистична звітність за формою № 6-зем надана Чинадіївською селищною радою.

Лісові землі становлять понад 50% території громади, загальна площа якої відповідно до статистичної звітності за формою № 6-зем становить понад 16 тис. га. При цьому на території Чинадіївської селищної ради станом на 2016 рік наявні 23 га чагарників, проте опрацювання планово-картографічних матеріалів на територію Чинадіївської селищної ради (2001) вказує на те, що цих угідь у громаді більше, проте вони використовувалися як пасовища, тому віднесені до сільськогосподарських земель за статистичною звітністю.

На території Чинадіївської селищної територіальної громади також здійснено класифікацію супутникових знімків Sentinel-2 за серпень 2017 та 2022 рр. Зіставивши за вказані роки між собою супутникові знімки та

орієнтуючись на межі угідь відображені на плані інвентаризації земель лісового фонду сільгосп підприємств Чинадіївської селищної ради (2001), постало питання щодо наявності самосійних лісів у межах громади. Відсутність доступу до Публічної кадастрової карти ускладнює розв'язання поставленого завдання.

Результати класифікації супутникових знімків Sentinel-2 на території Чинадіївської громади за 2017 та 2022 роки наведені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Результати класифікації супутникових знімків Sentinel-2 на території Чинадіївської селищної територіальної громади*

Назва угіддя	Площа, га (2017)	Площа, га (2022)	Зміна, +/- 2022 до 2017
Водні об'єкти	116,2042	112,1813	-4,0229
Забудовані землі	348,6125	360,3151	+11,7026
Сільськогосподарські землі/природні лугові землі	4472,8769	5060,7046	+587,8277
Ліси/чагарники	11981,5736	11386,0662	-595,5074
Всього	16919,2672	16919,2672	-

*Джерело: сформовано автором за результатами класифікації знімків Sentinel-2.

Із проведеної нами класифікації супутникових знімків Sentinel-2 виявлено, що в межах досліджуваного об'єкта площа лісових земель у 2017 році була більшою на понад 600 га при зіставленні з даними статистичної звітності (форма 6-зем) за 2016 рік. Відповідно процеси самозалісення в межах території громади очевидні, що виявлено при аналізуванні супутникових знімків та співставленні цих знімків із планом інвентаризації земель лісового фонду сільгосп підприємств Чинадіївської селищної ради (2001) і, як результат, виявлено самозалісені сільськогосподарські землі (рис. 3.4, 3.5). За станом на 2022 рік відбулося зменшення площі лісових земель майже на 600 га й фактично площа лісових земель співпадає з відповідною площею за статистичною звітністю станом на 1 січня 2016 року. Зазначене пояснюється проведенням часткових рубок лісів у лісових масивах, проте в основному –

викорчовуванням дерев та кущів на самозалісених сільськогосподарських землях.

Рис. 3.4. Приклад самозалісення сільськогосподарських земель, які приведені їх власниками шляхом проведення культуртехнічних заходів (розкорчування) для ведення сільськогосподарського виробництва (класифіковано автором за знімками Sentinel-2)

Рисунки відображають можливості власникам самозалісених сільськогосподарських земель привести їх у стан придатний для ведення сільськогосподарського виробництва шляхом проведення культуртехнічних заходів (розкорчування). На приведених рисунках кольорами різних відтінків позначені: а) яскраво-зеленим – лісова рослинність станом на 2022 рік; б) салатовим та сіро-зеленим – лісова рослинність станом на 2017 рік, проте відсутня в 2022 році; в) помаранчевим – сільськогосподарські землі.

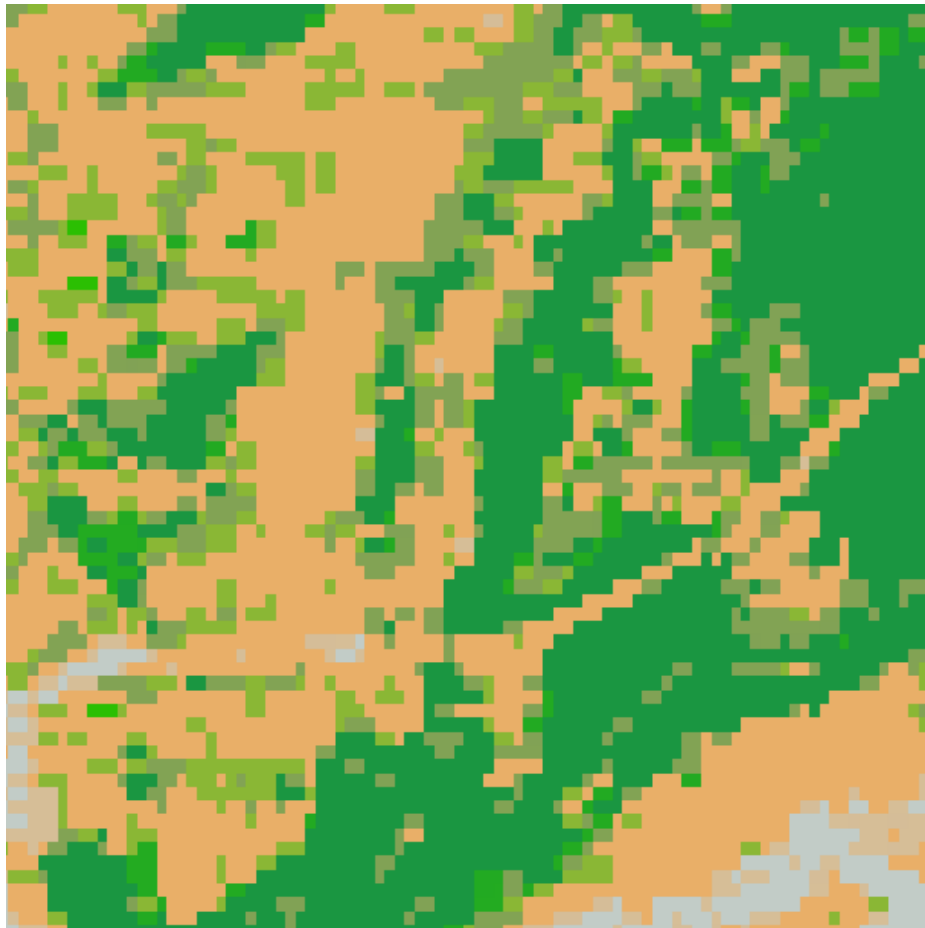

Рис. 3.5. Приклад самозалісення сільськогосподарських земель, які приведені їх власниками шляхом проведення культуртехнічних заходів (розкорчування) для ведення сільськогосподарського виробництва (класифіковано автором за знімками Sentinel-2)

Якщо збереження самосійних лісів загалом в Україні займає вагоме значення, передусім у Лісостеповій та Степовій агрокліматичних зонах, то водночас для Чинадіївської громади пріоритетність надається збереженню сільськогосподарських угідь й недопущення їх самозалісення. Пояснення цьому просте: показник лісистості у межах території громади станом на 2022 рік складає 67%, водночас лише близько 24% території громади зайняті сільськогосподарськими та природними луговими землями. В контексті продовольчої безпеки в громаді надається перевага розширенню та збереженню сільськогосподарських земель для забезпечення подальшого її розвитку. Відповідно повернувши самозалісені сільськогосподарські та природні кормові угіддя площею майже 500 га до активного

сільськогосподарського використання землекористувачі Чинадіївської громади вчинили раціонально.

3.2. Обґрунтування нормативів щодо лісистості територій громад

Задля збереження екосистем загалом і підвищення продуктивності агроландшафтів громади зокрема, маємо подбати про збалансування структури землекористування у межах території спільноти й виважено підійти до реалізації такого процесу.

У наукових колах відомі декілька розробок і пропозицій щодо оптимізації структури землекористування. Деяка частина науковців вважають, що третина земель має залучатись до сільськогосподарського обробітку й така ж частина має перебувати у природному чи напівприродному станах. Такий підхід до розподілу угідь сформувався й у практиці країн світу: частка сільськогосподарських угідь складає 37%, лісів – 29 та 25% – для сінокосів і пасовищ [159]. Для оптимізації структури угідь науковцями пропонується й таке співвідношення угідь: 1:1,6:3,6 (рілля/ природні кормові угіддя/ліси відповідно) [160].

У рамках нашого дослідження (підрозділ 3.1) встановлено, що повернення до сільськогосподарського обігу близько 500 га самозалісених земель на території Чинадіївської селищної територіальної громади було раціональним рішенням, адже показник лісистості в громаді високий (66%), перевищуючи нормативне значення показника визначеного Наказом міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 22.07.2021 № 494 «Про затвердження показників регіональних нормативів оптимальної лісистості території і мінімально необхідної захисної лісистості агроландшафтів України», який для Закарпатської області складає 55% [161]. Внаслідок цього значення коефіцієнта екологічної стабільності на території громади складає 0,78, що значно перевищує нормативний для досягнення екологічної стабільності території у Карпатській природній зоні показник, який складає 0,71 (див. підр. 2.3).

Відповідно подальшою метою стало визначення рівня показника лісистості території за якого територія вважається екологічно стабільною в розрізі природних зон України. Параметром, за яким визначатимемо екологічну стабільність території є коефіцієнт екологічної стабільності території, методика визначення якого подана в підрозділі 2.3. Зазначимо, що за методикою розробленою ще в 90-х роках минулого століття Волковим С.М., Хлистуном В.М. Улюкаєвим В.Х. та вдосконаленою у подальшому Третьяком А.М., Третьяк Н.А. та Кіровою М.О. шкала градацій значення коефіцієнта екологічної стабільності не диференціювалась за природними зонами (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Шкала градації значення коефіцієнта екологічної стабільності території*

Екологічна стабільність території	Коефіцієнт екологічної стабільності
Нестабільна	до 0,33
Нестійко стабільна	0,34–0,50
Середньостабільна	0,51–0,66
Стабільна	понад 0,67

*Джерело: [133].

Проте в рамках власного дослідження Дорош А.Й. заперечує прийнятність такого уніфікованого підходу, стверджуючи, що: «дана шкала є однаковою для всіх природних зон в Україні, але варто усвідомлювати, що показник, який є низьким для Карпат, може бути одним з найвищих в зоні Лісостепу, чи тим паче Степу» [84]. Тому ним запропоновані шкали диференційовані за природними зонами (табл. 3.4), на підставі яких власні дослідження спрямуємо на визначення та обґрунтування нормативів щодо лісистості територій громад, при досягненні яких подальше самозалісення сільськогосподарських земель на території громади є недоцільним.

Шкали градації значення коефіцієнта екологічної стабільності території в розрізі природних зон*

Природна зона	Середній коефіцієнт	Екологічна стабільність території			
		Нестабільна	Нестійко стабільна	Середньо-стабільна	Стабільна
Степ	0,30	до 0,23	0,24-0,36	0,37-0,50	0,51+
Лісостеп	0,38	до 0,31	0,32-0,44	0,45-0,58	0,59+
Полісся	0,55	до 0,33	0,34-0,50	0,51-0,66	0,67+
Карпати	0,68	до 0,40	0,41-0,54	0,55-0,70	0,71+

*Джерело: [84].

У рамках нашого дослідження використали умовну середньостатистичну територіальну громаду площею 10 000 га для кожної природної зони. Таку територіальну громаду змодельовали шляхом визначення частки кожного з угідь у межах областей, що належать до тієї чи іншої природної зони. За основу взято статистичні дані по розподілу земель за угіддями станом на 1 січня 2018 року за даними Державної служби статистики України (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Розподіл земель України за видами угідь станом на 1 січня 2018 року
(тис. га)***

Адміністративно-територіальна одиниця	Усього земель	у тому числі					
		сільсько-господарські угіддя	ліси та інші лісовкриті площі	забудовані землі	землі під водою	відкриті заболочені землі	інші землі
Україна	60354,9	41489,3	10674,9	3597,8	2425,0	1089,4	1078,5
Автономна Республіка Крим	2608,1	1793,8	300,3	167,9	211,6	31,1	103,4
Вінницька	2649,2	2014,2	380,3	155,1	43,5	33,9	22,2
Волинська	2014,4	1047,5	697,6	92,6	45,5	115,7	15,5
Дніпропетровська	3192,3	2511,5	193,5	255,7	155,6	27,5	48,5

Донецька	2651,7	2044,1	204,0	247,4	42,4	19,8	94,0
Житомирська	2982,7	1510,0	1123,3	127,6	48,6	101,2	72,0
Закарпатська	1275,3	451,3	723,6	63,3	18,2	0,9	18,0
Запорізька	2718,3	2238,6	133,7	143,7	173,1	6,6	22,6
Івано-Франківська	1392,7	629,9	635,9	77,5	23,8	2,6	23,0
Київська	2812,1	1651,5	648,7	185,4	175,1	53,4	98,0
Кіровоградська	2458,8	2031,6	190,1	130,1	76,9	13,0	17,1
Луганська	2668,3	1907,1	358,1	170,4	22,1	16,9	193,7
Львівська	2183,1	1260,8	694,7	144,4	42,8	32,5	7,9
Миколаївська	2458,5	2005,8	123,8	144,2	128,8	21,1	34,8
Одеська	3331,4	2591,6	223,0	196,4	210,6	80,7	29,1
Полтавська	2875,0	2164,3	287,2	176,4	148,4	85,9	12,8
Рівненська	2005,1	924,7	827,0	82,1	43,2	106,2	21,9
Сумська	2383,2	1697,5	461,4	124,2	30,9	63,9	5,3
Тернопільська	1382,4	1045,8	202,6	90,4	19,0	8,8	15,8
Харківська	3141,8	2411,3	426,2	182,6	60,8	33,5	27,4
Херсонська	2846,1	1969,3	153,0	130,5	431,8	44,1	117,4
Хмельницька	2062,9	1568,2	287,6	121,6	42,3	24,6	18,6
Черкаська	2091,6	1451,0	338,6	120,0	135,7	32,9	13,4
Чернівецька	809,6	469,7	249,9	59,6	18,8	1,2	10,4
Чернігівська	3190,3	2067,6	740,3	155,4	68,0	129,7	29,3
Київ	83,6	4,4	35,0	36,6	6,6	0,1	0,9
Севастополь	86,4	26,2	35,5	16,7	0,9	1,6	5,5

*Джерело: [162].

Надалі визначено суми площ угідь кожної природної зони за площами угідь в областях, що розташовані на території цих природних зон. Зазначимо, що межі природних зон здебільшого не співпадають з адміністративними межами областей, тому кілька областей одночасно належать до двох природних зон. Оскільки передбачалось встановити не абсолютні площі угідь в межах природних зон, а частки їх площ з метою формування складу угідь умовної середньостатистичної громади для кожної природної зони, то незважаючи на те, що це й вносить певну неточність у наші розрахунки, проте вона не є ключовою. Це пояснюється тим, що в подальшому працюватимемо з умовними значеннями, а не абсолютними, відповідно значного впливу ці неточності на

подальший хід дослідження не матимуть. Обчислення часток угідь у земельному фонді в розрізі природних зон та їх приведення до умовної середньостатистичної територіальної громади в кожній природній зоні здійснено в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Розподіл земель умовної середньостатистичної територіальної громади в розрізі природних зон України за видами угідь станом на 1 січня 2018 року (тис. га)*

Адміністративно-територіальна одиниця	Усього земель	у тому числі					
		сільсько-господарські угіддя	ліси та інші лісовкриті площі	забудовані землі	землі під водою	відкриті заболочені землі	інші землі
Карпати							
Фактична площа	3477,6	1550,9	1609,4	200,4	60,8	4,7	51,4
%	100,0	44,6	46,3	5,8	1,7	0,1	1,5
Приведена площа	10,0	4,46	4,63	0,58	0,17	0,01	0,15
Полісся							
Фактична площа	15187,7	8462,1	4731,6	787,5	423,2	538,7	244,6
%	100,0	55,7	31,2	5,2	2,8	3,5	1,6
Приведена площа	10,0	5,57	3,12	0,52	0,28	0,35	0,16
Лісостеп							
Фактична площа	26056,1	17728,2	5405,1	1476,4	626,7	495,7	324,0
%	100,0	68,0	20,7	5,7	2,4	1,9	1,2
Приведена площа	10,0	6,80	2,07	0,57	0,24	0,19	0,12
Степ							
Фактична площа	28342,2	21875,2	2292,6	1777,4	1450,5	349,1	597,4
%	100,0	77,2	8,1	6,3	5,1	1,2	2,1
Приведена площа	10,0	7,72	0,81	0,63	0,51	0,12	0,21

*Джерело: розраховано автором за [162].

У вищенаведеній таблиці під фактичною площею слід розуміти суму площ областей, території яких частково чи повністю належать до обраної природної зони, а також суму площ угідь на їх території. Зазначимо, що для Карпатської гірської області використані дані щодо площ території та угідь Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, так як значна частина цих областей розташована на території цієї зони. Для Полісся використані дані Волинської, Житомирської, Київської, Львівської, Рівненської та Чернігівської областей. Зазначимо, що певні частини території деяких областей знаходяться в лісостеповій зоні, відповідно мають меншу лісистість та більшу сільськогосподарську освоєність, відповідно отримане значення фактичного коефіцієнта екологічної стабільності може бути дещо нижчим, ніж воно є насправді. Проте, це не стало перешкодою для виконання завдання дослідження, адже для досягнення нормативних показників лісистості нам доведеться коригувати ці значення за описаною нижче методикою.

Для Лісостепу використані дані таких областей: Вінницької, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької та Чернігівської. У даному випадку частини територій областей, які розташовані в поліській та степовій природних зонах дещо врівноважують одна одну, адже якщо в поліській зоні лісистість території вища, а сільськогосподарська освоєність території нижча ніж у лісостеповій, то в степовій навпаки.

Щодо степової природної зони, то використані дані наступних областей: Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської та Херсонської. У випадку з даними областей, території яких належать до степової та лісостепової зони зазначимо, що саме в цих областях відмінності в розподілі угідь між природними зонами незначні, адже перехід між лісостеповою та степовою зонами є набагато менш вираженим та контрастним ніж наприклад перехід між Поліссям та Лісостепом у контексті розподілу земель за угіддями.

Зазначимо, що дані щодо розподілу земель на території Автономної Республіки Крим не брались до уваги, адже на території півострова наявні дві кардинально різні в контексті розподілу земель за угіддями природні зони, диференціювати дані за якими в рамках даного дослідження неможливо. Також відзначимо, що хоча в статистичному збірнику й наведені дані щодо розподілу угідь на територію Криму станом на 1 січня 2018 року, проте їх відповідність фактичному стану враховуючи окупацію півострова встановити неможливо. Зокрема за рахунок того, що з травня 2014 року постачання водних ресурсів, які використовуються для меліорації земель, Північно-Кримським каналом на територію півострова не відбувалось [163], що могло значно вплинути на структуру угідь на півострові. Не використовувалися й дані щодо міст Києва та Севастополя, адже це незначні за площею та дуже урбанізовані території.

Надалі визначались частки цих угідь у розподілі земель, після чого за ними приведено ці площі до значень, які мала б умовна середньостатистична громада в кожній із природних зон, якби існувала. Проте такої деталізації розподілу за угіддями нам не достатньо, адже методика визначення коефіцієнта екологічної стабільності передбачає використання площ диференційованих за сільськогосподарськими угіддями. Відповідно скористалися даними щодо розподілу сільськогосподарських угідь за областями України станом на 2019 рік (табл. 3.7).

Отримати дані за 2018 рік на жаль не вдалося. Відповідно довелося за визначеними частками сільськогосподарських угідь станом на 2019 рік приводити значення площ до значень, які мала б умовна середньостатистична громада в кожній з природних зон не відносно їх суми в 2019 році, а відносно даних щодо загальної площі сільськогосподарських угідь станом на 1 січня 2018 року (табл. 3.8). Зазначимо, що при приведенні площ відносно їх суми станом на 2019 рік результати були б ідентичними враховуючи обрану нами точність – 10 га.

**Площа сільськогосподарських угідь України у розрізі областей станом на
1 жовтня 2019 року (тис. га)***

Адміністративно-територіальна одиниця	Усього с/г угідь	у тому числі				
		рілля	перелоги	сіножаті	пасовища	багаторічні насадження
Україна	41330	32697	192	2295	5286	863
Автономна Республіка Крим	1820	1284	11	2	438	85
Вінницька	2012	1730	1	49	184	48
Волинська	1048	672	0	162	202	12
Дніпропетровська	2512	2127	0,03	17	314	53
Донецька	2044	1654	1	43	289	58
Житомирська	1504	1144	41	119	178	22
Закарпатська	451	200	0	94	129	27
Запорізька	2238	1901	0	83	216	38
Івано-Франківська	621	401	2	82	121	15
Київська	1609	1321	13	101	117	57
Кіровоградська	2032	1769	0	23	216	24
Луганська	1907	1275	45	94	462	30
Львівська	1240	771	0,2	195	251	23
Миколаївська	2000	1708	4	3	252	34
Одеська	2588	2077	27	51	351	82
Полтавська	2167	1817	2	142	183	23
Рівненська	922	658	3	126	124	11
Сумська	1695	1235	0,04	273	165	23
Тернопільська	1036	851	3	24	145	14
Харківська	2381	1937	8	109	286	42
Херсонська	1962	1780	0	10	150	23
Хмельницька	1561	1326	0,7	91	105	38
Черкаська	1450	1272	8	64	78	27
Чернівецька	470	331	0	41	68	30
Чернігівська	2060	1456	22	297	262	24

*Джерело: [164].

Площа сільськогосподарських угідь умовної середньостатистичної територіальної громади в розрізі природних зон України станом на 1 січня 2018 року (тис. га)*

Адміністративно-територіальна одиниця	Усього с/г угідь станом на 01.01.2018 року	Усього с/г угідь	у тому числі				
			рілля	перелоги	сіножаті	пасовища	багаторічні насадження
Карпати							
Фактична площа	1550,9	1542,0	932,0	2,0	217,0	318,0	72,0
%	-	100,0	60,4	0,1	14,1	20,6	4,7
Приведена площа	4,46	-	2,69	0,00	0,63	0,92	0,21
Полісся							
Фактична площа	8462,1	8383,0	6022,0	79,2	1000,0	1134,0	149,0
%	-	100,0	71,8	0,9	11,9	13,5	1,8
Приведена площа	5,57	-	4,00	0,05	0,66	0,75	0,10
Лісостеп							
Фактична площа	17728,2	17600,0	13871,0	88,9	1322,0	1977,0	345,0
%	-	100,0	78,8	0,5	7,5	11,2	2,0
Приведена площа	6,80	-	5,36	0,03	0,51	0,76	0,14
Степ							
Фактична площа	21875,2	21831,0	18045,0	87,0	575,0	2719,0	407,0
%	-	100,0	82,7	0,4	2,6	12,5	1,9
Приведена площа	7,72	-	6,38	0,03	0,20	0,97	0,15

*Джерело: розраховано автором за [164].

Подальші дії пов'язані з тим, що для кожної умовної середньостатистичної територіальної громади в розрізі природних зон визначали коефіцієнт екологічної стабільності території, який фактично є середнім значенням для цієї природної зони. Надалі визначаємо коефіцієнт екологічної стабільності в разі, якщо б лісистість умовної громади відповідала нормативу для природної зони.

Нормативи для природних зон обчислювалися (табл. 3.9) за нормативними значеннями показників визначені Наказом міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 22.07.2021 № 494 «Про затвердження показників регіональних нормативів оптимальної лісистості території і мінімально необхідної захисної лісистості агроландшафтів України» у розрізі областей України [161] (додаток Б).

Таблиця 3.9

Нормативи лісистості у розрізі природних зон України (%)*

Карпати		45,3	
Закарпатська	55	Івано- Франківська	48
Чернівецька	5		
Полісся		34,0	
Волинська	36	Житомирська	36
Київська	35	Львівська	30
Рівненська	41	Чернігівська	26
Лісостеп		20,2	
Вінницька	15	Житомирська	36
Київська	16	Кіровоградська	11
Львівська	30	Полтавська	15
Сумська	20	Тернопільська	20
Харківська	18	Хмельницька	17
Черкаська	16	Чернівецька	33
Чернігівська	16		
Степ		10,3	
Дніпропетровська	8	Донецька	12
Запорізька	5	Кіровоградська	11
Луганська	16	Миколаївська	7
Одеська	9	Полтавська	15
Харківська	12	Херсонська	8

*Джерело: розраховано автором за [161].

Надалі визначаємо розподіл земель досліджуваної умовної громади в разі, якщо б значення коефіцієнту екологічної стабільності становило 0,67, який вказує на екологічну стабільність території за методиками Волкова С.М.,

Хлистуна В.М. Улюкаєва В.Х., а також Третяка А.М., Третяк Н.А., Кірової М.О. Такі ж дії застосовано щодо розподілу земель досліджуваної умовної громади в разі, якщо значення коефіцієнту екологічної стабільності відповідало б нормативу для відповідної природної зони запропонованому Дорошем А.Й. (табл. 3.4).

Розглянемо дану ситуацію детальніше на прикладі умовної середньостатистичної територіальної громади Карпатської гірської області. Для початку визначаємо фактичне значення коефіцієнта екологічної стабільності території в такій громаді, розрахунок якого наведено в таблиці 3.10.

Як бачимо, коефіцієнт екологічної стабільності території такої громади в Карпатах становить 0,62, що відповідає середньо-стабільній території, а враховуючи те, що діапазон значень для середньо-стабільної території варіюється між 0,55 і 0,70, можемо стверджувати, що території більшості територіальних громад Карпатської гірської області є щонайменше середньо-стабільними в екологічному сенсі.

Щодо розподілу площ угідь у нашій умовній досліджуваній громаді в Карпатах, то він здійснений на основі розрахунків виконаних у таблицях 3.6 та 3.8. Зазначимо, що в таблиці 3.6 є стовпець з сумою значень площ інших угідь, тобто недеталізовані угіддя. Але їх частка в залежності від природної зони коливається в межах 1-2%, відповідно значного впливу на загальний розподіл угідь ці угіддя не мають. Частину з них віднесено до лісосмуг, які в Карпатах та Поліссі складають близько 0,5% від загальної площі громад і цей показник зростає до 1,0% у Степу. Кілька десятків гектарів інших земель, що не були віднесені до лісосмуг пропорційно розподілені між забудованими землями, сільськогосподарськими угіддями та лісами відносно їх частки в загальній площі. Не маючи підстав віднести їх до якогось одного чи кількох угідь та не маючи обґрунтування щодо пропорцій такого віднесення було прийняте рішення мінімізувати їх математичний вплив на модель наших обчислень.

**Коефіцієнт екологічної стабільності території умовної
середньостатистичної громади в Карпатській гірській області***

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	245,0000	2,45	0	0
Садібна житлова забудова	335,0000	3,35	0,1	33,5000
Рілля та перелоги	2480,0000	24,80	0,14	347,2000
Виноградники	30,0000	0,30	0,29	8,7000
Лісосмуги	50,0000	0,50	0,38	19,0000
Фруктові сади	150,0000	1,50	0,43	64,5000
Чагарники	460,0000	4,60	0,43	197,8000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	280,0000	2,80	0,5	140,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	640,0000	6,40	0,62	396,8000
Пасовища	930,0000	9,30	0,68	632,4000
Води і болота природного походження	180,0000	1,80	0,79	142,2000
Ліси природного походження та заказники	4210,0000	42,10	1	4210,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,62	6196,6000

*Джерело: розраховано автором за [84].

Відповідно до розрахунків часток угідь приведена площа лісових земель мала становити 4 630 га. Дана площа розподілялась між безпосередньо лісами та чагарниками, які в Чинадіївській селищній територіальній громаді складають близько 10% від загальної площі лісових земель. Відповідно було прийнято рішення в досліджуваній умовній середньостатистичній громаді прийняти співвідношення лісів до чагарників, як 9:1. Проте площа лісових земель досліджуваної умовної громади складає 4 670 га, адже ще 40 га було додано до

загальної площі лісових земель при пропорційному розподілі земель, що належать до інших (таблиця 3.6). Зазначимо, що загальна приведена площа таких земель у Карпатській гірській області складає 150 га, 50 га з яких було віднесено до лісосмуг.

Приведена площа забудованих земель складає 580 га. У нашому випадку ця площа розподіляється між житловою три- і більше поверховою забудовою та іншими забудованими землями, садибною житловою забудовою, а також парками й скверами. Так як ми орієнтуємось саме на сільські території, то площа парків та скверів у середньому не перевищуватиме 10 га, а садибна житлова забудова займатиме більшу територію ніж уся інша забудова. Загальна площа забудованих земель досліджуваної умовної громади складає 590 га, адже 10 га були додані в рамках пропорційного перерозподілу інших земель з таблиці 3.6.

Землі під водними об'єктами та болотами в Карпатах займають менше 2% території й відповідно в досліджуваній умовній громаді їх загальна площа становить 180 га, як це й обчислено в таблиці 3.6.

Щодо сільськогосподарських угідь, то їх загальна площа визначена в таблиці 3.6 й становить 4 460 га. При цьому площа сільськогосподарських угідь використана при визначенні коефіцієнта екологічної стабільності території досліджуваної умовної громади складає 4 510 га, адже 50 га були перерозподілені від інших земель. Розподіл цієї загальної площі між угіддями обчислений у таблиці 3.8. Загальна площа ріллі та перелогів відповідно до цього розподілу складає 2 690 га. За прикладом Чинадіївської громади визначено, що площа городів складає близько 75-80% від площі садибної житлової забудови, відповідно площа городів складає 280 га, а площа ріллі та перелогів складає 2 450 га враховуючи перерозподілені землі. Площі сіножатей і пасовищ становлять відповідно 640 та 930 га. Щодо багаторічних насаджень, то їх приведена площа складає 210 га, які розподілені на прикладі Чинадіївської селищної територіальної громади між виноградниками (40 га) та фруктовими садами (170 га).

Загальний розподіл угідь у досліджуваній умовній середньостатистичній територіальній громаді Карпатської гірської області наведено на рисунку 3.6.

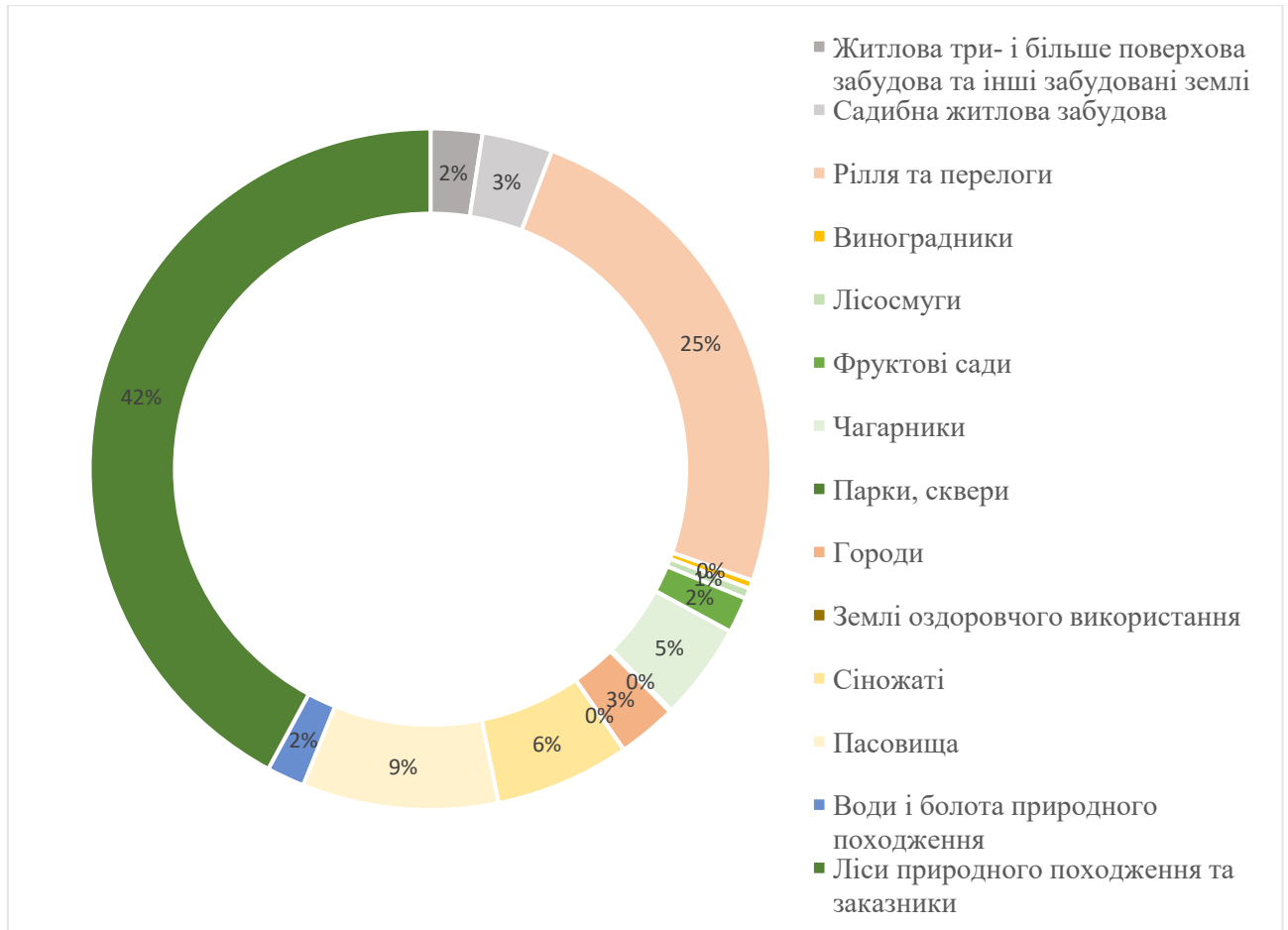

Рис. 3.6. Розподіл угідь у досліджуваній умовній середньостатистичній територіальній громаді Карпатської гірської області (сформовано автором за [162; 164])

Наступним кроком є визначення коефіцієнту екологічної стабільності в разі, якщо б лісистість такої умовної громади відповідала нормативу для природної зони. Нами розрахований середній норматив для Карпат, який становить 45,3% (табл. 3.9). Проте лісистість нашої умовної середньостатистичної громади становить 46,7%, тобто перевищує нормативне значення. Відповідно громада з дещо меншою площею лісових земель, ніж досліджувана також відповідає нормативу.

Щоб визначити розподіл угідь такої громади ми здійснюємо перерозподіл угідь між собою. Так, як у нас умовно знижується площа лісових земель (лісів і чагарників) загалом на 140 га, нам необхідно їх розподілити між іншими

угіддями. Ці землі навряд чи умовно були б відведені під водні об'єкти, бо це потребує значних інвестицій і не є доцільним. Враховуючи те, що в ході здійснення нашого дослідження увага приділяється саме сільським територіям, у такій умовній громаді спостерігалось б радше зростання площ сільськогосподарських земель за рахунок лісових земель, а не їх забудова, яка характерна саме урбанізованим територіям. Тому ці 140 га були пропорційно перерозподілені між такими сільськогосподарськими угіддями, як рілля та перелogi, сіножаті та пасовища. Відповідно в такій громаді, лісистість якої відповідає нормативному значенню, сільськогосподарська освоєність території була б трішки вищою, ніж у середньостатистичній й складала б 46,5%, а розораність території складала б 28,2%, на відміну від відповідно 45,1% та 27,3% у середньостатистичній. Коефіцієнт екологічної стабільності такої громади становить 0,61 (табл. 3.11), або на 0,01 менше ніж у середньостатистичній, проте її територія є також середньо-стабільною.

Надалі визначаємо розподіл земель досліджуваної умовної громади в разі, якщо б значення коефіцієнту екологічної стабільності становило 0,67, який вказує на екологічну стабільність території за методиками Волкова С.М., Хлистуна В.М. Улюкаєва В.Х. та Третьяка А.М., Третьак Н.А., Кірової М.О. Для цього нами здійснено перерозподіл площ угідь між собою з метою досягнення бажаного значення коефіцієнта. У цьому зв'язку існує потреба в збільшенні площі еколого-стабілізуючих угідь, а саме лісів, враховуючи те, що дане дослідження здійснюється в рамках дослідження, мета якого встановити рівень лісистості території громади, після досягнення якого подальше самозалісення сільськогосподарських земель є небажаним. Пояснюється це тим, що територія є екологічно стабільною й у зростанні значення коефіцієнта відсутній раціональний сенс. При цьому збільшення площі лісів, а також пропорційно й площі чагарників необхідно компенсувати пропорційним зменшенням площ ріллі та перелогів, сіножатей, а також пасовищ, адже саме орні та природні кормові угіддя найбільш придатні для самозалісення, а також у рамках нашого дослідження аналізується самозалісення саме сільськогосподарських земель.

**Коефіцієнт екологічної стабільності території умовної
середньостатистичної територіальної громади, лісистість території якої
відповідає нормативній у Карпатській гірській області***

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	245,0000	2,45	0	0
Садібна житлова забудова	335,0000	3,35	0,1	33,5000
Рілля та перелоги	2535,0000	25,35	0,14	354,9000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	50,0000	0,50	0,38	19,0000
Фруктові сади	170,0000	1,70	0,43	73,1000
Чагарники	445,0000	4,45	0,43	191,3500
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	280,0000	2,80	0,5	140,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	660,0000	6,60	0,62	409,2000
Пасовища	965,0000	9,65	0,68	656,2000
Води і болота природного походження	180,0000	1,80	0,79	142,2000
Ліси природного походження та заказники	4085,0000	40,85	1	4085,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,61	6120,5500

*Джерело: розраховано автором за [84].

Розподіл угідь при якому коефіцієнт екологічної стабільності території умовної громади Карпатської гірської області складає 0,67 наведено в таблиці 3.12. Відповідно стверджуємо, що лісистість території такої громади становитимете від 54,7%, або на 8,0 відсоткових пунктів перевищуватиме лісистість середньостатистичної. Відповідно площа сільськогосподарських

земель зменшиться на 800 га, а сільськогосподарська освоєність території громади становитиме 37,1%, розораність території складе 22,1%, що є доволі таки низьким показником, особливо в порівнянні з середнім показником по Україні – 53,9% [165].

Таблиця 3.12

Розподіл угідь при якому коефіцієнт екологічної стабільності території умовної громади Карпатської гірської області складає 0,67*

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	245,0000	2,45	0	0
Садібна житлова забудова	335,0000	3,35	0,1	33,5000
Рілля та перелоги	1930,0000	19,30	0,14	270,2000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	50,0000	0,50	0,38	19,0000
Фруктові сади	170,0000	1,70	0,43	73,1000
Чагарники	540,0000	5,40	0,43	232,2000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	280,0000	2,80	0,5	140,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	530,0000	5,30	0,62	328,6000
Пасовища	760,0000	7,60	0,68	516,8000
Води і болота природного походження	180,0000	1,80	0,79	142,2000
Ліси природного походження та заказники	4930,0000	49,30	1	4930,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,67	6701,7000

*Джерело: розраховано автором за [84].

Надалі визначаємо розподіл угідь досліджуваної умовної громади в разі, якщо б значення коефіцієнту екологічної стабільності відповідало нормативу

для відповідної природної зони запропонованому Дорошем А.Й., що у випадку Карпатської гірської області становить 0,71 (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Розподіл угідь при якому коефіцієнт екологічної стабільності території умовної середньостатистичної територіальної громади Карпатської гірської області складає 0,71*

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	245,0000	2,45	0	0
Садібна житлова забудова	335,0000	3,35	0,1	33,5000
Рілля та перелоги	1570,0000	15,70	0,14	219,8000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	50,0000	0,50	0,38	19,0000
Фруктові сади	170,0000	1,70	0,43	73,1000
Чагарники	585,0000	5,85	0,43	251,5500
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	280,0000	2,80	0,5	140,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	450,0000	4,50	0,62	279,0000
Пасовища	630,0000	6,30	0,68	428,4000
Води і болота природного походження	180,0000	1,80	0,79	142,2000
Ліси природного походження та заказники	5455,0000	54,55	1	5455,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,71	7057,6500

*Джерело: розраховано автором за [84].

Аналізуючи дані наведені в таблиці 3.13 стверджуємо, що лісистість території в такому випадку сягне доволі великого значення – 60,4%, що на 13,7 відсоткових пункти перевищуватиме лісистість умовної середньостатистичної територіальної громади. Лісистість окремих високогірних громад сягає таких

значень. Проте площа сільськогосподарських земель буде меншою на 1370 га ніж в умовній середньостатистичній громаді, сільськогосподарська освоєність території громади знизиться до 31,4%, а розораність території до 18,5%. Також розподіл угідь на території умовної середньостатистичної територіальної громади, коефіцієнт екологічної стабільності якої становить 0,71 наведено на рис. 3.7.

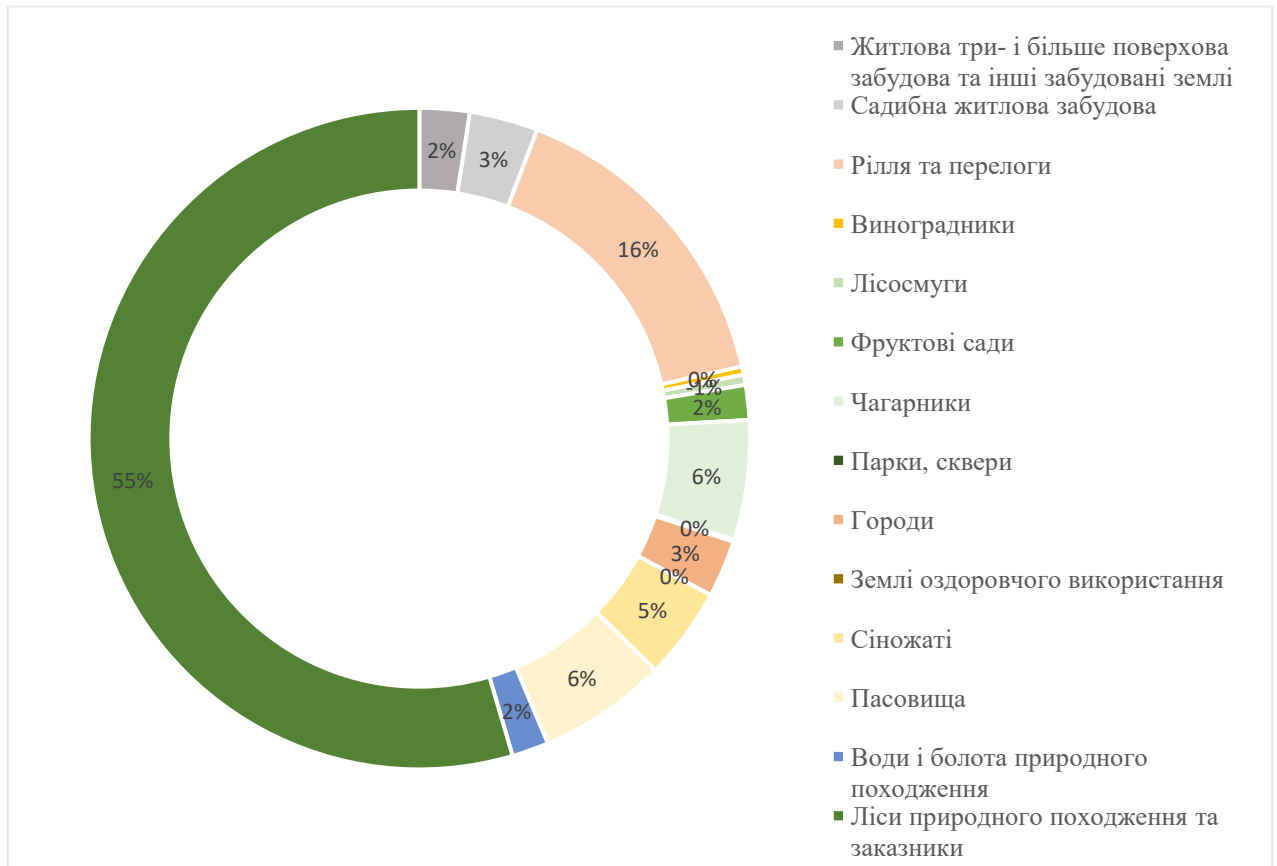

Рис. 3.7. Розподіл угідь у досліджуваній умовній середньостатистичній територіальній громаді Карпатської гірської області, територія якої є екологічно стабільною (*сформовано автором*)

Відповідно вважаємо, що при досягненні лісистості території територіальної громади значення 60,4% у Карпатської гірської області, подальше заліснення території є недоцільним, відповідно недоцільно допускати самозаліснення сільськогосподарських земель. За аналогією відповідні розрахунки також здійснені для Полісся, Лісостепу та Степу (Додатки В-Д) та

визначено відповідний норматив для громад на території цих природних зон (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

**Норматив параметра лісистості території громади, який вказує на
нераціональність подальшого (само)залісення території територіальної
громади***

Природна зона	Фактична середньостатистична лісистість території громади, %	Норматив параметра лісистості території громади, %		
		Обчислений за затвердженими наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України в розрізі областей показниками	Обчислений для значення 0,67 коефіцієнта екологічної стабільності	Обчислений для значення коефіцієнта екологічної стабільності в розрізі природних зон
Карпати	46,70	45,30	54,70	60,40
Полісся	31,50	34,00	54,50	54,50
Лісостеп	20,55	20,20	56,85	45,35
Степ	8,25	10,30	56,85	33,85

*Джерело: розраховано автором.

Виходячи з вищенаведеного зазначимо, що обчислений за затвердженими наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України в розрізі областей показниками норматив лісистості є дуже близьким до фактичного, в двох випадках є меншим, зокрема на 1,4 та 0,35 відсоткових пункти в Карпатах та Лісостепу відповідно, а ще в двох більшим, на 2,5 та 2,05 відсоткових пункти на Поліссі та в Степу відповідно. Отже використовувати його, як норматив, який вказує на нераціональність подальшого (само)залісення території територіальної громади недоцільно, адже він здебільшого відповідає фактичній лісистості природних зон, тобто не передбачає значного (само)залісення їх території, бо лісистість території значної кількості територіальних громад і так відповідає даному нормативу.

Таблиця 3.14 містить також і обчислені нами значення нормативів лісистості, які б забезпечили досягнення екологічної стабільності території громади за різними методиками. Перші дві згадані вище методики не

передбачають диференціації шкал значень коефіцієнта екологічної стабільності й відповідно до них територія є екологічно стабільною в разі, якщо коефіцієнт екологічної стабільності складає від 0,67. Відповідно нормативне значення лісистості в такому випадку в усіх природних зонах буде близьким одне до одного й коливатиметься в межах 54-57%.

У випадку з Карпатською гірською областю це значення параметра лісистості (54,70%) є доволі таки типовим, адже лісистість зокрема Чинадівської селищної територіальної громади значно перевищує даний норматив (табл. 2.4). Для Полісся таке значення не виглядатиме критично великим (у двічі більше за обчислене фактичне значення), з врахуванням недоліків таких обчислень вище згаданих у цьому підрозділі, внаслідок яких значення фактичної лісистості території цієї природної зони є дещо заниженим. Це значення нормативу перевищує фактичне значення лісистості менш ніж у двічі, а в випадку з Рівненською областю лише на 32,9% (додаток Б).

А ось у випадку з Лісостепом та Степом такі значення нормативів є нереальними до застосування, адже перевищують фактичну лісистість у 2,77 та 6,89 разів. При цьому зазначимо, що менш залісені Лісостеп та Степ матимуть вищий норматив лісистості (56,85%), ніж більш залісені Карпати та Полісся (54,7% та 54,4%) відповідно. Це пов'язано з розподілом угідь у цих природних зонах, адже окрім вищого показника сільськогосподарської освоєності території для Лісостепу та Степу характерний значно вищий рівень розораності сільськогосподарських угідь, а орні землі є значно менш екологічно стабільними (коефіцієнт екологічної стабільності – 0,14) ніж сіножаті (0,62) та пасовища (0,68). Відповідно норматив параметра лісистості території громади визначений за не диференційованими за природними зонами значеннями коефіцієнта екологічної стабільності не доцільно застосовувати.

Саме тому нами обчислено нормативи параметра лісистості за значенням коефіцієнта екологічної стабільності в розрізі природних зон. У цій відповідності в Карпатській гірській області маємо досягнути значення коефіцієнта екологічної стабільності 0,71, для чого необхідно встановити

норматив у розмірі 60,40%, який перевищує фактичне значення в розмірі 46,70% на 13,7 відсоткових пункти або на 29,3%, що є цілком досяжним (приміром, у Чинадіївській селищній територіальній громаді лісистість території перевищує даний норматив). Щодо Полісся, то в цій природній зоні необхідно досягнути значення коефіцієнта 0,67, відповідно описане вище значення нормативу 54,50% є раціональним.

У лісостеповій зоні необхідно досягнути значення коефіцієнту екологічної стабільності 0,59 з метою досягнення екологічної стабільності території, й такому значенню відповідає норматив у 45,35% лісистості території. Даний норматив все ще перевищує фактичне значення параметра лісистості, проте все ж не в 2,77, а в 2,21 рази. Щодо Степу, то в цій природній зоні рекомендовано досягнути значення коефіцієнту екологічної стабільності 0,51, чому відповідає значення параметру лісистості території 33,85% в даній зоні. Це на 23 відсоткових пункти менше, ніж лісистість території необхідна для досягнення значення коефіцієнту екологічної стабільності 0,67 й відповідно є більш доцільною для застосування в контексті Степу. Проте дане нормативне значення все ж переважає фактичне в 4,10 рази.

Зазначимо, що дані нормативи в жодному разі не слід сприймати, як за обов'язковий норматив лісистості території громади в кожній з природних зон. Вони вказують лише на рівень лісистості території при якому доцільно уникати подальшого самозалісення території громади, адже позитивний вплив на її екологічну стабільність внаслідок такого процесу буде не значним, а потенційні соціально-економічні збитки можуть значно переважати незначний екологічний ефект. Дані нормативні значення показника лісистості є вагомою складовою параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад.

3.3. Економічне обґрунтування доцільності обмеження процесу залісення території громади, в тому числі природного

У ході нашого дослідження обґрунтовано з екологічної точки зору нормативні значення показника лісистості території, досягнувши яких

територіальним громадам варто уникати подальшого заліснення. Нормативні значення запропоновані в розрізі природних зон України, що пов'язано з їх особливостями. Маємо за мету обґрунтувати потребу запровадження таких нормативних значень і в економічному аспекті. Дане обґрунтування дозволить також зробити висновки й щодо соціального аспекту використання нормативних значень параметрів лісистості території.

Варто відзначити, що запропоновані нормативні значення не вказують на рівень лісистості території, до якого громада має прагнути. У першу чергу ці нормативні значення покликані спонукати громади, рівень лісистості яких відповідає нормативному значенню, чи близький до нього, що їм варто уникати самозаліснення сільськогосподарських земель на власній території. Щодо інших громад, то їм доцільніше змінити цільове призначення самозаліснених земель та за дійсної потреби підвищення рівня екологічної стабільності території планувати заходи із заліснення власної території.

Самозаліснення є природним процесом, що сприяє покращенню екологічного стану та створенню сприятливішого мікроклімату в межах території громади. Водночас, поширення таких стихійних процесів вказує на відсутність просторового планування на території громади, що свідчить про неефективне використання земельних ресурсів у спільноті або ж про господарську занедбаність щонайменше частини її території. Заплановані заходи із заліснення території громади мають перевагу над природними в тому, що дають змогу залісити деградовані та малопродуктивні з точки зору товарного сільськогосподарського виробництва землі, чи створити лісові насадження в місцях, які сприятимуть зниженню ризиків поширення ерозійних процесів на сільськогосподарських землях та покращуватимуть мікроклімат. Сільськогосподарські землі розташовані вздовж існуючих лісів є найбільш уразливими до процесів самозаліснення, проте найбільш захищеними від ерозійних процесів.

Розглядаючи економічний аспект процесу заліснення, в тому числі й самозаліснення зазначимо, що внаслідок заліснення (в тому числі й природного)

сільськогосподарських земель, відбувається їх вилучення з обробітку (відповідно з виробничого процесу) внаслідок чого виникають втрати та збитки.

Статтею 207 Земельного кодексу України визначено, що внаслідок вилучення сільськогосподарських угідь з використання виникають втрати сільськогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню. Проте в статті 208 Кодексу йдеться про те, що в разі зміни цільового призначення земель сільськогосподарського призначення, в результаті чого їх відносять до земель лісогосподарського призначення відбувається звільнення від відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва [94]. В такому випадку до спеціального фонду бюджету громади не надійде передбачених статтею 69¹ Бюджетного кодексу України 75% коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва [110].

Отже, можемо вести мову про відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, яке не відбудеться, тобто ці кошти будуть недоотримані місцевими бюджетами, а також наявні збитки землевласників та землекористувачів, які також призводять до недоотримання коштів місцевими бюджетами. Відзначимо, що коли йдеться про сільськогосподарські землі, які вже фактично зазнали самозалісення, то збитки землевласників та землекористувачів вже настали й вони фактично не ведуть економічну діяльність із якої не сплачуються податки. В такому випадку можлива лише сплата земельного податку, якщо земельні ділянки зареєстровані. Але якщо йдеться про подальше залісення, в тому числі самозалісення, то збитки ще не є зафіксованими, а лише потенційно наступлять.

Хоча сплата відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва фактично не здійснюватиметься, проте визначення цих втрат за затвердженою методикою дозволить оцінити економічні наслідки залісення сільськогосподарських земель, у тому числі самозалісення. Також необхідно оцінити як збитки землевласників та землекористувачів, так і супутнє недоотримання доходів місцевими бюджетами.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» від 17 листопада 1997 р. № 1279 визначено формулу, за якою здійснюється визначення розміру втрат сільськогосподарського виробництва (P_B):

$$P_B = P_d \times H_B \times \frac{B_d}{B_o} \times K_{\text{інт}}, \quad (3.1)$$

де P_d – площа ділянки сільськогосподарських угідь, га;

H_B – норматив втрат сільськогосподарського виробництва, тис. грн;

B_d – бал бонітету вилученої ділянки сільськогосподарських угідь;

B_o – бал бонітету сільськогосподарських угідь по АРК, області та містах Києву та Севастополю;

$K_{\text{інт}}$ – коефіцієнт інтенсивності використання сільськогосподарських угідь [166].

Щодо застосування даної формули в наших розрахунках зазначимо, що вони не здійснювалися для окремої земельної ділянки, натомість розраховано розмір втрат для середньостатистичної ділянки площею один гектар у розрізі природно-сільськогосподарських районів на території Закарпатської області, а також для запропонованої нами умовної середньостатистичної територіальної громади Карпатської гірської області, якщо б її лісистість зроста від середньостатистичного показника для громад Карпатської гірської області, до нормативного значення параметра лісистості розрахованого нами. Ці втрати також визначені в розрізі природно-сільськогосподарських районів Закарпатської області. Щодо нормативу втрат сільськогосподарського виробництва, то його значення визначені в розрізі областей України за вищезгаданою постановою.

Щодо коефіцієнту інтенсивності використання сільськогосподарських угідь, то відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» від 17 листопада 1997 р. № 1279 обчислення значення даного коефіцієнта здійснюється шляхом ділення

показника диференціального доходу оцінки ріллі в межах землеоцінного району, до якого належить земельна ділянка на цей же показник по АРК, області чи містах Києву та Севастополю [166]. В умовах воєнного стану та обмеженості доступу до даних не вдалося знайти дані щодо показника диференціального рентного доходу, проте О.І. Гуторов та І.О. Шарко наводять формулу, за якою обчислюється даний показник:

$$Д_{р\text{дн}} = (У \times Ц - З \times К) \div Ц, \quad (3.2)$$

де $Д_{р\text{дн}}$ – диференціальний рентний дохід у натуральному вираженні, ц;

$У$ – урожайність зернових культур за винятком кукурудзи, ц/га;

$Ц$ – ціна 1 ц зерна, грн;

$З$ – норматив затрат на 1 га, грн;

$К$ – коефіцієнт норми рентабельності [167].

Проте отримати дані для розрахунку диференціального рентного доходу нам також, не вдалося. Разом з тим, здійснюючи усереднені розрахунки для умовної середньостатистичної територіальної громади в розрізі природно-сільськогосподарських районів Закарпатської області та для Закарпатської області загалом поступили наступним чином – значення коефіцієнта інтенсивності використання сільськогосподарських угідь взято за одиницю.

Щодо балу бонітету, то постільки розрахунки здійснювались не для окремої земельної ділянки, а для умовної середньостатистичної територіальної громади Карпатської гірської області в розрізі природно-сільськогосподарських районів Закарпатської області, то нами використовувались бали бонітетів для природно-сільськогосподарських районів, значення яких наведено в постанові КМУ «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок» від 3 листопада 2021 р. № 1147. Проте значення балу бонітету для Закарпатської області загалом у цій постанові не наведено [103].

Виходячи з вищенаведеного постало завдання обчислити середньозважений бал бонітету для території Закарпатської області в розрізі сільськогосподарських угідь. Для таких розрахунків потрібні дані що стосуються площі природно-сільськогосподарських районів та балів бонітетів

ґрунтів у розрізі сільськогосподарських угідь для кожного природно-сільськогосподарського району. Якщо бали бонітетів ґрунтів наведені в вищезгаданій постанові КМУ, то дані щодо площ природно-сільськогосподарських районів відсутні.

Тому прийнято рішення обчислити їх за площами адміністративних районів, які частково або повністю належать до того чи іншого природно-сільськогосподарського району. Перелік не лише адміністративних районів, а й окремих сільських, селищних та міських рад, що входять до кожного природно-сільськогосподарського району наведено в праці А. Мартина, О. Осипчука та О. Чумаченка «Природно-сільськогосподарське районування України» [168].

Враховуючи те, що вищенаведена наукова праця напрацьовувалася протягом 2014 року й опублікована в 2015 році, то наведені результати ґрунтуються на адміністративно-територіальному поділі України, що існував до старту в 2014 році реформи децентралізації влади в Україні [169] та прийняття Верховною Радою України Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року №157-VIII. З цього часу й стартував процес об'єднання сільських, селищних та міських рад й утворювались об'єднані територіальні громади [170].

Із врахуванням таких обставин для подальших досліджень скористались даними щодо площ адміністративних районів Закарпатської області, які були чинними до прийняття Верховною Радою України Постанови «Про утворення та ліквідацію районів» у 2020 році [171]. Площі адміністративних районів наведені в парламентському виданні «Україна: адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.)» [172]. Якщо Воловецький, Свалявський, Рахівський, Перечинський, Великобerezнянський та Міжгірський райони територіально знаходяться на території Воловецько-Рахівського природно-сільськогосподарського району, то інші (сім районів) частково належать до території двох або й трьох природно-сільськогосподарських районів. Для цих районів за кількістю сільських, селищних та міських рад, що належать до того чи іншого природно-сільськогосподарського району,

пропорційно розраховували частки площ, які належать до різних природно-сільськогосподарських районів (табл. 3.15). Враховуючи те, що дані площі нам необхідні для обчислення середньозваженого балу бонітету для Закарпатської області, незначна похибка в точності обчислення не матиме значного математичного впливу на результати розрахунків.

Таблиця 3.15

**Обчислення площ природно-сільськогосподарських районів у
Закарпатській області***

Природно-сільськогосподарський район	Адміністративний район	Площа адміністративного району, тис. га	Частка площі, %	Площа в межах природно-сільськогосподарського району	Площа, тис. га
Берегівський	Мукачевський	99,7	37,5	37,4	180,1
	Ужгородський	86,6	51,6	44,7	
	Виноградівський	69,5	53,3	37,0	
	Берегівський	65,4	93,3	61,0	
Середнянсько-Королівський	Мукачевський	99,7	60,0	59,8	153,7
	Ужгородський	86,6	48,4	41,9	
	Іршавський	94,4	16,0	15,1	
	Виноградівський	69,5	46,7	32,5	
	Берегівський	65,4	6,7	4,4	
Іршавсько-Тячівський	Хустський	99,8	51,9	51,8	173,8
	Тячівський	181,8	29,7	54,0	
	Іршавський	94,4	72,0	68,0	
Воловецько-Рахівський	Воловецький	54,4	100,0	54,4	761,2
	Мукачевський	99,7	2,5	2,5	
	Хустський	99,8	48,1	48,0	
	Тячівський	181,8	70,3	127,8	
	Свалявський	67,6	100,0	67,6	
	Рахівський	189,2	100,0	189,2	
	Перечинський	63,1	100,0	63,1	
	Іршавський	94,4	12,0	11,3	
	Великобerezнянський	81,0	100,0	81,0	
	Міжгірський	116,3	100,0	116,3	
Всього	-	-	-	1268,8	1268,8

*Джерело: розраховано автором за [168; 172].

Із наведених розрахунків видно, що Воловецько-Рахівський природно-сільськогосподарський район займає значну більшу площу ніж інші й охоплює понад половину території Закарпатської області. Обчисливши площі природно-сільськогосподарських районів Закарпатської області визначаємо середньозважені бали бонітетів ґрунтів на території області, що дозволить нам визначити розмір втрат сільськогосподарського виробництва. Середньозважені бали бонітетів ґрунтів обчислені в таблиці 3.16.

Таблиця 3.16

Обчислення середньозваженого балу бонітету Закарпатської області за балами бонітетів природно-сільськогосподарських районів*

Природно-сільськогосподарський район	Площа району, га	Бал бонітету за угіддями			
		Рілля, перелоги	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища
Берегівський	180,1	51	35	52	46
Середнянсько-Королівський	153,7	30	20	28	26
Іршавсько-Тячівський	173,8	34	27	31	25
Воловецько-Рахівський	761,2	23	27	22	20
Закарпатська область	-	29	27	28	25

*Джерело: розраховано автором за [103].

Визначивши середньозважені бали бонітетів ґрунтів на території Закарпатської області, обчислено розмір втрат сільськогосподарського виробництва при вилученні сільськогосподарських земель для інших потреб. Втрати визначені як для одного гектару сільськогосподарських земель у розрізі угідь, так і для умовної середньостатистичної територіальної громади, лісистість якої зросла до нормативного значення для Карпатської гірської області (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Визначення розмірів відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва в розрізі природно-сільськогосподарських районів у Закарпатській області*

Угіддя		Рілля, перелоги	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища	Усього
Норматив втрат, тис. грн		135,58	342,48	81,76	62,91	-
Бал бонітету Закарпатської області		29	27	28	25	-
Бал бонітету природно-сільськогосподарського району	Берегівський	51	35	52	46	-
	Середнянсько-Королівський	30	20	28	26	-
	Іршавсько-Тячівський	34	27	31	25	-
	Воловецько-Рахівський	23	27	22	20	-
Оцінка втрат від вилучення 1 га угідь, тис. грн	Берегівський	238,43	443,96	151,84	115,75	-
	Середнянсько-Королівський	140,26	253,69	81,76	65,43	-
	Іршавсько-Тячівський	158,96	342,48	90,52	62,91	-
	Воловецько-Рахівський	107,53	342,48	64,24	50,33	-
Площа угідь, які вилучаються, га		880,0	0,0	190,0	300,0	1370,0
Оцінка втрат від вилучення угідь, тис. грн	Берегівський	209818,40	0,00	28849,60	34725,00	273393,00
	Середнянсько-Королівський	123428,80	0,00	15534,40	19629,00	158592,20
	Іршавсько-Тячівський	139884,80	0,00	17198,80	18873,00	175956,60
	Воловецько-Рахівський	94626,40	0,00	12205,60	15099,00	121931,00
У середньому для Закарпатської області		119310,40	0,00	15534,40	18873,00	153717,80

*Джерело: розраховано автором за [103].

Аналізуючи результати обчислень стверджуємо, що втрати від вилучення сільськогосподарських земель суттєві. Якщо йдеться про один гектар умовної середньостатистичної земельної ділянки сільськогосподарського призначення в розрізі природно-сільськогосподарських районів потрібно відзначити, що втрати для ріллі коливаються від 107,53 тис. грн у Воловецько-Рахівському природно-сільськогосподарському районі до 238,43 тис. грн у Берегівському. Для багаторічних насаджень ці значення коливаються від 253,69 тис. грн у Середнянсько-Королівському природно-сільськогосподарському районі до 443,96 тис. грн у Берегівському. Щодо сіножатей та пасовищ, то для них значення коливаються відповідно від 64,24 і 50,33 тис. грн у Воловецько-Рахівському природно-сільськогосподарському районі до 151,84 та 115,75 тис. грн відповідно у Берегівському. Таким чином, вилучення кожного гектару сільськогосподарських земель тягне за собою втрати й, відповідно, щоб ці втрати були виправдані екологічний ефект від заліснення (в тому числі природного) цих територій має бути значним.

Якщо ж йдеться про досліджувану нами умовну середньостатистичну територіальну громаду Карпатської гірської області в розрізі природно-сільськогосподарських районів Закарпатської області, то на її території для досягнення нормативного значення параметру лісистості території необхідно вилучити 880 га ріллі та перелогів, 190 га сіножатей та 300 га пасовищ. Якщо для прикладу вести мову про Середнянсько-Королівський природно-сільськогосподарський район у якому розташована Чинадіївська селищна територіальна громада, то для умовної середньостатистичної громади площею 10 000 га у разі вилучення 1 370 га сільськогосподарських земель втрати сільськогосподарського виробництва становитимуть 123 428,8 тис. грн за вилучення ріллі та перелогів, 15 534,4 тис. грн – сіножатей і 19 629,0 тис. грн – пасовищ, що в сумі становитиме 158,592,2 тис. грн. Втрати в такому разі є надзвичайно високими.

Відповідно стверджуємо, що досліджуваній умовній середньостатистичній територіальній громаді Середнянсько-Королівського природно

сільськогосподарського району не варто виводити значні площі земель із сільськогосподарського використання. Лише окремим громадам Карпатської гірської області, лісистість та коефіцієнт екологічної стабільності території яких нижчі за дані показники на території умовної середньостатистичної громади варто планувати та здійснювати заходи щодо заліснення території громади. При цьому їм варто уникати подальшого самозаліснення сільськогосподарських земель, адже воно є стихійним і виникає не завжди на тих територіях, які дійсно доцільно було б залісити як з екологічної, так і з економічної точок зору.

В рамках нашого дослідження здійснені розрахунки що стосуються можливих недоотриманих доходів землевласниками, землекористувачами та найманими працівниками фермерських господарств умовної середньостатистичної територіальної громади у Закарпатській області в разі вилучення з сільськогосподарського використання та заліснення 880 га сільськогосподарських земель. Це також призведе й до зниження надходжень до місцевого бюджету. Так, як дані в першоджерелах щодо витрат та доходів землекористувачів та вартості оренди земельних ділянок наведені в доларах США на гектар, то спершу обчислили обсяг недоотриманих надходжень із розрахунку на гектар сільськогосподарських земель (табл. 3.18).

Розрахунки недоотриманого доходу здійснені як для фермерських господарств, які практикують конвекційне землеробство, так і для таких, які практикують органічне землеробство станом на 2020 та 2022 роки. За даними, що наводить директор з виробництва продукції органічного рослинництва ПСП ім.Т.Г.Шевченка, Андрій Вдовиченко, собівартість конвекційного виробництва зросла з \$550-650 на 1 га у 2020 році до \$850-1050 на 1 га у 2022 році. При цьому собівартість органічного залишилась незмінною на рівні \$300-350. Щодо доходів від обох видів землеробства, то пан Вдовиченко наголошує, що внаслідок логістичних проблем з експортом продукції, які в тому числі чинили тиск на ціни на внутрішньому ринку, дохід від ведення конвекційного землеробства знизився з \$1600-1900 на 1 га в 2020 році до \$1100-1500 на 1 га в

2022 році. Щодо органічного виробництва, то експортні ланцюги органічної продукції в країни Європейського Союзу, які є ключовими покупцями даного виду продукції, не зазнали значних змін і доходи від реалізації органічної продукції відповідно не зазнали значних змін, перебуваючи на рівні \$1300-1600 на 1 га [173]. При виконанні розрахунків нами використано середні значення собівартості виробництва та доходів.

Таблиця 3.18

**Визначення розмірів недоотриманих доходів власниками землі,
землекористувачами та найманими працівниками, зайнятими в
сільському господарстві для умовної середньостатистичної
територіальної громади в Закарпатській області, грн/га***

Землеробство			Конвекційне		Органічне	
Рік			2020	2022	2020	2022
Витрати			16176,00	33240,50	8762,00	11371,75
Надходження	землекористувача	дохід	47180,00	45487,00	39092,00	50735,50
		місцевий податок	2359,00	2274,35	1954,60	2536,78
		прибуток	28645,00	9972,15	28375,40	36826,98
	землевласника	дохід	4044,00	5248,50	4044,00	5248,50
		податок	788,58	1023,46	788,58	1023,46
		місцевий податок	437,00	567,00	437,00	567,00
		прибуток	3255,42	4225,04	3255,42	4225,04
	найманого працівника, зайнятого у сільському господарстві	дохід	1897,64	1559,09	1897,64	1559,09
		податок	370,04	304,02	370,04	304,02
		місцевий податок	205,00	168,00	205,00	168,00
		прибуток	1527,60	1255,07	1527,60	1255,07

*Джерело: розраховано автором

Так, як дані щодо витрат та доходів сільськогосподарських землекористувачів наведені в доларах США, їх перераховано в гривні. Середній обмінний курс долара США в 2020 році складав 26,96 грн за \$1 [174]. Щодо 2022 року, то середній обмінний курс долара США, обчислений нами за даними щоденного готівкового курсу, складає 34,99 грн за \$1 [175].

Відповідно, розраховано витрати сільськогосподарських землекористувачів, що здійснювали конвекційне та органічне землеробство в

2020 та 2022 роках. Витрати землекористувачів, що здійснювали конвекційне землеробство складали в 2020 році 16 176,00 грн/га, а в 2022 фактично подвоїлись, як за рахунок зростання цін на засоби виробництва, так і за рахунок девальвації гривні. Щодо органічного землеробства, то витрати на його ведення зросли з 8 762,00 грн/га в 2020 році до 11 371,75 грн/га в 2022 році, що пояснюється курсовою різницею за цей період. Доходи землекористувачів, що займаються конвекційним землеробством дещо знизились (з 47 180,00 грн/га до 45 487,00 грн/га), адже падіння доходів на 25% у доларах США компенсується девальвацією гривні. Щодо виробників органічної продукції, то за рахунок зростання обмінного валютного курсу їх доходи зросли з 39 092,00 грн/га до 50 735,50 грн/га.

Сільськогосподарські землекористувачі, як платники єдиного податку VI групи, не сплачують ПДВ, натомість сплачують до місцевого бюджету 5 % від річного доходу [176]. Відповідно розмір місцевого податку в 2020 році складав 2 359,00 грн/га та 2 274,35 грн/га в 2022 році для землекористувачів, що займаються конвекційним землеробством. Щодо органічного землеробства, то розмір місцевого податку зріс з 1 954,60 грн/га в 2020 році до 2 536,78 грн/га в 2022 році. Відповідно розраховуємо розмір прибутків сільськогосподарських землекористувачів, як різницю між доходами та витратами на виробництво й місцевим податком. Прибуток землекористувачів, що здійснюють конвекційне землеробство протягом 2020-2022 років знизився до 9 972,15 грн/га (майже в три рази). У випадку з реалізацією органічної продукції, прибуток землекористувачів зріс до 36 826 грн/га в 2022 році за рахунок девальвації гривні.

Власники землі отримують дохід за рахунок надання земельних ділянок в оренду, в разі, якщо вони самі не обробляють свої земельні ділянки. Середня річна орендна плата за використання земельної ділянки сільськогосподарського призначення в Україні за твердженням керівника відділу аналізу та адміністрування ПрАТ МХП Павла Мороза складає \$150 на гектар [177], що в 2020 році складало 4 044,00 грн/га, а в 2022 – 5 248,50 грн/га. Згідно зі статтею

163 Податкового кодексу України даний дохід є об'єктом оподаткування податком на доходи фізичних осіб, який відповідно до статті 167 цього кодексу становить 18% від отриманого доходу. Пунктом 16¹ підрозділу 10 розділу XX Перехідні положення ПКУ визначено, що даний дохід також є об'єктом оподаткування військовим збором, ставка якого становить 1,5% від об'єкта оподаткування [102]. Відповідно податковому стягненню з доходів землевласників в 2020 році підлягали 788,58 грн/га, а в 2022 – 1023,46 грн/га.

Згідно зі статтею 64 Бюджетного кодексу України 60 % податку на доходи фізичних осіб надходять до місцевого бюджету територіальної громади [110]. Відповідно недоотримані надходження до місцевих бюджетів у 2020 році складали б 437,00 грн/га, а в 2022 – 567,00 грн/га. Річний прибуток землекористувачів у 2020 році складав 3 255,42 грн/га, а в 2022 зріс майже на чверть за рахунок девальвації гривні до 4 225,04 грн/га.

До сільськогосподарського виробництва залучаються наймані працівники, які отримують заробітну платню, яка є їхнім доходом. За даними керівника Центру стратегічних досліджень АПК Сумського національного аграрного університету Олександра Маслака в 2014 році середня площа ріллі в обробітку фермерського господарства становила 141,4 га й у середньому на одне господарство припадало 1,8 найманих працівників [178]. За відсутності актуальніших даних приймемо для розрахунку наявні, адже значних змін вони навряд чи зазнали. Щодо заробітної плати, то станом на серпень 2022 року вона становила 17 500,00 грн/міс. Натомість до повномасштабного вторгнення російської федерації робітники зі сфери сільського господарства отримували в середньому 21 300,00 грн/міс [179].

Враховуючи сезонність роботи в сільському господарстві, взято до уваги те, що наймані працівники працюють протягом семи місяців на рік і відповідно отримують платню лише в цей період. Так як в досліджуваній умовній середньостатистичній територіальній громаді в Закарпатській області вилучається 880 га ріллі, а як зазначено раніше на 141,1 га ріллі припадає 1,8 найманих працівників, то в разі вилучення 880 га ріллі 11,2 найманих

працівників у сфері сільського господарства ризикують втратити робоче місце. А їх сукупний річний дохід складав у 2020 році понад 1,6 млн. грн, а в 2022 – близько 1,4 млн. грн. Оподаткування їх доходів здійснюється аналогічно до оподаткування доходів власників землі. Відповідно в 2020 році податки сплачені найманими працівниками складали понад 325 тис. грн, з яких 180 тис. грн складали місцеві податки. Їх сукупний заробіток після сплати податків склав понад 1,3 млн. грн на рік. У 2022 році ці значення були відповідно наступними – 267 тис. грн, 148 тис. грн та близько 1,1 млн. грн (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

**Визначення розмірів недоотриманих доходів власниками землі,
землекористувачами та найманими працівниками, зайнятими в
сільському господарстві для умовної середньостатистичної
територіальної громади в Закарпатській області, тис. грн***

Землеробство			Конвекційне		Органічне	
Рік			2020	2022	2020	2022
Площа ріллі, що вилучається, га			880			
Витрати			14234,88	29251,64	7710,56	10007,14
Надходження	землекористувача	дохід	41518,40	40028,56	34400,96	44647,24
		місцевий податок	2075,92	2001,43	1720,05	2232,36
		прибуток	25207,60	8775,49	24970,35	32407,74
	землевласника	дохід	3558,72	4618,68	3558,72	4618,68
		податок	693,95	900,64	693,95	900,64
		місцевий податок	384,00	499,00	384,00	499,00
		прибуток	2864,77	3718,04	2864,77	3718,04
	найманого працівника, зайнятого у сільському господарстві	дохід	1669,92	1372,00	1669,92	1372,00
		податок	325,63	267,54	325,63	267,54
		місцевий податок	180,00	148,00	180,00	148,00
		прибуток	1344,29	1104,46	1344,29	1104,46
Всього		дохід	46747,04	46019,24	39629,60	50637,92
		прибуток	29416,66	13597,99	29179,41	37230,24

*Джерело: розраховано автором

Враховуючи те, що в умовній середньостатистичній територіальній громаді в Закарпатській області вилучається 880 га ріллі, перераховано відносні

значення недоотриманих доходів в абсолютні значення за рік. Відповідно дохід землекористувачів в залежності від року та типу ведення землеробства коливався в межах 34,4-44,6 млн. грн, при цьому зазначимо, що якщо дохід господарств, що здійснюють конвекційне землеробство знизився протягом 2020-2022 років, то дохід виробників органічної продукції зріс на понад 10%. Відповідно органічне землеробство зазнало меншого впливу внаслідок ведення бойових дій та морської блокади в Чорному та Азовському морях. При цьому прибутковість конвекційного землеробства знизилась майже до близько 8,8 млн. грн (майже у три рази), натомість у випадку органічного землеробства зросла до 32,4 млн. грн (майже на чверть).

Щодо виробників, які практикують конвекційне землеробство, то запровадження короткострокових сівозмін дозволить скоротити терміни планування та забезпечити високий рівень спеціалізації з вирощування ринково орієнтованих культур уникаючи значного застосування добрив, що підвищить прибутковість господарювання [180].

Сукупний річний дохід землевласників у 2020 році складав понад 3,5 млн. грн, а дохід після сплати податків понад 2,8 млн. грн, натомість у 2022 році ці значення зросли та відповідно становили понад 4,6 та понад 3,7 млн. грн.

Відповідно, ми можемо обчислити загальний недоотриманий дохід та прибуток власниками землі, землекористувачами та найманими працівниками, зайнятими в сільському господарстві, які при вилученні 880 га ріллі з сільськогосподарського виробництва становили б у 2020 році відповідно 39,6-46,7 млн. грн та 29,2-29,4 млн. грн у залежності від типу ведення землеробства, а в 2022 – 46,0-50,6 млн. грн та 13,6-37,2 млн. грн.

При порівнянні обчислених недоотриманих доходів з обчисленими розмірами відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, приходимо до висновку, що вони в 2,5-3 рази нижчі ніж середні втрати від вилучення ріллі в Закарпатській області, які складають 119,3 млн. грн. Проте, на відміну від даного компенсаційного платежу, який є разовим, недоотримані доходи є щорічними й у довготривалій перспективі значно перевищать

нормативні значення втрати від вилучення ріллі в Закарпатській області. Додатково зазначимо, що втрати сільськогосподарського виробництва в випадку вилучення сільськогосподарських земель для лісгосподарського використання не сплачуються.

Проте окрім недоотриманих доходів власниками землі, землекористувачами та найманими працівниками, зайнятими в сільському господарстві, місцевий бюджет умовної середньостатистичної територіальної громади в Закарпатській області також недоотримає частину надходжень (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Визначення розмірів недоотриманих доходів місцевого бюджету умовної середньостатистичної територіальної громади в Закарпатській області, тис. грн*

Землеробство	Рік	Надходження до місцевого бюджету					
		прямі				непрямі	всього
		місцеві податки			всього		
		сплачені землекористувачами	сплачені землевласниками	сплачені найманими працівниками			
Конвекційне	2020	2075,92	384,00	180,00	2639,92	1066,94	3706,86
	2022	2001,43	499,00	148,00	2648,43	748,68	3397,11
Органічне	2020	1720,05	384,00	180,00	2284,05	994,58	3278,63
	2022	2232,36	499,00	148,00	2879,36	1265,20	4144,56

*Джерело: розраховано автором

Серед недоотриманих надходжень місцевого бюджету виділяємо прямі та непрямі надходження до бюджету територіальної громади. До прямих належать місцеві податки сплачені найманого працівника, зайнятого у сільському господарстві з власних доходів і складала б у 2020 році 2,3-2,6 млн. грн залежно від типу землекористування. У 2022 році вони складала б 2,6-2,9 млн. грн.

Ведучи мову про непрямі надходження, зазначимо, що розрахунки є приблизними, адже непрямі надходження до місцевого бюджету однозначно виникають, але розрахувати їх доволі складно. Непрямі надходження виникають як результат витрачання отриманих доходів на території громади, внаслідок чого вже інші суб'єкти підприємницької діяльності сплачуватимуть місцеві податки. Вважаємо, що частина витрат землекористувачів пов'язаних із веденням господарської діяльності здійснюється на території громади й відповідно припускаємо, що 1% від цих витрат буде непрямыми надходженнями до місцевого бюджету. Також після сплати податків власники землі, землекористувачі та наймані працівники, зайняті в сільському господарстві витрачають значну частку своїх доходів на території громади проживання (3-4% від їх оподаткованих доходів також враховуємо, як непрямі надходження). Отже, непрямі надходження в 2020-2022 роках коливалися б у межах 0,7-1,3 млн. грн. Відповідно, загальні недоотримані доходи бюджету умовної середньостатистичної територіальної громади в Закарпатській області в разі вилучення 880 га з сільськогосподарського обробітку коливалися б у межах 3,3-3,7 млн. грн у 2020 році та 3,4-4,1 млн. грн у 2022 відповідно. Втрата робочих місць може призвести до виїзду жителів з громади в пошуках роботи, що призведе до подальшого скорочення надходжень у місцевий бюджет.

Висновки до 3 розділу.

1. Упродовж тривалого періоду державна екологічна політика в Україні пов'язана із самосійними лісами була інертною і лише з ухвалою розпорядженням КМ України Державної стратегії управління лісами України до 2035 року № 1777-р. від 29 грудня 2021 року та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» № 2321-IX від 20.06.2022 року більшість проблемних питань законодавчого, економічного та політичного спрямування пов'язаних із використанням самосійних лісів на землях сільськогосподарського призначення приватної власності у територіальних громадах підлягають розв'язанню. Це ліси зі

стійкою екосистемою, догляд за якими потребує незначних коштів, на противагу штучно створені насадження потребують суттєвих витрат на вирощування сіянців, їх висадку, й догляду упродовж перших 7-10 років зростання. Збереження самосійних лісів сприятиме зростанню показника лісистості території України, забезпечить її екологічну стійкість, що особливо актуально зі збільшенням площ техногенно забруднених сільськогосподарських земель внаслідок ведення бойових дій.

2. На прикладі Вінницької міської територіальної громади (далі – ВМТГ) та Чинадіївської селищної територіальної громади в Закарпатській області ідентифіковано самозалісені сільськогосподарські землі. Площа лісів встановлена шляхом класифікації супутникових знімків Sentinel-2 (станом на серпень 2017 та 2022 років). На території ВМТГ упродовж 2017-2022 рр. площа лісів зменшилась на 40 га за рахунок вирубок у лісових масивах, проте частина сільськогосподарських земель зазнали самозалісення. Їх доречно узаконити як лісові угіддя позаяк показник лісистості на території ВМТГ складає лише 13,2%. На території Чинадіївської громади виявлено, що площа лісових земель у 2017 році була більшою на понад 600 га при зіставленні з даними статистичної звітності за 2016 рік (процеси самозалісення в громаді очевидні). Станом на 2022 рік їх площа зменшилась майже на 600 га, що пояснюється частковими рубками лісів, але здебільшого – викорчовуванням дерев та кущів на самозалісених сільськогосподарських землях. Показник лісистості у громаді станом на 2022 рік складав 67%, відповідно доцільно повернути ці землі до сільськогосподарського обігу. Доведено, що не завжди збереження самосійних лісів на сільськогосподарських землях є доцільним та економічно обґрунтованим.

3. Базуючись на диференційованих за природними зонами значеннях коефіцієнта екологічної стабільності території, що відповідають екологічно стабільній території в кожній природній зоні обчислено нормативну лісистість території, при досягненні якої на території громади варто уникати самозалісення сільськогосподарських земель. Для Карпатської гірської області,

в якій необхідно досягнути значення коефіцієнту екологічної стабільності 0,71, такий норматив лісистості складатиме 60,40%. Для інших природних зон значення коефіцієнтів екологічної стабільності та нормативу лісистості відповідно складатимуть: Полісся – 0,67 та 54,50% відповідно, Лісостепу – 0,59 та 45,35% та Степу – 0,51 та 33,85%. Дані нормативи в жодному разі не слід сприймати, як обов’язкову вимогу до значення параметру лісистості території громади в кожній з природних зон. Вони вказують лише на рівень лісистості території при якому доцільно уникати подальшого самозалісення території громади.

4. Залісення, в тому числі й природне самозалісення, території територіальної громади окрім позитивного екологічного ефекту несе в собі й економічні втрати та збитки. Важливу роль у регулюванні процесу залісення території відводимо нормативному значенню параметра лісистості території територіальної громади. Доцільним є пошук балансу між екологічною стабільністю території та економічною діяльністю, що провадиться на цій території. Процес самозалісення за своєю сутністю є стихійним й виникає не завжди на тих землях, залісення яких є найбільш раціональним з екологічної та економічної точок зору. Наявність процесів самозалісення вказує на відсутність просторового планування на території громади та господарську занедбаність щонайменше частини її території, що загалом свідчить про неефективне використання земельних ресурсів громади.

5. Внаслідок вилучення 880 га орних земель умовної середньостатистичної територіальної громади з сільськогосподарського використання втрати сільськогосподарського виробництва в середньому по Закарпатській області складуть 119,3 млн. грн. Ці втрати є значними, проте не підлягають сплаті, адже сільськогосподарські землі вилучаються для лісгосподарських потреб. Проте виникає ризик недоотримання доходу власниками землі, землекористувачами та найманими працівниками, зайнятими в сільському господарстві, який становив би 39,6-50,6 млн. грн у залежності від року та виду ведення землеробства. Недоотримані доходи

місцевих бюджетів оцінюються в 3,3-4,1 млн. грн. Територіальним громадам варто уникати самозаліснення сільськогосподарських земель, натомість планувати заходи із заліснення деградованих та малопродуктивних орних земель, а громадам, лісистість яких відповідає нормативному значенню варто взагалі уникати заліснення сільськогосподарських земель.

ВИСНОВКИ

1. Інклюзивний (інтегрований) розвиток територій – це європейський підхід до планування розвитку територій і розглядається як процес, що координує такі ключові аспекти, як: просторові, галузеві та часові. У цій відповідності управління просторовим розвитком територіальних громад в Україні має відбуватись **у рамках розвитку інклюзивної економіки**, яка забезпечує синергію спільного процвітання регіонів (громад), держави у своєму майбутньому та прогнозованістю результатів власних економічних рішень, поступовим зростанням економічного та соціального капіталу для забезпечення підтримки добробуту поколінь. Адже системне зростання рівня життя має стати справжнім наміром розвитку будь-якої країни, бо в цьому й закладена сутність показника інклюзивності економічного розвитку. Важливим євроінтеграційним орієнтиром в теорії інклюзії є те, що не особистість має призвичаюватися до наявних у соціумі проблем, а суспільство має забезпечити рівноцінні умови кожному члену суспільства для задоволення власних потреб.

2. Доведено, що забезпечення взаємозв'язку між розвитком територіальної спільноти в цілому та діючими суб'єктами у межах її території досягається завдяки добре організованим, належно функціонуючим інститутам, як: інститут землеустрою, інститут Державного земельного кадастру, інститут оцінки земель, інститут моніторингу земель, інститут державного контролю за використанням та охороною земель та інститут місцевого самоврядування. А добре налагоджений зв'язок між ними сприяє створенню єдиного інституційного середовища, як базової цінності збереження громади та її системного розвитку, що дозволить ефективно реалізувати ресурсний потенціал на локальному рівні.

3. Обґрунтовано потребу в запровадженні **землевпорядних регламентів** як обов'язкових вимог, що встановлюються документацією із землеустрою у межах відповідної зони функціонального призначення території, категорії земель і визначають дозволені види використання, граничні розміри, а також обмеження у використанні земель (земельних ділянок) та заходи з їх охорони.

Це стане базисом для подолання наявних диспропорцій між системами державного й муніципального управління на виконання вимог сталого (збалансованого) розвитку територіальних громад.

4. Територіально-просторове планування розвитку територіальних громад є процесом, що має глобальний контекст, але реалізується локально й має бути прогнозованим. У цій відповідності запропонована **організаційно-інституційна модель забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади** в інтеграції з містобудівним плануванням, яка поєднує ті види прогнозно-планувальної документації в які закладена екологічна складова, стратегічна екологічна оцінка і класифікатор землекористувань, які мають безпосереднє відношення до Комплексного плану просторового розвитку територій територіальних громад. Запропонована модель відкидає потребу в розробленні таких видів дороговартісної містобудівної документації, як Генеральні плани сільських населених пунктів і Схеми планування територій ОТГ і, як наслідок, існує потреба в скасуванні цих інституцій.

5. Комплексна оцінка планування розвитку територіальної громади у екологічному, економічному та соціальному вимірах та його імплементації потребує відповідного **параметрального забезпечення**, яке дозволить здійснювати аналіз, встановлення та імплементацію ключових кількісних та якісних параметрів функціонування еколого-економічної системи цих спільнот на основі показників, індикаторів та нормативів, що забезпечують оптимальні співвідношення та гармонійний розвиток усіх еколого-економічних складових процесу просторового розвитку територіальної громади.

6. Раціональне використання та охорона ресурсів громади є одним із визначальних аспектів її розвитку й визначає майбутнє громади в довгостроковій перспективі. Запропонована нами Програма раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади необхідна спільноті як інструмент фінансування заходів з ідентифікації,

інвентаризації, оцінки та використання власних ресурсів. Цей інструмент, з одного боку, є джерелом достовірної інформації стосовно ресурсного потенціалу громади, що дозволяє розробити ефективну стратегію довгострокового її розвитку, а з іншого – дозволяє імплементувати положення цієї стратегії. Ефективне використання природних ресурсів дозволяє не лише активізувати місцеву економіку, але й наповнює бюджет громади, адже за таке використання стягується рента, зокрема земельних податок, який може складати до 5% від нормативної грошової оцінки та інші місцеві податки за користування природними ресурсами.

7. Громада, як спільнота й орган місцевого самоврядування, функціонує на територіальному базисі, й відповідно реалізація функцій території шляхом здійснення властивих їм повноважень та планування власного розвитку з врахуванням просторового аспекту є пріоритетом. Відповідно доцільним є використання параметрів функцій території, як складової параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад. Запропоновано соціально-економічні (встановлення меж громади; концентрація сільськогосподарських земель у землекористувачів; залученість жителів у процес виробництва сільськогосподарської продукції; інвестиції в розвиток технічної інфраструктури; інвестиції в розвиток соціальної інфраструктури; внутрішні та зовнішні логістичні ланцюги громади; демографічна ситуація громади; обсяги бюджету громади та його залежність від субвенцій/дотацій) та екологічні (співвідношення земель за групами угідь; розораність сільськогосподарських угідь; екологічна стабільність території; антропогенне навантаження на територію; рівень еродованості земель та її динаміка; рівень забруднення земель; рівень забруднення повітря; наявність сміттєзвалищ; інтенсивність експлуатації природних ресурсів; наявність у громаді розроблених цільових програм) параметри функцій території.

8. За обраними методиками визначено запропоновані соціально-економічні параметри функцій території, на прикладі Чинадіївської селищної територіальної громади. Як результат, монополії у сільськогосподарському

виробництві громади не виявлено, позаяк найбільший землекористувач обробляє менше 400 га сільськогосподарських земель громади. Проте в громади наявні ризики щодо забезпечення її сталого розвитку у перспективі, бо дотаційність її бюджету в 2021 році становила 61,46%, через що критично необхідно збільшувати власні надходження протягом 5 років у розмірі 9,6% рік до року з метою заміщення 60% субвенцій та дотацій власними надходженнями.

9. На підставі комплексного оцінювання здійсненого для Чинадіївської селищної територіальної громади за запропонованими екологічними параметрами функцій території, встановлено, що в контексті розподілу угідь на території громади, усі параметри, окрім рівня заповідності території, перебувають у межах нормативних значень. Це пов'язано з високим рівнем показника лісистості завдяки чому територія громади є екологічно стабільною (коефіцієнт екологічної стабільності складає 0,78), а антропогенне навантаження є низьким. Якість повітря в громаді помірна за рахунок дещо підвищеної концентрації дрібних часточок діаметром 2,5 мм на 1м³, а забруднення повітря відсутнє. Використання природних ресурсів в громаді не є інтенсивним, проте відсутність місцевої екологічної програми та програми раціонального використання та охорони земельних, природних та інших ресурсів громади є стримуючими факторами розвитку громади не лише в економічному, але й соціально-економічному аспектах.

10. У контексті самозалісених сільськогосподарських земель йдеться про ліси зі стійкою екосистемою, які впродовж тривалого часу зростали на землях сільськогосподарського призначення приватної власності у територіальних громадах. Їх збереження особливо актуально зі збільшенням площ техногенно забруднених сільськогосподарських земель внаслідок ведення бойових дій. Проте не завжди збереження самосійних лісів на сільськогосподарських землях є доцільним та економічно обґрунтованим. На прикладі Вінницької міської територіальної громади та Чинадіївської селищної територіальної громади у Закарпатській області шляхом класифікації супутникових знімків Sentinel-2 ідентифіковано самозалісені сільськогосподарські землі. Для першої із громад

самозалісені землі доречно узаконити як лісові угіддя (показник лісистості 13,2%), на противагу для іншої (показник лісистості 67%) – доцільніше повернути самозалісені сільськогосподарські та природні кормові угіддя площею майже 500 га до активного сільськогосподарського використання.

11. Констатовано факт потреби у визначенні нормативів параметру лісистості, при досягненні яких на території громади варто уникати самозалісення сільськогосподарських земель. Обчислення цього параметру, який є вагомою складовою параметрального забезпечення еколого-економічного розвитку територіальних громад, здійснено для кожної природної зони зокрема. Визначено, що для Карпатської гірської області досягнути значення коефіцієнту екологічної стабільності 0,71 дозволить норматив лісистості території в розмірі 60,40%. Для інших природних зон ці значення відповідно складатимуть: Полісся – 0,67 та 54,50% відповідно, Лісостепу – 0,59 та 45,35% та Степу – 0,51 та 33,85%. Зазначимо, що дані нормативи слугують саме орієнтиром, а не вимогою до значення параметру лісистості території громади.

12. Залісення, в тому числі й природне самозалісення, території територіальної громади окрім позитивного екологічного ефекту несе в собі й економічні втрати та збитки. Регулювання процесу залісення території належить нормативному значенню параметра лісистості території. Втрати від вилучення 880 гектар сільськогосподарських земель умовної середньостатистичної територіальної громади в розрізі природньо-сільськогосподарських районів Закарпатської області становлять: для ріллі коливаються від 94,6 млн. грн до 209,8 млн. грн, для сіножатей і пасових відповідно від 12,2 і 15,1 млн. грн до 28,9 та 34,7 млн. грн відповідно. Ці втрати хоч і є значними, проте не підлягають сплаті, адже землі вилучаються для лісгосподарських потреб. Проте власники землі, землекористувачі та наймані працівники, зайняті в сільському господарстві недоотримують дохід, який становив би 39,6-50,6 млн. грн у залежності від року та виду ведення землеробства. Недоотримані доходи місцевих бюджетів оцінюються в 3,3-4,1

млн. грн. Отже, територіальним громадам доцільніше планувати заходи із заліснення деградованих та малопродуктивних земель й уникати самозаліснення сільськогосподарських земель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хаусман Р. Економіка потребує інклюзивного зростання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.project-syndicate.org/>.
2. Human Development Report 2016. Human development for everyone. New York: UNDP, 2016. P. 198–201.
3. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Інклюзивний сільський розвиток: науковий дискурс. Економіка і прогнозування. 2019, №1. С. 70-85.
4. Дідух С.М. Агропродовольчі холдинги в системі інклюзивного розвитку України: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)»: захищена 11.05.21 / Дідух Сергій Мирославович ; наук. консультант О. І. Павлов ; Одес. нац. акад. харч. технологій. — Одеса : ОНАХТ, 2021. — 40 с.
5. О.С. Шишкевич, Т.Ю. Соломко. Інклюзивна економіка як баланс між державою, суспільством і бізнесом / 2020: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення».
6. Решетило В.П. Концепція інклюзивного сталого розвитку та її реалізація в умовах децентралізації. *Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення: міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення»*. 1-28 лютого 2020 р. тези доп. Харків, 2020. С. 7-10. URL: https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2020konf/1-28__.pdf
7. Марія Ясеновська. Що таке інклюзія і навіщо вона потрібна кожному. 2019. URL: <https://zmina.info/columns/shho-take-inklyuziya/>
8. Porter D., Craig D. The Third Way and the Third World: Poverty Reduction and Social Inclusion in the Rise of “Inclusive” Liberalism. Review of International Political Economy. 2004. Vol. 11. No. 2. P. 387–423
9. Наумов М.С. Джерело екстрактивних інститутів в українському суспільстві. *Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів*

сьогодення: міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення». 1-28 лютого 2020 р. тези доп. Харків, 2020. С. 40-41. URL: https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2020konf/1-28_.pdf

10. Inclusive Growth Commission. “Inclusive growth for people and places: challenges and opportunities”. RSA, London [Online]. 2017. URL: https://www.thersa.org/globalassets/pdfs/reports/rsa_inclusivegrowth-commission-final-report-march-2017.pdf

11. The official site of Federal Deposit Insurance Corporation. “What is Economic Inclusion?”. 2017. URL: <https://economicinclusion.gov/whatis>

12. The official site of United Nations Ukraine. “Sustainable Development Goals 2016-2030”. 2017. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

13. Benner C. and Pastor M. Inclusive Economies Indicators Full Report. *Rockefellerfoundation* [Online]. URL: <https://www.rockefellerfoundation.org/report/inclusive-economies-indicators-executivesummary/>

14. The Five Characteristics of an Inclusive Economy: Getting Beyond the Equity-Growth Dichotomy. *The Rockefeller Foundation*. URL: <https://www.rockefellerfoundation.org/blog/five-characteristics-inclusive-economy-getting-beyondequity-growth-dichotomy/>

15. The official site of World Economic Forum. Inclusive Growth and Development Report. 2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf

16. Bos K., Gupta J. Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. — №23:6. — 2016. — P. 482— 492.

17. А.В. Кожина. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та*

досвід. № 22. 2018. с. 102-109. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/19.pdf

18. Бородіна О.М. Інклюзивний сільський розвиток в Україні. Інститут економіки та прогнозування НАН України. URL: bit.ly/3VzIfYr.

19. Бервено О.В. Інклюзивність як системна характеристика в актуальній структурі якості життя. *Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення: міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення»*. 1-28 лютого 2020 р. тези доп. Харків, 2020. С. 14-16. URL: https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2020konf/1-28_.pdf

20. Emily Garr Pacetti. The Five Characteristics of an Inclusive Economy: Getting Beyond the Equity-Growth. Dichotomy *The Rockefeller foundation*. 2016. URL: <https://www.rockefellerfoundation.org/blog/fivecharacteristicsinclusiveeconomy-getting-beyond-equity-growth-dichotomy/>.

21. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Київ: Наш Формат, 2016. 440 с.

22. Acemoglu D., Robinson J. Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty. New York: Crown Publishers, 2012. 571 p.

23. Williamson O. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*. 2000. Vol. XXXVIII. № 3. P. 595-613.

24. Дідух С.М. Інклюзивний розвиток агропродовольчих вертикально-інтегрованих компаній України: монографія. Одеса: Астропринт, 2020. 332 с.

25. Конституція України від 28 червня 1996 р., із змін. та допов. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

26. Leipzig Charter is Sustainable European Cities. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/themes/urban/leipzig_charter (Last accessed: 22.01.2020).

27. Guiding principles for the sustainable spatial development of the European continent. URL: <https://rm.coe.int/168070018e>

28. Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. 2019. 115 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/2019.pdf>
29. Територіальні громади. *Децентралізація*. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada>
30. OECD Regional Outlook 2011. Building Resilient Regions for Stronger Economies. – OECD Publishing, 2011. – p. 82.
31. Дорош О.С., Дорош Б.Й., **Застулка І.-О.Ю.** Вплив інституційних факторів на інклюзивний розвиток громад. Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи: зб. матеріалів доп. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 11-12 листопада 2021 року: тези доповіді. м. Київ, 2021. с. 63-66.
32. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Інклюзивний сільський розвиток: науковий дискурс. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 1. С. 70-85. DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2019.01.070>
33. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: Проект Закону України. *LIGA 360*. 2018. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A>
34. Гуторов А.О. Теоретико-методологічні засади інклюзивного розвитку національної економіки. *Бізнес інформ*. 2018. № 11. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-11_0-pages-48_54.pdf
35. Клименко Н.А. Проблема інклюзивності розвитку та екологічної стійкості в цифровій економіці. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.11.72
36. Дорош О.С., Фоменко В.А, Мельник Д. М. Ключова роль землеустрою у плануванні розвитку системи землекористувань у межах територіальних громад. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2018. № 2. С. 22–32. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2018.02.022>

37. Бородіна О.М., Попова О.П. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні: наукова доповідь ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». 2015. 70 с.

38. Бородіна О.М. Інклюзивний сільський розвиток в Україні. Інститут економіки та прогнозування НАН України. URL: bit.ly/3VzIfYr.

39. Дорош О. С. Територіальне планування землекористування в умовах нових земельних відносин: теорія, методологія і практика: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора екон. наук: 08.00.06. ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАНУ, Київ, 2013.

40. Гаража О.П. Інституціональні засади управління земельними ресурсами на різних рівнях територіально-галузевого розподілу: теорія та практика: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора екон. наук: 08.00.03. Житомирський національний агроекологічний університет Міністерства освіти і науки України, Житомир, 2020. 602 с.

41. Про охорону земель: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.

42. Про державні цільові програми: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>

43. Про землеустрій: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.

44. Дорош Й.М., Дорош О.С. Державні стандарти, норми і правила як механізм формування інституціонального середовища територіального планування землекористування. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2015. № 2-3. С. 3-12.

45. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова КМУ №179 від 03 березня 2021р.. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.

46. Douglass C. North. Understanding the Process of Economic Change / Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.-187 p.

47. Норд Д. Институты и экономический рост: историческое введение: тезисы. Москва, 1993. с. 69–92.
48. Дорош О.С. Методологічні засади формування інституціонального середовища територіального планування землекористування в Україні // *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*, 2013. - № 1-2. - С. 13 - 18.
49. Третяк А.М., Дорош О.С., Третяк Н.А. Новая парадигма землеустрою в земельній політиці України. *Землевпорядний вісник*, 2011. № 1. с. 10-16.
50. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституційне забезпечення землекористування: теорія і практика: монографія. К.: Книжкове вид-во НАУ, 2006. 260 с.
51. Мединська Н.В. Публічність містобудівної документації як передумова ефективного громадського контролю за розвитком урбаністичних систем / *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2016. № 1-2. с. 41-46.
52. Третяк А.М., Третяк В.М., Ковалишин О.Ф. Економічна оцінка земель: наукові та законодавчо-нормативні проблеми розвитку Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. № 1. 2022. 79-88. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2022.01.08>
53. Маклін Дж. Громадянське суспільство: свобода у новому тисячолітті. Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / за ред.А. Карася. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 1999.
54. Building Competitive Regions: Strategies and Governance.- OECD Publishing, 2005.- с.68).. Regions Matter: Economic Recovery, Innovation and Sustainable Growth, OECD Publishing, 2009.
55. Regions Matter: Economic Recovery, Innovation and Sustainable Growth, OECD Publishing, 2009.
56. Дорош О.С., Дорош Й.М., Застулка І.-О. Роль управлінських процесів, що ґрунтуються на інституціональному підході у формуванні екологобезпечного та високоефективного сільськогосподарського

землекористування. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2022. № 1. с. 18 – 29. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2022.01.02>

57. Сакаль О.В., Колісник Г.М., Харитоненко Р.А. Інституційне середовище сучасних земельних відносин. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2022. № 1. с. 68-78. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2022.01.07>

58. Дорош О.С., Буряк Р.І., Купріянич І.П. Землевпорядний регламент як інструмент планування розвитку землекористування в Україні / *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2017. № 2. с. 20-27. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2017.02.020>

59. Закон України «Про Державний земельний кадастр» № 3613-VI від 07.07.2011 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>.

60. Дорош Й.М., Ібатуллін Ш.І., Тарнапольський А.В., Дорош О.С. Наукове обґрунтування удосконалення системи державного земельного кадастру в Україні: теоретичні та методологічні засади. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2020. № 1. с. 38-49. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2020.01.05>

61. Про оцінку земель: Закон України *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003 . URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.

62. Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>

63. Про затвердження Положення про моніторинг земель: постанова кабінету міністрів від 20 серпня 1993 р. № 661. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-93-%D0%BF#Text>

64. Дорош Й.М., Тарнапольський А.В., Ібатуллін Ш.І. Концептуальні підходи функціонування автоматизованої системи моніторингу земель. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель* . 2020. № 2-3. с. 111-118. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2020.02.11>

65. Дорош О. С., Мельник Д. М., Дорош А.Й. Концепт розподілу функцій управління землекористуванням в контексті розвитку територіальних громад. *Збалансоване природокористування*. 2017. № 3. С. 97–103.

66. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України 2020 *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. N9 552-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19#Text>

67. Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 р. № 60-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60-2018-%D1%80>

68. «Землю – громадам». Які корупційні схеми зруйнує передавання земель у комунальну власність. *Економічна правда*. 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/zemlia-mozhlyvostei/2021/03/15/671926/>

69. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19>

70. Про затвердження Порядку проведення інвентаризації земель та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова КМУ від 05.06.2019 р. № 476. 2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2019-%D0%BF#Text>

71. Дорош О.С., Салюта В.А., Застулка І.-О.Ю. Законодавче врегулювання проблем управління землекористуванням у межах територій територіальних громад. Сучасні технології землеустрою, кадастру та управління земельними ресурсами: зб. матеріалів доп. учасн. V Всеукр. наук.-практ. конф., V Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 14-15 березня 2019 року: тези доповіді. К. 2019. с. 118 – 122.

72. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020, № 46, ст.394 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text>

73. Аврамчук Б.О., Кравченко О.М., Застулка І.-О.Ю., Третяченко Д.В. Особливості законодавчого забезпечення земельних відносин при плануванні просторового розвитку територіальних громад. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2020. № 2-3. с. 18 – 26. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2020.02.02>

74. Дорош Й.М, Дорош О.С., Харитоненко Р.А., Дорош А.Й., Застулка І.-О.Ю. Науково-методичні засади розподілу (перерозподілу) земель за цільовим призначенням та видами використання. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2019. № 4. с. 30-38. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.04.04>

75. Жарова Л.В. Механизм обеспечения устойчивого пространственного развития. *Механізм регулювання економіки*. 2006. № 3. С. 40-47.

76. Бистряков І.К., Манцевич Ю.М. Використання простору у площині суспільних перетворень в Україні. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 11. С. 67-76.

77. Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем. Інститут регіональних досліджень НАН України. Київ: А.С.С., 2004. 400 с.

78. Межевич Н.М. Определение категории «регион» в современном научном дискурсе. *Псковский регионологический журнал*. 2006. №2. С.3-21.

79. Формування моделі управління природними ресурсами в ринкових умовах господарювання: [монографія] / [за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесика]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 304 с.

80. Дорош О.С. Простір в територіальному плануванні як базис управління сталим землекористування. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1806>.

81. Третяк В.М., Ковалишин О.Ф., Пендзей Л.П. Планування землекористування територіальних громад на сучасному етапі розвитку

земельних відносин. Монографія. Львів: СПОЛОМ, 2021. 183 с. ISBN: 978-966-919-748-1

82. Курильців Р.М. Інтегроване управління землекористуванням: теорія, методологія, практика [Текст]: монографія/ Р.М. Курильців. – Львів: СПОЛОМ, 2016. – 512 с.

83. Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики: монографія / А.М. Третяк, В.М. Третяк, Т.М. Прядка; Н.А. Третяк, за заг. ред. А.М. Третяка. Біла Церква: «ТОВ «Білоцерківдрук», 2021. 142 с.

84. Дорош А.Й. 2020. Еколого-економічні основи планування землекористування в контексті територіально-просторового розвитку. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – економіка. Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ. 256.

85. Weber G. Allgemeine Raumplanung. Wien, 2009. S. 148.

86. Про генеральну схему планування території України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14#Text>

87. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>.

88. Просторове планування у новому адміністративно-територіальному поділі. Програма «U-LEAD з Європою» URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12630>

89. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України: постанови КМ України від 25 травня 2011 р. № 559 та від 21 жовтня 2015 р. № 835» від 24 травня 2017 р. № 354 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/354-2017-%D0%BF>

90. Застулка І.-О. Ю. Значимість землеустрою в системі просторового розвитку територій територіальних громад. Вплив біоекономіки на

просторовий розвиток територій: збірник праць Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 14 – 15 вересня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. с. 171 – 173.

91. Мединська Н.В. Економічний механізм природокористування: інституціональне підґрунтя та інструментально-методологічне забезпечення / *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2022, № 2. С. 64-74

92. Мартин А.Г., Величко В.А., Новаковська І.О. Моніторинг ґрунтів України – проблеми землевпорядного та ґрунтознавчого наукового забезпечення. *Вісник аграрної науки*. 2020. № 7(808). С. 5-16. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202007-01>

93. Третьак, А. М., Третьак, В. М., & Курильців, Р. М. (2021). Основні методи та інструменти управління земельними ресурсами і землекористуванням в Україні. *Агросвіт*, (18), 12-21. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306&6792.2021.18.12>

94. Земельний кодекс України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. № 2768-III. 2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07>. (База даних «Законодавство України»).

95. Дорош О.С., Фоменко В.А., **Застулка І.-О.**, Третьяченко Д.М. Економічне стимулювання застосування природоохоронних заходів суб'єктами аграрного землекористування. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2021. № 1. с. 103-113. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2021.01.09>

96. Про створення Державного фонду стимулювання і фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища: постанова КМУ № 666. 2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666-2004-%D0%BF>

97. Реймерс Н. Ф. Природопользование. Словарь-справочник. — М.: Мысль, 1990. — 639 с.

98. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

99. Екологія: підручник / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик [та ін.] ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т. – 2-ге вид., без змін. – Київ : КНЕУ, 2006. – 371 с.

100. Минц А. А. Экономическая оценка естественных ресурсов. — М.: Мысль, 1982.

101. Комар И.В. Рациональное использование природных ресурсов и ресурсные циклы. – М., 1975.

102. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

103. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення: постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1147. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2021-%D0%BF>.

104. Про Методику нормативної грошової оцінки земель населених пунктів: постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213. 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-%D0%BF#n11>.

105. Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 р. № 60-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pitannya-peredachi-1>

106. Земельна децентралізація-2020: момент істини // Держгеокадастр. 2020. URL: <https://zaporizka.land.gov.ua/zemelna-detsentralizatsiia-2020-moment-istyny/>

107. Про надра: Кодекс України від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>

108. Про затвердження Положення про порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин: постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 1994 р. № 865. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-94-%D0%BF>.

109. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>

110. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

111. Зур'ян О.В., Шапран А.Б., Качалова О.І., Ісонкін О.О., Кучма Л.М., Марченко Ю.Ф., Величко Т.В. Про забезпечення прозорості розрахунків під час визначення вартості родовищ корисних копалин // Збірник наукових праць УкрДГРІ, 20173. – № 4. – С. 89–98. URL: http://ukrdgri.gov.ua/wp-content/uploads/2018/04/zb_04_2017-09.pdf

112. Водний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>

113. Лісовий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.

114. Ostrom E., 1990, Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. Cambridge university press.

115. Dorosh O., Dorosh I., Ibatullin Sh., Fomenko V., Dorosh A. Agricultural cooperation as a form of organization of rational land use // Scientific Papers. Series “Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”. Vol. 20, Issue 3, 2020, p. 215-221 http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.20_3/Art24.pdf.

116. Що таке Кооператив // Сооп Академія – 2017 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coop-academy.com.ua/shcho-take-kooperatyv/>

117. Дорош А.Й., Салюта В.А., **Застулка І.-О. Ю.** Сільськогосподарські кооперативи як інструмент колективної дії управління спільними земельними ресурсами // Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7-8 липня 2020 року: тези доповіді. К. 2020. с. 65-69.

118. Планування розвитку територіальних громад. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Г. Васильченко, І. Парасюк, Н.

Єременко / Асоціація міст України – К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. – 256 с. <https://auc.org.ua/sites/default/files/library/1plangrweb.pdf>]

119. Уряд визначив адміністративні центри та затвердив території територіальних громад усіх областей. *Урядовий портал*. 2020. URL: <https://web.archive.org/web/20201024210324/https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-viznachiv-administrativni-centri-ta-zatverdiv-teritoriyi-teritorialnih-gromad-usih-oblastej>

120. Децентралізація. Загальна інформація. *Децентралізація*. 2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12084>

121. Постанова Кабінету міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214 «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад». 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>

122. Бобровська О.Ю. 2017. Розвиток територіальних громад: базові поняття і показники оцінювання. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 1(17). 1-20. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2017-01\(17\)/16.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2017-01(17)/16.pdf)

123. Хвесик М.А., Ільїна М.В. 2019. Параметризація оцінювання перспектив розвитку сільських територій різних типів. *Економіка АПК*. 6. 6-14. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201906006>

124. Гринчишин І.М. 2018. Спроможність територіальних громад: теоретичний дискурс. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 6 (134). 51-56. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20186\(134\)/sep20186\(134\)_051_HrynychshynI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20186(134)/sep20186(134)_051_HrynychshynI.pdf)

125. Остапенко П.О. 2021. Критерії спроможної громади: досвід України. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13922>

126. Територія. 1979. *Словник української мови: в 11 томах. Том 10*. с. 86. URL: <http://sum.in.ua/s/terytorija>

127. Быстрова Д.А. Территория в конституционном праве российской федерации: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Д. А. Быстрова. – М., 2010. – 34 с.

128. Баймуратов М.О., Батанов О.В., Оржель О.Ю., Приходько Х.В., Коник С.М. 2015. Теоретичні та методологічні засади адміністративно-територіального устрою країн Європейського Союзу: опорний конспект лекцій. К.: Вид-во НАДУ. 96 с.

129. Лошихін О.М. 2016. Територія сучасної держави: поняття та функції (частина друга). *Публічне право*. 4 (24). 180-184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_4_25

130. Дорош О.С., Дорош А.Й., Застулка І.-О.Ю. Соціально-економічні параметри функцій території територіальних громад у контексті просторового планування // *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. – 2022. – № 2. – с. 43 – 53. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2022.02.04>

131. Купріянич І.П., Дорош А.Й. 2020. Методика обчислення частки концентрації сільськогосподарських земель для об'єднаних територіальних громад. *Управління та раціональне використання земельних ресурсів в новостворених територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення*: Всеукр. наук.-практ. конф. Херсон. 53-57.

132. Dorosh O., Dorosh I., Fomenko V., Dorosh A., Saliuta V. Assessment of the system of allocation of subventions and subsidies and their impact on the development of rural territories. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2019. Vol. 19. Issue 1. P. 161-168.

133. Хилько М.І. Екологічна політика. – К.: Абрис, 1999. – 363 с.

134. Курняк, Л.М. Екологічна культура: поняття та формування. *Наукові доповіді НУБіП України*. 2015. 4. URL: https://www.nd.nubip.edu.ua/2015_4/8.pdf

135. Ковальчук В.А. До проблеми екологічної освіти школярів // *Проблеми формування екологічної свідомості особистості* /За ред. О.А.Дубасенюк, О.С.Антонової: Зб. наук. праць. – Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. – С. 19-21

136. Купріянич І.П., А.Й. Дорош, В.А. Салюта. Фактори впливу на розвиток сільського зеленого туризму як малого підприємництва в Україні.

Економіка природокористування і сталий розвиток. 2019. № 6 (25). С. 100-106.

DOI: [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6\(25\)/16](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6(25)/16)

137. Дорош Й.М., Барвінський А.В., Дорош О.С., Застулка І-О.Ю., Смоленський В.Є. Екологічні критерії та показники для оцінки оптимальності параметрів системи сільськогосподарського землекористування. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2022. № 3. с. 70 – 82. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2022.03.07>

138. Махортов Ю.А. Эколого-экономические проблемы использования земельных угодий: монография /Ю.А.Махортов. – Луганск, 1999. – 416 с.

139. Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів: підручник / С.Ю.Булигін. -Київ: Урожай, 2005. 300 с.

140. Волков С.М., Хлистун В.М., Улюкаєв В.Х. Основы землевладения и землепользования. Москва: Наука, 1990. 143 с.

141. Третяк А.М., Третяк Н.А., Кірова М.О. Методика оцінки екологічної небезпеки міського землекористування для життєдіяльності населення. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2018. № 3. DOI: <https://doi.org/10.31548/zemleustriy2018.03.04>.

142. Третяк А. М. Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів і сільськогосподарського землекористування / Третяк А. М., Третяк Р. А., Шквир М. І. – К. : ВУААН, 2001. – 15 с.

143. Тишкевич Б., Вербицький І. Як Україна вимірює забруднення повітря? *UKRAIHCЬKA ENERGETИKA*. 2018. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/yak-ukraina-vymiriuiie-zabrudnennia-povitria>

144. European air quality - ensemble hourly forecasts and analyses. *Copernicus Atmosphere Monitoring Service*. 2022. URL: https://regional.atmosphere.copernicus.eu/index.php?category=ensemble&subensemble=hourly_ensemble&date=LAST&calculation-model=ENSEMBLE&species=o3&level=SFC&offset=000

145. Булигін С.Ю. Оцінка і прогноз якості земель: навчальний посібник / С.Ю.Булигін, А.В.Барвінський, А.О.Ачасова, А.Б.Ачасов. – Харків: Харківський НАУ, 2008. – 237с.

146. Про затвердження показників регіональних нормативів оптимальної лісистості території і мінімально необхідної захисної лісистості агроландшафтів України: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 22 липня 2021 р. № 494. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-21>

147. Розпорядження Кабінету міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>

148. Опенько І.А. Еколого-економічні засади раціонального використання та охорони земель лісогосподарського призначення в умовах децентралізації влади: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища / Київ, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2021, 551 с.

149. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Відтепер самосійні ліси та луки захищені від знищення: Парламент ухвалив у другому читанні законопроект № 5650. 2020. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39326.html>

150. Попова О.Л. Екодiагностика природо-господарської організації території України: агроландшафтний аспект // Економіка і прогнозування, 2012,. №3, с.92-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2012_3_9

151. WWF Україна. Як збільшити площу лісів на 1 млн га в реальності, а не на папері. Звернення WWF до Президента України. 2021. URL: <https://wwf.ua/?5093416/wwf-ukraine-to-the-president>

152. ДП Ємільчинський лісгосп. Про результати виїзного засідання з питання: “Проблематика реформування лісового господарства”. 2018. URL: <http://lhnv.net/?p=1418>

153. Державне агентство лісових ресурсів України. Національна інвентаризація лісів: як лісова політика формує суспільне сприйняття лісокористування. 2018. URL: https://www.apd-ukraine.de/images/2018/Wald/National_Forest_Inventory_print_ukr.pdf

154. Кабінет Міністрів України. Держлісагентство: в Україні буде проведена інвентаризація лісів. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhlisagentstvo-v-ukrayini-bude-provedena-inventarizaciya-lisiv>

155. Дорош О.С. Управління землями під полезахисними лісовими насадженнями на місцевому рівні: децентралізаційні моделі // О.С. Дорош, В.А. Фоменко, Л.А. Гунько, В.А. Салюта // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2020. № 2-3. с. 6-17. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2020.02.01>

156. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text>

157. Дорош О.С., **Застулка І.-О.Ю.** Наукові підходи до використання самосійних лісів на землях сільськогосподарського призначення приватної власності в територіальних громадах. / Збалансоване природокористування. 2022. № 3. С. 13-22. DOI: 10.33730/2310-4678.3.2022.266555

158. Слово і діло. Ліси в Україні: скільки грошей витрачали на відновлення останні 10 років. 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/15/infografika/suspilstvo/lisy-ukrayini-skilky-hroshej-vytrachaly-vidnovlennya->

159. Faostat. 2010. URL: <http://www.faostat.fao.org/site/567/DesktopDefault.aspx?PageID=567#ancor>

160. Фурдичко О.І. Методологія управління агроландшафтами лісомеліоративними методами (Науково-методичне забезпечення) / О.І.Фурдичко, А.П.Стадник. – К.: Аграр. наука, 2010. с. 15.

161. Про затвердження показників регіональних нормативів оптимальної лісистості території і мінімально необхідної захисної лісистості

агроландшафтів України: наказ міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 22 липня 2021 р. № 494. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-21>.

162. Статистичний збірник «Регіони України» / Державна служба статистики України / За ред. І.Є. Вернера. 2019. 309 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru1ch2019.pdf

163. Шевченко О. Як Крим крав дніпровську воду? Хронологія подій весни 2014 року / Радіо Свобода. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/krym-voda-perekryttia-damba-2014/31257455.html>

164. «Земельний довідник України 2020» – база даних про земельний фонд країни / AgroPolit. 2020. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini>

165. Рівень розораності території України перевищив 50% / SuperAgronom. 2022. URL: <https://superagronom.com/news/14694-riven-rozoranosti-teritoriyi-ukrayini-perevischiv-50>

166. Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню: постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1279. 1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-97-%D0%BF>.

167. Гуторов О.І., Шарко О.І. Оцінка земель і ресурсного потенціалу в сільському господарстві: теоретичні та практичні підходи : монографія / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х.: ХНАУ; Вид-во «Точка», 2012. 255 с.

168. Мартин А.Г., Осипчук С.О., Чумаченко О.М. Природно-сільськогосподарське районування України: монографія. К.: ЦП «Компринт». 2015. 328 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u18/monograph_natural_agricultural_zoning.pdf

169. Децентралізація: коротко про головне. *Ціна держави*. 2019. URL: <https://cost.ua/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne/>

170. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

171. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20>.

172. Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / Верховна Рада України; за заг. ред. В. О. Зайчука; відп. ред. Г. П. Скопненко; упоряд. В. І. Гапотченко. К. : Парламентське видавництво, 2012. 784 с.

173. Вдовиченко А. Про перспективну органіку. *Agrotimes*. 2022. URL: <https://agrotimes.ua/opinion/pro-perspektyvnu-organiku/>

174. 30 років Незалежності: як змінювався курс долара. *Слово і діло*. 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/23/infografika/finansy/30-rokiv-nezalezhnosti-yak-zminyuvavsya-kurs-dolara>

175. Архів готівкового курсу USD. *Finance.ua*. 2023. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/cash/-/0/usd>

176. Петрусенко І. Платники єдиного податку – юридичні особи: особливості перебування на спрощеній системі. *Бухгалтер&Закон*. 2016. № 13. URL: https://bz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/BZ008800

177. Солонина Є. Земля і люди: як вплине ринок землі на фермерів, агрохолдинги і на простих селян. *Радіо Свобода*. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zemlia-i-liudy-yak-vplyne-rynok-zemli-na-fermeriv-ahrokholdynhy-i-na-prostyx-selian/31335274.html>

178. Маслак О. Проблеми та перспективи фермерства в Україні. *Агробізнес сьогодні*. 2015. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7914-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html>

179. Яку зарплату пропонують працівникам сільськогосподарської сфери. *Agronews*. 2022. URL: <https://agronews.ua/news/yaku-zarplatu-proponuyut-praczivnykam-silskogospodarskoyi-sfery/>

180. Dorosh I., Dorosh O., Barvinskyi A., Kravchenko O., **Zastulka I.**
Ecological and economic aspects of organization of crop rotations in market type
agricultural enterprises // Scientific Papers. Series A. Agronomy. Vol. LXIII, No. 1,
2020, p. 263-270. URL:
http://agronomyjournal.usamv.ro/pdf/2020/issue_1/Art35.pdf

[illegible]

ДОДАТОК Б

ПОКАЗНИКИ

регіональних нормативів оптимальної лісистості території України

Адміністративно-територіальні одиниці	Оптимальна лісистість, %
Автономна Республіка Крим*	19 (степова частина – 6; гірська частина – 53)
<i>Області:</i>	
Вінницька	15
Волинська	36
Дніпропетровська	8
Донецька	12
Житомирська	36
Закарпатська	55
Запорізька	5
Івано-Франківська	48
Київська*	24 (поліська частина – 35; лісостепова – 16)
Кіровоградська	11
Луганська	16
Львівська	30
Миколаївська	7
Одеська	9
Полтавська	15
Рівненська	41
Сумська	20
Тернопільська	20
Харківська	15 (лісостепова – 18; степова – 12)
Херсонська	8

Хмельницька	17
Черкаська	16
Чернівецька	33
Чернігівська	22 (поліська частина – 26; лісостепова – 16)
Усього по Україні	20

Джерело: Про затвердження показників регіональних нормативів оптимальної лісистості території і мінімально необхідної захисної лісистості агроландшафтів України: наказ міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 22 липня 2021 р. № 494. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-21>.

ДОДАТОК В

Коефіцієнт екологічної стабільності території умовної середньостатистичної громади в поліській природній зоні

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	225,0000	2,25	0	0
Садібна житлова забудова	295,0000	2,95	0,1	29,5000
Рілля та перелоги	3860,0000	38,60	0,14	540,4000
Виноградники	0,0000	0,00	0,29	0,0000
Лісосмуги	50,0000	0,50	0,38	19,0000
Фруктові сади	100,0000	1,00	0,43	43,0000
Чагарники	320,0000	3,20	0,43	137,6000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	250,0000	2,50	0,5	125,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	670,0000	6,70	0,62	415,4000
Пасовища	760,0000	7,60	0,68	516,8000
Води і болота природного походження	630,0000	6,30	0,79	497,7000
Ліси природного походження та заказники	2830,0000	28,30	1	2830,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,52	5158,9000

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК Д

Коефіцієнт екологічної стабільності території умовної громади, лісистість території якої відповідає нормативній у поліській природній зоні

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	225,0000	2,25	0	0
Садібна житлова забудова	295,0000	2,95	0,1	29,5000
Рілля та перелоги	3675,0000	36,75	0,14	514,5000
Виноградники	0,0000	0,00	0,29	0,0000
Лісосмуги	50,0000	0,50	0,38	19,0000
Фруктові сади	100,0000	1,00	0,43	43,0000
Чагарники	350,0000	3,50	0,43	150,5000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	250,0000	2,50	0,5	125,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	640,0000	6,40	0,62	396,8000
Пасовища	725,0000	7,25	0,68	493,0000
Води і болота природного походження	630,0000	6,30	0,79	497,7000
Ліси природного походження та заказники	3050,0000	30,50	1	3050,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,53	5323,5000

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК Е

Розподіл угідь при якому коефіцієнт екологічної стабільності території умовної громади поліської природної зони складає 0,67

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	225,0000	2,25	0	0
Садібна житлова забудова	295,0000	2,95	0,1	29,5000
Рілля та перелоги	2190,0000	21,90	0,14	306,6000
Виноградники	0,0000	0,00	0,29	0,0000
Лісосмуги	50,0000	0,50	0,38	19,0000
Фруктові сади	100,0000	1,00	0,43	43,0000
Чагарники	550,0000	5,50	0,43	236,5000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	250,0000	2,50	0,5	125,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	385,0000	3,85	0,62	238,7000
Пасовища	415,0000	4,15	0,68	282,2000
Води і болота природного походження	630,0000	6,30	0,79	497,7000
Ліси природного походження та заказники	4900,0000	49,00	1	4900,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,67	6682,7000

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК Ж

Коефіцієнт екологічної стабільності території умовної середньостатистичної
громади в лісостеповій природній зоні

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	235,0000	2,35	0	0
Садібна житлова забудова	330,0000	3,30	0,1	33,0000
Рілля та перелоги	5160,0000	51,60	0,14	722,4000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	80,0000	0,80	0,38	30,4000
Фруктові сади	100,0000	1,00	0,43	43,0000
Чагарники	200,0000	2,00	0,43	86,0000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	280,0000	2,80	0,5	140,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	505,0000	5,05	0,62	313,1000
Пасовища	745,0000	7,45	0,68	506,6000
Води і болота природного походження	460,0000	4,60	0,79	363,4000
Ліси природного походження та заказники	1855,0000	18,55	1	1855,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,41	4109,0000

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК 3

Коефіцієнт екологічної стабільності території умовної громади, лісистість території якої відповідає нормативній у лісостеповій природній зоні

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	235,0000	2,35	0	0
Садібна житлова забудова	330,0000	3,30	0,1	33,0000
Рілля та перелоги	5185,0000	51,85	0,14	725,9000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	80,0000	0,80	0,38	30,4000
Фруктові сади	100,0000	1,00	0,43	43,0000
Чагарники	190,0000	1,90	0,43	81,7000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	280,0000	2,80	0,5	140,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	510,0000	5,10	0,62	316,2000
Пасовища	750,0000	7,50	0,68	510,0000
Води і болота природного походження	460,0000	4,60	0,79	363,4000
Ліси природного походження та заказники	1830,0000	18,30	1	1830,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,41	4089,7000

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК И

Розподіл угідь при якому коефіцієнт екологічної стабільності території
умовної громади лісостепової природної зони складає 0,59

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	235,0000	2,35	0	0
Садібна житлова забудова	330,0000	3,30	0,1	33,0000
Рілля та перелоги	3140,0000	31,40	0,14	439,6000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	80,0000	0,80	0,38	30,4000
Фруктові сади	100,0000	1,00	0,43	43,0000
Чагарники	445,0000	4,45	0,43	191,3500
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	280,0000	2,80	0,5	140,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	320,0000	3,20	0,62	198,4000
Пасовища	470,0000	4,70	0,68	319,6000
Води і болота природного походження	460,0000	4,60	0,79	363,4000
Ліси природного походження та заказники	4090,0000	40,90	1	4090,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,59	5864,8500

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК К

Розподіл угідь при якому коефіцієнт екологічної стабільності території
умовної громади лісостепової природної зони складає 0,67

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	235,0000	2,35	0	0
Садібна житлова забудова	330,0000	3,30	0,1	33,0000
Рілля та перелоги	2215,0000	22,15	0,14	310,1000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	80,0000	0,80	0,38	30,4000
Фруктові сади	100,0000	1,00	0,43	43,0000
Чагарники	560,0000	5,60	0,43	240,8000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	280,0000	2,80	0,5	140,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	235,0000	2,35	0,62	145,7000
Пасовища	330,0000	3,30	0,68	224,4000
Води і болота природного походження	460,0000	4,60	0,79	363,4000
Ліси природного походження та заказники	5125,0000	51,25	1	5125,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,67	6671,9000

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК Л

Коефіцієнт екологічної стабільності території умовної середньостатистичної
громади в степовій природній зоні

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	260,0000	2,60	0	0
Садібна житлова забудова	370,0000	3,70	0,1	37,0000
Рілля та перелоги	6165,0000	61,65	0,14	863,1000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	100,0000	1,00	0,38	38,0000
Фруктові сади	110,0000	1,10	0,43	47,3000
Чагарники	80,0000	0,80	0,43	34,4000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	300,0000	3,00	0,5	150,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	210,0000	2,10	0,62	130,2000
Пасовища	980,0000	9,80	0,68	666,4000
Води і болота природного походження	630,0000	6,30	0,79	497,7000
Ліси природного походження та заказники	745,0000	7,45	1	745,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,32	3225,2000

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК М

Коефіцієнт екологічної стабільності території умовної громади, лісистість території якої відповідає нормативній у степовій природній зоні

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	260,0000	2,60	0	0
Садібна житлова забудова	370,0000	3,70	0,1	37,0000
Рілля та перелоги	6000,0000	60,00	0,14	840,0000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	100,0000	1,00	0,38	38,0000
Фруктові сади	110,0000	1,10	0,43	47,3000
Чагарники	95,0000	0,95	0,43	40,8500
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	300,0000	3,00	0,5	150,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	200,0000	2,00	0,62	124,0000
Пасовища	950,0000	9,50	0,68	646,0000
Води і болота природного походження	630,0000	6,30	0,79	497,7000
Ліси природного походження та заказники	935,0000	9,35	1	935,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,34	3371,9500

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК Н

Розподіл угідь при якому коефіцієнт екологічної стабільності території умовної громади степової природної зони складає 0,51

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	260,0000	2,60	0	0
Садібна житлова забудова	370,0000	3,70	0,1	37,0000
Рілля та перелоги	4020,0000	40,20	0,14	562,8000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	100,0000	1,00	0,38	38,0000
Фруктові сади	110,0000	1,10	0,43	47,3000
Чагарники	330,0000	3,30	0,43	141,9000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	300,0000	3,00	0,5	150,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	135,0000	1,35	0,62	83,7000
Пасовища	640,0000	6,40	0,68	435,2000
Води і болота природного походження	630,0000	6,30	0,79	497,7000
Ліси природного походження та заказники	3055,0000	30,55	1	3055,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,51	5064,7000

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК П

Розподіл угідь при якому коефіцієнт екологічної стабільності території умовної громади степової природної зони складає 0,67

Види земельних угідь	Площа угідь	%	Коефіцієнт екологічної стабільності території	Добуток площі та коефіцієнту
Житлова три- і більше поверхова забудова та інші забудовані землі	260,0000	2,60	0	0
Садібна житлова забудова	370,0000	3,70	0,1	37,0000
Рілля та перелоги	2090,0000	20,90	0,14	292,6000
Виноградники	40,0000	0,40	0,29	11,6000
Лісосмуги	100,0000	1,00	0,38	38,0000
Фруктові сади	110,0000	1,10	0,43	47,3000
Чагарники	540,0000	5,40	0,43	232,2000
Парки, сквери	10,0000	0,10	0,45	4,5000
Городи	300,0000	3,00	0,5	150,0000
Землі оздоровчого використання	0,0000	0,00	0,5	0,0000
Сіножаті	75,0000	0,75	0,62	46,5000
Пасовища	330,0000	3,30	0,68	224,4000
Води і болота природного походження	630,0000	6,30	0,79	497,7000
Ліси природного походження та заказники	5145,0000	51,45	1	5145,0000
Всього	10000,0000	100,00	0,67	6726,8000

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК Р

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Стаття у науковому виданні,

включеному до міжнародних наукометричних баз даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus

1. Dorosh I., Dorosh O., Barvinskyi A., Kravchenko O., **Zastulka I.** Ecological and economic aspects of organization of crop rotations in market type agricultural enterprises. Scientific Papers. Series A. Agronomy. 2020. Vol. LXIII. No. 1. P. 263–270. *(Здобувачем обґрунтовано, що економічна ефективність використання ріллі залежить від створення відповідних організаційно-територіальних умов).*

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Дорош Й. М., Дорош О. С., Харитоненко Р. А., Дорош А. Й., **Застулка І.-О. Ю.** Науково-методичні засади розподілу (перерозподілу) земель за цільовим призначенням та видами використання. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2019. № 4. С. 30–38. *(Здобувачем запропоновано доповнити зміст розділу проєкту землеустрою, що забезпечує еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, «наукове обґрунтування зміни виду використання земель», що дозволить розподіляти (перерозподіляти) землі за видами використання з відповідним для цього науковим обґрунтуванням).*

3. Дорош О. С., Фоменко В. А., **Застулка І.-О. Ю.**, Третяченко Д. М. Економічне стимулювання застосування природоохоронних заходів суб'єктами аграрного землекористування. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2021. № 1. С. 103–113. *(Здобувачем запропоновано ввести зміни до законодавства із чітким визначенням джерел, підстав, порядку виплати компенсаційних виплат та їх розміру при запровадженні суб'єктами аграрного землекористування природоохоронних заходів).*

4. Дорош О. С., Дорош Й. М., **Застулка І.-О. Ю.** Роль управлінських процесів, що ґрунтуються на інституціональному підході у формуванні

екологічнобезпечного та високоефективного сільськогосподарського землекористування. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2022. № 1. С. 18–29. *(Здобувачем доведено потребу в продукуванні суспільно-необхідних чітко визначених вимог, норм, правил та регламентів в якості інструментів досягнення високоефективного й екологічнобезпечного сільськогосподарського землекористування та наведено визначення поняття «землевпорядний регламент»).*

5. Дорош О. С., Дорош А. Й., **Застулка І.-О. Ю.** Соціально-економічні параметри функцій території територіальних громад у контексті просторового планування. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2022. № 2. С. 43–53. *(Здобувачем запропоновано використовувати параметри функцій території як індикатори розвитку територіальних громад та наведено визначення поняття «функції території»).*

6. Дорош О. С., **Застулка І.-О. Ю.** Наукові підходи до використання самосійних лісів на землях сільськогосподарського призначення приватної власності в територіальних громадах. Збалансоване природокористування. 2022. № 3. С. 13–22. *(Здобувачем здійснено класифікацію супутникових знімків Sentinel-2 на території Вінницької міської та Чинадіївської селищної територіальних громад, за результатами якої здійснено ідентифікацію самосійних лісів).*

7. Дорош Й. М., Барвінський А. В., Дорош О. С., **Застулка І.-О. Ю.**, Смоленський В. Є. Екологічні критерії та показники для оцінки оптимальності параметрів системи сільськогосподарського землекористування. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2022. № 3. С. 70–82. *(Здобувачем запропоновано перелік параметрів щодо оптимального співвідношення земельних угідь).*

Стаття в іншому науковому виданні

8. Аврамчук Б. О., Кравченко О. М., **Застулка І.-О. Ю.**, Третяченко Д. В. Особливості законодавчого забезпечення земельних відносин при плануванні просторового розвитку територіальних громад. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2020. № 2–3. С. 18–26. *(Здобувачем запропоновано*

удосконалити чинні нормативно-правові акти пов'язані з плануванням просторового розвитку територіальних громад у частині повноважень щодо розпорядження землями державної та комунальної власності для узгодженого прийняття рішень).

Тези наукових доповідей

9. Застулка І.-О. Ю. Значимість землеустрою в системі просторового розвитку територій територіальних громад. Вплив біоекономіки на просторовий розвиток територій: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 2018 року: тези доповіді. К., 2018. С. 169–171.

10. Дорош О. С., Салюта В. А., **Застулка І.-О. Ю.** Законодавче врегулювання проблем управління землекористуванням у межах територій територіальних громад. Сучасні технології землеустрою, кадастру та управління земельними ресурсами: V Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Київ, 14–15 березня 2019 року: тези доповіді. К., 2019. С. 118–122. *(Здобувачем запропоновано розробити схему формування земель комунальної власності в розрізі громад).*

11. Дорош А. Й., Салюта В. А., **Застулка І.-О. Ю.** Сільськогосподарські кооперативи як інструмент колективної дії управління спільними земельними ресурсами. Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 7–8 липня 2020 року: тези доповіді. К., 2020. С. 65–69. *(Здобувачем обґрунтовано, що для збереження класичного фермерства, якому в умовах глобального ринку конкурувати із крупними товаровиробниками дедалі складніше існує потреба об'єднуватися в інститути колективної дії (сільськогосподарські обслуговуючі та виробничі кооперативи)).*

12. Дорош О. С., Дорош Б. Й., **Застулка І.-О. Ю.** Вплив інституційних факторів на інклюзивний розвиток громад. Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи: II Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 11–12 листопада 2021 року: тези доповіді. К., 2021. С. 63–66. *(Здобувачем доведено, що в аграрному секторі економіки*

мають привалювати інклюзивні політичні та економічні інститути спрямовані на економічне зростання та сприятимуть розвитку усіх форм господарювання на землі в частині правового врегулювання та інституційного забезпечення).

Довідки про впровадження

ЧИНАДІЇВСЬКА СЕЛИЩНА РАДА

Мукачівський район
Закарпатська область

вул.Волошина, 41, сел.Чинадійово, Мукачівський район, Закарпатська область, 89640,
тел. (03131) 4-99-98, e-mail: chunadiovo.s-r@meta.ua
web-сайт: www.chunadiovo-rada.gov.ua код ЄРПОУ 04350719

15.09.2022 р. № 02-15/ 904

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Застулки Іллі-Олександра Юрійовича на тему: «Еколого-економічний розвиток територіальних громад: параметральне забезпечення»

Положення дисертаційної роботи Застулки І-О.Ю., зокрема рекомендації з використання параметрів функцій території як індикаторів розвитку територіальних громад із урахуванням екологічної, економічної та соціальної складових, а також методику їх визначення запропоновано використовувати при просторовому плануванні та розвитку громад. Запропонована методика апробована на територію Чинадійовської селищної територіальної громади Мукачівського району Закарпатської області, яка дозволяє при просторовому плануванні її території максимально ефективно виконувати функції в межах відповідних повноважень та можливостей та сприяє розвитку спільноти. Параметри функцій території для цієї громади слугуватимуть індикаторами розвитку й для інших територіальних громад.

Заступник Чинадійовського
селищного голова

Василь АРЕНДАШ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»
(ДУ ІЕПСР НАН України)

бульвар Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна, тел.: (044) 486-91-27, факс: (044) 486-06-79

19.09.2022 № 05-11/196

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про зв'язок теми дисертаційної роботи з напрямками і планами науково-дослідних робіт інституту та впровадження її результатів

Видана Заступки Іллі-Олександра Юрійовича про те, що тема дисертації «Еколого-економічний розвиток територіальних громад: параметральне забезпечення» пов'язана з напрямками і планами науково-дослідних робіт Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», а її матеріали використано в процесі виконання наступних тем: III-10-14(14) «Засади формування господарських систем на базі природно-ресурсних комплексів» (номер державної реєстрації 0113U005670) та III-11-14(15) «Організаційно-економічний механізм забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій» (номер державної реєстрації 0113U007882), у межах яких автором запропоновані цілі сільського розвитку у різних сферах суспільного життя у рамках розвитку інклюзивної економіки, яка забезпечує синергію спільного процвітання регіонів (територіальних громад), держави у перспективі (вкладення інвестицій) та прогнозованістю результатів власних економічних рішень, поступовим зростанням економічного та соціального капіталу для забезпечення підтримки добробуту поколінь (витяг з протоколу № 7 від 29 липня 2022 р. засідання відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів).

Учений секретар
 ДУ ІЕПСР НАН України
 член-кор. НАН України,
 д.е.н., с.н.с.

А.О. Коваленко

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ**

03022, м. Київ, вул. Васильківська, 37, тел. +380669537764, e-mail: landukrainenaas@gmail.com

Вих. № 56 від 15.09 2022 р.

ДОВІДКА

про впровадження основних положень дисертаційної роботи Заступки Іллі-Олександра Юрійовича на тему: «Еколого-економічний розвиток територіальних громад: параметральне забезпечення»

Виконана дисертаційна робота Заступки І.-О.Ю., була складовою тематики науково-дослідної роботи «38.00.01.02.Ф Теоретико-методологічні засади удосконалення системи землеустрою територій об'єднаних територіальних громад» (№ДР 0121U108433), що розроблялась у ДП «Інститут землекористування» Національної академії аграрних наук.

Зокрема, аспірантом запропоновано соціально-економічні та екологічні параметри функцій території, які є важливими індикаторами поточного стану розвитку громади в екологічному, економічному та соціальному аспектах. Функції території є надзвичайно важливими для функціонування громади, як суспільства й як органу місцевого самоврядування й громада має через здійснення своїх повноважень та планування свого розвитку, в тому числі в контексті просторового планування території громад забезпечувати реалізацію цих функцій у межах власних повноважень та можливостей.

Заступник директора з
наукової роботи

Ш.І. Ібатуллін

УКРАЇНА

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ВІДОКРЕМЛЕНИЙ СТРУКТУРНИЙ ПІДРОЗДІЛ
 «МУКАЧІВСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
 НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
 БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ»

89600, м. Мукачеве, вул. Масарика Томаша, 32, тел. (03131) 2-20-20, 2-21-98, 3-72-23, 3-42-48, E-mail: makollege@gmail.com, Код ЄДРПОУ 35077585

09.08.2022 № 349/1-ор-С

На № _____ від _____

АКТ

про впровадження/використання результатів
 дисертаційної роботи у навчальний процес

Даним актом стверджується, що результати дисертаційної роботи на тему: «Еколого-економічний розвиток територіальних громад: параметральне забезпечення», що представлена на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051-економіка, освітньо-наукова програма – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища виконана

Заступкою Іллею-Олександром Юрійовичем

впроваджено у навчальну програму при викладанні дисциплін «Землепорядне проєктування», «Управління земельними ресурсами» для підготовки фахових молодших бакалаврів за напрямом підготовки 193 «Геодезія та землеустрій» у Відокремленому структурному підрозділі «Мукачівський фаховий коледж Національного університету біоресурсів і природокористування України».

Зокрема, запропоновану в дисертаційному дослідженні організаційно-інституційну модель забезпечення територіально-просторового планування землекористування в контексті екологічної безпеки в межах території територіальної громади як центральної функції управління її територіальним, просторовим та соціально-економічним розвитком в інтеграції з містобудівним плануванням, яка поєднує ті види планувальної документації в які закладена екологічна складова, стратегічна екологічна оцінка і класифікатор землекористувань, які мають безпосереднє відношення до Комплексного плану просторового розвитку територій територіальних громад використано при виконанні практичних робіт із фахово зорієнтованих вище наведених дисциплін, що дозволить глибше опанувати специфіку територіально-просторового планування землекористування в територіальних громадах.

Директор

Виконавець:
 Тел.: : 2 - 20 - 20
 Файл : F:\РОБОТА\Фірменний бланк

Юрій САДВАРІ